

פיתוח פרוטוקול התערבות טיפולי בסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה כשאחד מבני הזוג עזב את החברה החרדית ולזוג יש ילדים

ד"ר שירלי בן שלמה

גב' ענבר גולני רייך

אוניברסיטת בר אילן בית הספר לעבודה סוציאלית

תוכן העניינים

5	תקציר המחקר
6	רקע
7	סקירת ספרות
9	מודלים טיפוליים בעולם המערבי
12	מבט מסכם על התערבויות בעולם
14	טיפול ומדיניות בישראל
	החברה החרדית בישראל והמצע עליו צומח ניכור
18	הורי
19	מנגנוני בקרה של המערכת המשפחתית
21	
	<u>משתתפים ושיטה</u>
23-27	לוח מס' 1 משתתפי המחקר יוצאי החברה החרדית
27	לוח מס' 2 משתתפי המחקר שהם אנשי מקצוע
	ומובילי דעת קהל
28	
	<u>ממצאים</u>
	<u>הורים מנוכרים יוצאי החברה החרדית</u>
29	1.ניכור קהילתי - הקהילה והמשפחה מול יציאה
	מהקהילה של אחד מתבריהן
29-34	1.א. עסקנים כמנגנון פיקוח בחברה החרדית
31-34	1.ב.ניכור כלפי היוצאים מצד המשפחה הגרעינית
	שלהם
34	1.ג.העוצמה המשתנה של השפעת הקהילה החרדית
	על הנשאים בה.
35	2.ייחודיות הניכור כלפי היוצאים מהקהילה
35-36	2.א. מופעים של ניכור קהילתי

36-37	2.ב. מוסדות ונורמות בחברה החרדית המשפיעים על הניכור
38-41	2.ג. מופעים של ניכור מערכת הרווחה
41-42	2.ד. מופעים של ניכור בבית הדין
42-43	2.ה. מופעים של ניכור במערכת החינוך
43	3.המאבק
43-44	3.א. המאבק של ההורה המנוכר
44-45	3.ב. המאבק הפנימי של היוצא מהקהילה במסגרת גיבוש זהות חדשה
46	3.ג.המאבק של ההורה המנכר
46-47	3.ד.אמצעי מאבק של הקהילה החרדית
47	4.גורמים מסייעים בתהליך מול גורמים מעכבים
47	4.א.גורמים אישיים
47	4.ב.חשיבות התמיכה לאורך התהליך
47-48	4.ב.1. גורמי תמיכה לא פורמליים
48-49	4.ב.2. גורמי תמיכה פורמליים
49-50	4.ב.3. תמיכה כלכלית
50	4.ג. קבלת תוקף והכרה מערכאות שיפוטיות
50	4.ד. ידע ומודעות
50-52	4.ד.1. ידע כללי
52-53	4.ד.2. ידע והכוונה לגבי הקשר עם הילדים

53-55 4.ה. התמחות מקצועית במקרים של יציאה
מהקהילה החרדית

55-56 4.ו. מקום להיות בו

אנשי מקצוע ומובילי דעת קהל בחברה החרדית

57-58 1. ניכור הורי - מחיר אישי ידוע מראש

58-60 2. תהליך הניכור של הקהילה והמשפחה כפתרון
להתנגשות בין העולם החרדי לבין העולם החילוני

60-62 3. תפקיד העסקנים.

63-65 4. מערכת הרווחה מול הקהילה במצבים של ניכור
הורי – לחצים פוליטיים מול ניצנים של שינוי.

65-77 5. פתרונות אפשריים כדי למנוע התפתחות של ניכור
הורי או כדי לטפל בו כשהוא כבר מתרחש

דיון פרשני בממצאים

78

78

תרשים מס' 1 הקהילה החרדית והמערכות
המקיפות אותה

79-81

התערבות מניעתית

81-83

אבחון

83-87

התערבות טיפולית מניעתית

87-88

התערבות טיפולית כאשר קיימים קשיים בקשר

88-89

סיכום ומסקנות

90-97

רשימת מקורות

98-99

נספח 1 מדריך ראיון

תקציר

המחקר הנוכחי הוא מחקר איכותני פנומנולוגי, מבוסס הקשר, שנועד לבחון את חווייתם של הורים מנוכרים יוצאי החברה החרדית, שבן הזוג נשאר בחברה החרדית ושל אנשי מקצוע הנפגשים עימם. מתוך החוויות האישיות והמקצועיות של המרואיינים משרטט המחקר עקרונות למניעה, אבחון וטיפול ביוצאי החברה החרדית שנמצאים בקשיים בקשר עם ילדיהם או מנוכרים מהם.

משתתפי המחקר הם עשרים גברים ונשים יוצאי החברה החרדית, הורים מנוכרים בעבר או בהווה ועשרה מובילי דעה מקצועיים בחברה החרדית בעבר או בהווה (ששה מהם חיים בחברה החרדית וארבעה באים מחוץ לחברה).

ניתוח ממצאי המחקר בקרב יוצאי החברה החרדית העלה ארבע תמות מרכזיות: 1. ניכור קהילתי - הקהילה והמשפחה מול יציאה מהקהילה של אחד מחבריהן (עסקנים כמנגנון פיקוח בחברה החרדית, ניכור כלפי היוצאים מצד המשפחה הגרעינית שלהם, העוצמה המשתנה של השפעת הקהילה החרדית על הנשאים בה). 2. ייחודיות הניכור כלפי היוצאים מהקהילה (מופעים של ניכור קהילתי, מוסדות ונורמות בחברה החרדית המשפיעים על הניכור, מופעים של ניכור מערכת הרווחה, מופעים של ניכור בבית הדין, מופעים של ניכור במערכת החינוך). 3. המאבק (המאבק של ההורה המנוכר, המאבק הפנימי של היוצא מהקהילה במסגרת גיבוש זהות חדשה, המאבק של ההורה המנוכר, אמצעי מאבק של הקהילה החרדית). 4. גורמים מסייעים בתהליך מול גורמים מעכבים (גורמים אישיים, חשיבות התמיכה לאורך התהליך: גורמי תמיכה לא פורמליים וגורמי תמיכה פורמליים, תמיכה כלכלית, קבלת תוקף והכרה מערכאות שיפוטיות, ידע ומודעות: ידע כללי, ידע והכוונה לגבי הקשר עם הילדים, התמחות מקצועית במקרים של יציאה מהקהילה החרדית, מקום להיות בו).

ניתוח ממצאי המחקר בקרב אנשי המקצוע העלה חמש תמות מרכזיות: ניכור אישי-מחיר ידוע מראש, תהליך הניכור של המשפחה והקהילה כפתרון להתנגשות בין העולם החרדי לבין העולם החילוני, תפקיד העסקנים מערכת הרווחה מול הקהילה במצבים של ניכור הורי – לחצים פוליטיים מול ניצנים של שינוי ופתרונות אפשריים כדי למנוע התפתחות של ניכור הורי או כדי לטפל בו כשהוא כבר מתרחש.

הדיון בממצאים מציג מרכיבים של אבחון, מניעה וטיפול החל מהמרכיבים הקהילתיים דרך המרכיבים האישיים שצריכים להיכלל בפרוטוקול הטיפול ביוצאי החברה החרדית, הן כאשר מדובר בהתערבות מניעתית והן כאשר מדובר בהתערבות, כאשר קיימים קשיים בקשר. ההתערבות כוללת הן את היוצא מהחברה החרדית, הן את בן/בת הזוג שנשארו בקהילה והן את הילדים.

רקע

תופעת הקשיים בקשר הורה - ילד בעקבות סכסוכי גירושים בעצימות גבוהה (הידועה בכינויה "ניכור הורי") הינה תופעה הולכת ומתרחבת בעולם ובישראל. בשנים האחרונות אנו עדים, בישראל, לגידול במקרי גירושים שהקונפליקט בבסיסם מוגדר קונפליקט בעצימות גבוהה. המאבק המתמשך בין ההורים, במקרים אלה, מונע שימור ההורות של שניהם, מנציח את מקומו של הילד בלב הקונפליקט ופוגע ביכולתו להסתגל לשינויים בחיי (דו"ח סילמן, 2014). הפגיעה בילדים כוללת התעלמות מצורכיהם והפרת זכויותיהם הבסיסיות לקשר תקין עם שני ההורים, כאשר במקרים הקיצוניים של קשיים בקשר תתרחש גם התופעה של ניכור הורי, המהווה את אחת התופעות הרגשיות הקשות ביותר שעמה מתמודדים ילדים להורים גרושים (Gardner, 2002; Kelly & Johnston, 2001; Vassiliou and Cartwright, 2001).

מוסכם בספרות כי התופעה של פגיעה בקשר הורה-ילד היא תופעה המסכנת בצורה משמעותית את רווחתם ושלומו של הילדים (כץ וקושר, 2020). החשיפה לסכסוך גירושין בעצימות גבוהה גורמת לילדים לקשיים נפשיים, פוגעת בהתפתחותם הרגשית והחברתית וביכולתם לתת אמון, מגבירה דיכאון, חרדות וקשיי שליטה בדחפיהם, יוצרת בידוד חברתי (Ben-Ami & Baker, 2012) ופוגעת בביטחון העצמי (Baker & Brassard, 2013). בקרב מבוגרים שהיו ילדים מנוכרים בילדותם, נמצאו רמות גבוהות של דיכאון, קשיים ביחסים ואיכות חיים נמוכה (Verrocchio et al. 2019). כץ – יקותיאלי (2019) ערכה מחקר איכותני במסגרתו ראינה בגירים אשר חוו בילדותם פגיעה בקשר עם אחד מהוריהם בשל סכסוך גירושין בעצימות גבוהה. משתתפי המחקר שיתפו כי חוו בילדותם רגשות קיומיים של בדידות, תחושת הישרדות, פחד, חיים בחוסר ודאות ואשמה. מחקר שבחן פסקי דין בארה"ב שעסקו בניכור ב-34 השנים האחרונות, מצא עליה משמעותית במודעות ושימוש במושג בשני העשורים האחרונים (לורנדוס, 2018).

בישראל, דו"ח ראשוני שהוגש מטעם מרכז המחקר והמידע של הכנסת לוועדה לזכויות הילד בשנת 2017 – מצא כי למעלה מ-15% מהמשפחות המטופלות ע"י מחלקות סדרי דין הופנו לטיפול במרכזי הקשר. מדובר על מקרים שבהם נמצא קושי בקשר בין ילדים והוריהם או משפחתם על רקע מצבי משבר, סיכון, קונפליקט או יכולת הורית לקויה. על פי מחקר הערכה שהתפרסם בשנת 2014 מתוך המשפחות שהופנו למרכזי קשר בשל סכסוך גירושים, 5% מהילדים סרבו ליצור קשר עם אחד מההורים (נבות ושות', 2014).

משום זכותו החוקית של ההורה לקשר עם ילדו והמחשבה על נזקים רגשיים לילד ניתן צו המחייב את ההורה המשמורן לפנות לטיפול ולהביא עמו את הילד המתנכר (גוטליב, 2004). את התוצאות ניתן להרגיש בעלייה בפניות לטיפול בתחנות לטיפול זוגי ומשפחתי וביחידות האקסטרניות שליד מרכזי החירום (כץ וקושר, 2020).

מחקר שהתפרסם בישראל בשנת 2020 בקרב אנשי מקצוע מהתחום (82 עובדים סוציאליים ו-12 אפוטרופסיות לדין), מצא כי אין כיום פרקטיקה מובנית וברורה לטיפול במקרים של פגיעה בקשר הורה-ילד, במצבים של סכסוכי גירושים בעצימות גבוהה. עוד עלה מהמחקר כי קיימים פיצולים בין מערכות וארגונים מקצועיים וקושי בסנכרון ביניהם. משתתפות המחקר הסכימו כי התערבות מועילה היא כזאת שמכילה שיתופי פעולה אינטרדיסציפלינריים בין אנשי מקצוע, ארגונים ושירותים שונים, וכי כל התערבות צריכה לכלול כמות גדולה של משאבים ותשומות על מנת לתת מענה למערכת המשפחתית כולה ולפרטים שבתוכה. מחקר זה משקף את עמדת אנשי המקצוע כי יש צורך שהטיפול יתקיים תחת סמכות בית המשפט ובמעורבות של עו"ס לסדרי דין ולעיתים גם עו"ס לעניין חוק נוער, מכיוון שיש חשיבות רבה לשילוב בין טיפול וסמכות בקשר עם המשפחה (כך וקושר, 2020). גם במישור המשפטי, מציינת ע"וד פרילינג (2018), עדיין לא קיימים במערכת המשפט הישראלית ובמערכות הרווחה התומכות, מנגנונים סדורים דיים עם צוות רב מקצועי בעל מומחיות ממוקדת בתחומים אלה, שיכולים לעמוד לעזרם של בתי המשפט בעת הדיון בסוגיות מורכבות מסוג זה, לאבחן בצורה מקצועית ולטפל במקרים.

במדינות רבות מתקיים דיון ציבורי ופרלמנטרי בדבר האתגרים המשפטיים שתופעת הניכור ההורי מעוררת והצורך בפרקטיקה משפטית חדשה להתמודדות עמן, כמו גם באמצעי התערבות מגוונים יותר המותאמים למאפייניה הייחודיים של התופעה. בישראל זכתה הסוגיה לדיון פרלמנטרי, במסגרת דיון בוועדה לקידום מעמד הילד ובוועדה לזכויות הילד, אולם באופן מינורי ושטחי, ללא מסמכי רקע מקיפים, מחקר או ניתוח מעמיק, וללא המשכיות (מרכז המידע של הכנסת, 2019). מרבית המאמרים הקיימים מגדירים את התופעה והשלכותיה הקשות, אך לא עולה מהם שיטה אחת אחידה לאבחון או טיפול בתופעה.

במחקר זה נבקש לאסוף את המידע הקיים בעולם המחקרי לגבי אבחון וטיפול, להצביע על נקודות החוזק והחולשה במודלים הקיימים, ובהתאמתם לישראל, ואז לאסוף את המידע מהשטח, באמצעות החוויה של הורים מנוכרים יוצאי החברה החרדית.

סקירת ספרות:

גירושין נחשבים בעולם המערבי לאחד מאירועי החיים הלוחצים ביותר בחייו של האדם (כהן, 2016). המעבר למבנה משפחה מפוצל מציב אתגרים רבים, ביניהם בעיות העלולות לגרום להתפתחות קשיים משמעותיים בקשר הורה ילד. קשיים בקשר מאפיינים משפחות המנהלות קונפליקט גירושין בעצימות גבוהה, ועלולים להוביל למצב של סיכון נפשי משמעותי לילדים באותן משפחות (בר-און, 2020).

גרדנר (Gardner, 1987) היה הראשון שהגדיר מצב זה כ"סמונת הניכור ההורי" שהיא לפי הגדרתו הפרעה שבה הילד מבטא ניכור בוטה כלפי אחד ההורים ומסרב ליצור אתו קשר או לשמור על קשר. בדרך כלל, ההורה המנוכר הוא ההורה שאינו משמורן. גרדנר תיאר ברית לא מובחנת ופתולוגית בין הורה אחד(המנכר) לילד, כשסיבת סירוב

הילד לקשר עם ההורה האחר (המנוכר) אינה הגיונית אלא קשורה לקואליציה עם ההורה המנכר (Gardner, 1985). התוצאה הברורה של ניכור הורי היא שבירת מערכת היחסים שהייתה קיימת לפני כן וגרימת נזק חמור לקשר בין הילד להורה. לטענתו, ניכור הורי הוא סוג של התעללות רגשית מאחר שהוא עלול להסתיים בהחלשה או אפילו הריסה מוחלטת של הקשר של הילד עם אחד מהוריו, שהיה בעבר טוב ואוהב. סינדרום הניכור ההורי ע"פ גארדנר, יכול להופיע בדרגות שונות של חומרה, כאשר כל רמה דורשת טיפול אחר. לטענתו, טיפול משפחתי נמצא כיעיל בטיפול בניכור ההורי ויכול לשפר את תפקוד המשפחה ולמנוע את המשך הניכור (Gardner, 1989).

גרדנר מנה שמונה מרכיבים אופייניים לתסמונת הניכור ההורי בקרב הילדים המנכרים : 1. מסע הכפשה 2. הצדקות חלשות, זניחות ואף אבסורדיות להכפשה 3. חוסר אמביוולנטיות אצל הילד 4. תופעת "החושב העצמאי", כלומר הורה מנכר שאומר, "זה מה שהילד רוצה, מה אני יכול לעשות?" 5. תמיכה אוטומטית של הילד בהורה המסית במאבק שבין ההורים 6. העדר רגשות אשמה על האכזריות ו/או הניצול של ההורה השני 7. תרחישים מושאלים, כלומר הילד מצדיק את טענותיו בדברים שאינם במסגרת החוויות הרגילות של ילד בגיל שלו 8. התפשטות העוינות לאחרים ו/או למשפחה מורחבת של ההורה המנוכר (Gardner, 1987; 1989).

החידוש בהגדרה של גארדנר היה בדגש על כך שכאשר הקשר בין הילד להורה נכשל אחד ההורים אשם בגרימת הניכור לילד. ב-2019 היו כ-3.5 מליון ילדים בארה"ב במצב של ניכור הורי, רובם בעקבות פרידה או גירושין במשפחה. המועצה נגד אלימות כלפי ילדים כינתה מצב זה "אלימות באמצעות שליח" (Harman, 2021).

יש לציין כאן כי לעיתים, סירוב ילדים לקיים קשר עם אחד מהוריהם מתקיים מבלי שהייתה הסתה של ההורה והוא מופיע על רקע פגיעה ממשית בילד או חשיפה לאלימות במשפחה. מדובר בחוויות פוגעניות או טראומטיות שבהן הילד חש פחד או סכנה לקיומו הפיזי או הפסיכולוגי לצד תחושת חוסר אונים, ומשם נובע סירובו. בזמן שהמערכת המשפטית בעולם ובישראל משתמשת באופן מוגבר במושג "ניכור הורי", תבע השופט בדימוס פיליפ מרכוס את המונח "כשלון קשר" בשנת 2018, ו"ניקה" את ההורה מאשם. לאחרונה שינה משרד הרווחה את שם התופעה לקשיים בקשר ומיקם אותה על רצף של קשיים שבמצבם הקיצוני שלהם יכולים להתבטא בניכור.

בר-און ומזא"ה (2019), מציינים כי קשיי קשר מתפתחים על רקע חשיפתו של הילד לסכסוך 'עתיר קונפליקט' בין הוריו שמוביל לדינאמיקה המאפשרת התפתחות של קשיים אלו. לכן קיימת חשיבות רבה לזיהוי סוג הפגיעה בקשר של ילדים עם אחד מההורים בעקבות תהליכי פרידה וגירושין, לאבחון ולבניית תכנית טיפול מתאימה למשפחה (כץ וקושר, 2020). משפחות בקונפליקט גבוה מתאפיינות בנטייה מוקדמת לרמת חרדה גבוהה, קושי לשאת מצבי עמימות ואי-ודאות, נוקשות קוגניטיבית וקושי בשימוש בתהליכי מנטליזציה, כאשר קואליציה פתולוגית בין הורה מנכר לילד עלולה להוביל להתפתחות של ניכור הורי. (בר-און ומזא"ה, 2019).

מודלים טיפוליים בעולם המערבי

על אף שבמדינות רבות בעולם מתקיים דיון ציבורי ופרלמנטרי בדבר האתגרים שהתופעה מעלה, והצורך לפתח מענים מותאמים, לא נמצאה מדיניות מסודרת לאבחון וטיפול במדינות שנדגמו בסקר שערך מרכז המידע של הכנסת (2019): אוסטרליה, קנדה, אנגליה וניו-זילנד. במדינות אלה אין מתודות טיפוליות שאומצו אלא תוכניות נקודתיות שכוללות כלים מניעתיים, כלים טיפוליים ואמצעים אכיפתיים או ענישתיים. יש מדינות בהן ניכור הורי נחשב עבירה על החוק (לדוג' ברזיל), ויש אחרות שפחות מתקדמות בחקיקה ויותר בטיפול (לדוג' ארה"ב וקנדה) (בר-און, 2020). יש מדינות בהן עומד הנושא בראש סדר העדיפויות הציבורי (לדוג' אוסטרליה), בה מתקיים דיאלוג בין המערכת המשפטית והחברתית, אשר הוביל ליצירת רפורמה מותאמת למהלך חיי המשפחה המודרנית, החל משינוי הטרמינולוגיה והחשיבה בכל הקשור להורות משותפת ולטובתו וזכויותיו של הילד במשפחה בה ההורים נפרדים. לצד החקיקה, התפתחו בה תוכניות טיפול, בהן מטפל משפחתי מעורב בהליך הגירושין מתחילתו, מלווה את המשפחה ומייעץ לשופט (פרילינג, 2020). בפרק זה נערוך סקירה שיטתית של כל תוכניות הטיפול, עליהן נכתבו מאמרים ונערכו מחקרים ברחבי העולם.

המשותף לרוב התוכניות לטיפול בניכור הורי שנעשו בשנים הראשונות בארה"ב וקנדה הוא כי נאסף עליהן מידע מועט. בד"כ לא היו קבוצות ביקורת וקיימות טעויות מתודולוגיות רבות. כמו כן, ברובן כלל לא נבדקה יעילות התכנית (Trane et.al., 2021).

גארדנר, שהיה הראשון שכתב על המושג "תסמונת הניכור ההורי", דגל בשיטות טיפול סמכותניות בחסות וליוו בית המשפט. הוא העלה על הכתב דוגמאות מנסיונו והתריע בעיקר לגבי יכולות המטפל להתאים לטיפול ולבית המשפט לסייע. שיטת הטיפול שלו נקראה "טיפול משפחתי לטיפול בניכור מהסוג המתון" (Family therapy of the moderate type of PA syndrome), ונועדה לשני ההורים שיהיו מטופלים אצל אותו מטפל, על מנת למנוע פיצול. גארדנר ראה חשיבות גדולה לגב שנותן בית המשפט, וליכולת המטפל להשתמש ב"איומים", אפילו של מאסר (Gardner, 1999).

שיטות הטיפול שהתפתחו בהמשך, אליהן הופנו משפחות בצו בית-משפט, היו סמכותניות וכללו טיפול משפחתי, אישי או קבוצתי בשילובים שונים.

- במקרים קשים, של ניכור או של שינוי משמורת, פותחו שיטות טיפול מרוכזות, שלבשו אופי של מחנה בטבע או סדנאות מרוכזות:

המאמר הראשון על תכנית טיפול במקרי ניכור קשים שהתפרסם בארה"ב, תיאר תכנית של סדנא טיפולית שארכה 3 ימים, בשם "גשרים במשפחה" (Family Bridges). התכנית מיועדת לטיפול במשפחות בהן ילד עובר למשמורת הורה, איתו לא היה בקשר (בד"כ לאחר פסיקה משפטית). הילדים נשלחו למתחם מיוחד, רחוק מהבית, והתקשורת שאושרה ביניהם להורה המועדף ממנו הורחקו, היתה מועטה. התכנית פותחה בשנת 1990 ע"י דר' רנדי

ראנד, והשתמשה בשיטות לימוד פסיכו-חינוכיות וקוגניטיביות לאיתור טעויות חשיבה, פיתוח חשיבה ביקורתית ואיזון נקודת המבט, בדגש על אווירה טובה ללמידה. המאמר שנכתב על התכנית, בדק את חוויית 12 המשתתפים הראשונים בסדנה ואת השינויים בעוצמת הניכור. נמצא כי המשתתפים נתרמו בצורה חיובית, ודיווחו על כך שרמת הניכור פחתה (Warshak, 2010). אולם מחקר ביקורתי על התכנית חשף פרטים כמו שהטלפונים נלקחו לילדים, ואיימו עליהם כי אם לא ישתפו פעולה, ההורה המועדף ישב בכלא (Mercer, 2019).

מחנה נוסף בטבע נקרא **"מתגברים על מחסומים"** (Overcoming Barriers Family camp) וכלל 5 ימים של פעילויות עם שני ההורים. ההגעה היא בעיקר בצו בית משפט לחידוש קשר. ההתערבויות פסיכו-חינוכיות יחד עם שיטות מהטיפול המשפחתי. במפגשים של טיפול קבוצתי ההורים מאזנים ציפיותיהם מהילדים ונותנים משוב זה לזה (Sullivan et al., 2010). מחקר שערך סקר אונליין בקרב 40 הורים שהשתתפו בעבר בתוכנית מצא כי רובם דיווחו על אכזבה, למרות שיפור קל ביכולת לפתור בעיות. חלקם דיווחו אף על החמרת הקונפליקט (Saini, 2019). מחנה נוסף בשם **"כביש מהיר"** (High Road) נוהל ע"י מאמן בבריאות הנפש. הילדים נדרשו להיפרד מההורה המועדף ל-60 עד 90 יום ולעבור סדנא של 4 ימים עם ההורה הדחוי. ככל שהדחיה נמשכה הטיפול נמשך, כך שהייתה מוטיבציה לילדים לדווח על הטבה (Childress, 2015). לא נמצאו מחקרים לגבי יעילות השיטה בתוכנית זו.

מחנה בשם **"נקודת מפנה למשפחות"** TPDF (Turning Points for Families), נעשה במתכונת 4 ימים יחד עם הילד וההורה הדחוי. מההורה המועדף ביקשו מראש להכין מכתב שיעודד את הילד ליצור קשר עם ההורה הדחוי. במחנה עיבדו עם הילד את הנראטיב שהביא ועשו "תיקונים" לזכרונות שלו, על מנת למנוע פוסט טראומה. לימדו את הילדים מהו סינדרום הזכרונות השגויים, כדי ללמדם חשיבה ביקורתית (Gottlieb, 2012/2013). בקנדה התקיים מחנה, אליו יצאו רק הילדים. הוא נקרא FRRP **"תכנית השתקפויות לחידוש קשר"** (Family Reflections Reunification Program). הילדים רכשו כישורי חשיבה ביקורתית בקבוצות בהדרכת פסיכולוג, ובמקביל מטפל (מבריאות הנפש) עבד עם ההורה הדחוי לקראת מפגש עם הילד ופעילות משותפת בטבע. בסיום התוכנית עודדו את ההורים להמשיך ולעבוד עם מטפלים מטעם התוכנית. איסוף הנתונים של 12 משפחות שסיימו את התוכנית הראה תוצאות מעולות, אך היו בעיות מתודולוגיות. לא היתה קבוצת ביקורת ונראה כי כיום התוכנית לא ממשיכה להתקיים (Reay, 2015).

"מודל טיפול לחידוש קשר למשפחות במעבר" (Transitioning Families Therapeutic Reunification Model) הוא מודל שהתפתח מתוכניות אימוץ וכולל סדנאות במתחם פרטי, הכוללות בעיקר פעילויות נופש (Judge et al., 2016). בתוכנית מונעים את הקשר של הילד עם ההורה המועדף ועובדים על הקשר עם ההורה הדחוי (Isicoff, 2015).

בהולנד נערכה תכנית בשם "עושים צדק לילדך" (Doing Justice to Your Child) התוכנית מיועדת להורים בקונפליקט בעצימות גבוהה, אשר עוברים חמישה ימי טיפול מרוכזים. נעשו מדידות בשלושה מועדים : לפני תחילת התכנית, במועד סיומה ומדידה נוספת לאחר שנה. התוצאות הראו ציפיות גבוהות בשתי המדידות הראשונות, אך במדידה האחרונה עלה כי לא נשמרו השינויים כמצופה (Geurts & Gutterswijk, 2021).

- סביב הרעיון של "טיפול בחידוש קשר" (Reunification Therapy) התפתחו

שיטות טיפול רבות שעבדו עם כל בני המשפחה :

דארנל (Darnall, 2011) כתב כי מטרות הטיפול הן : לעודד שינוי בגישת הילד המתנכר. למזער את העוינות של ההורה המנכר. להבטיח סביבה רגשית בטוחה לילד והוריו ולתקן את היחסים בין הילד להורה המנכר. סמיט (Smith , 2016) תיאר מקרה של טיפול משפחתי שערך לצורך חידוש קשר, עם משפחה שהופנתה ע"י בית-משפט. "טיפול משפחתי לחידוש קשר" (Family Therapy - as reunification therapy). במקרה זה חוייבו כל בני המשפחה לקחת חלק בטיפול.

שני מודלים נוספים בהם לוקחים חלק כל בני המשפחה וכוללים פסיכותרפיה אישית ומשפחתית הם : MMFI "מודל התערבות לכל המשפחה" (Multi-Modal Family Intervention), בה מחויבת תקשורת בין גורמי הטיפול והחוק לצורך שת"פ בטיפול במשפחה (Friedlander and Walters , 2010) וכן "מחדשים קשרי משפחה" (Restoring Family Connections), שמטרתם לפתח כישורי התמודדות אצל הילדים וחידוש קשר עם ההורה הדחוי (Baker, Fine and Baker, 2020).

באנגליה אומצה שיטת טיפול בילדים "טיפול משותף ממוקד בילד" (Child-Centered Conjoint Therapy) CCCT לטיפול במקרי ניכור. במקור פותחה השיטה לבדיקת גרסאות במקרים של אלימות והתעללות, מתוך הבנה שדיווח הילד לא מדייק ואמין, במיוחד במקרים שקיים סכסוך בין הוריו. המודל שם דגש על זיהוי והתערבות מוקדמת של הילדים שבקונפליקט, כדי למנוע התנגדות וסירוב קשר (Greenberg, 2019). גם בקנדה התפתח מודל עבודה עם משפחות גירושין "משפחות במעבר" (Families in transition) FIT (Freeman et al., 2004) מודל עבודה זהיר לחידוש קשר בין הורה וילד לאחר נתק, שמתבצע בקהילה בטיפול אישי וקבוצתי.

- בשנים האחרונות התפתח תחום המחקר המלווה, והחלו להעריך תוכניות טיפוליות ולבדוק השפעתן.

במקביל התחילו להתפתח שיטות עבודה בקבוצות, לצד הטיפול האישי :

מאמר שנכתב על תכנית טיפול קבוצתי שנערכה בישראל, במרפאה לברה"נ ילדים ונוער, במשפחות אשר הילד (המנוכר) סבל מדיכאון או חרדה, סיפר על תכנית קצרת מועד של 4 חודשים בה השתתפו, בנפרד, ההורים והילדים, שהביאה לשיפור ביחסים בקשר. תכנית זו בדקה קבוצת ביקורת של משפחות שלא השתתפו בתוכנית, אלא קיבלו טיפול בקהילה והשוותה את התוצאות לאחר שנה מסיום הטיפול (Toren et al., 2013).

בארה"ב נבדקה "תכנית התחלה חדשה" (The New Beginnings program), אשר כוללת עשרה מפגשים בני שעתיים להורים וילדים בקבוצה. התכנית מבוססת על גישות חינוכיות ו-CBT (עבור ילדים בחוויה טראומטית). מחקר שבדק 240 משפחות לאורך 15 שנה מצא תוצאות טובות ויעילות לטווח ארוך. צוין כי רק מעט אבות לקחו חלק במחקר (Herman et al., 2015).

בקנדה נערכה תכנית בשם "נותנים תקווה לילדים" (GCH (Giving children hope)). זוהי תכנית טיפול משפחתית עם מרכיבים של טיפול אישי וקבוצתי. תחילה עשו קבוצות להורים, אך לא הצליחו לרתום את שני בני הזוג, ולכן התבססו תיאורטית על תכנית "לטובת הילדים" של בתי המשפט- טיפול קבוצתי למשפחות בקונפליקט גירושין שקיימת משנת-98, והתחילו פיילוט של שנתיים. ההורים בתכנית מתרכזים בהפחתת הקונפליקט ובשיפור ההורות, ואילו הילדים בהתמודדות עם הקונפליקט של הוריהם. זהו מודל מובנה של מפגשים פרטניים וקבוצתיים ותנועה ביניהם. בתום התכנית נערך מחקר איכותני ורואיינו 20 הורים שהשתתפו בה ו-9 ילדים. כל המשתתפים הצביעו על שיפור האקלים והתקשורת, והצליחו להבין את טובת ילדיהם. מסקנות החוקרים היו כי להפעלת תכנית כזו דרוש צוות מקצועי ומיומן, וכי התכנית מתאימה בעיקר למקרים של קונפליקט בינוני בעוצמתו ולא למקרי ניכור קשים (Rauh et al., 2016).

תכנית בשם "אין ילדים באמצע" (NKM (No kids in the middle)), שהתפתחה בהולנד (Van lawick & Visser, 2015) ואומצה לשימוש גם באנגליה ונורבגיה, היא תכנית טיפול משפחתי נרחב להורים בקונפליקט, המיועדת בכל פעם לשש משפחות ועוסקת בשינוי הדיאלוג בין בני המשפחה. התוכנית מתחילה במפגשי אינטימי, ממשיכה במפגשים קבוצתיים. היא כוללת גיוס של קבוצת תמיכה של מקורבים שלוקחים חלק בטיפול וגם אחריו, וגם הילדים משתתפים בקבוצה נפרדת (Mortimer et al., 2021). התכנית נבדקה ב-3 מוקדים באנגליה, לאחר הצלחה בהולנד. המשתתפים דיווחו על שיפור ביחסים והפחתת העוינות, אך לא נערך מחקר שבדק אפקטיביות לאורך זמן. אותה תכנית אומצה בשנת 2014 בנורבגיה. מחקר איכותני שערך ראיונות עם הורים שהשתתפו בתוכנית בשלושה איזורים בנורבגיה, מצא כי רוב ההורים חשבו שהתוכנית טובה, גם אם לא עזרה לכולם, וכי רובם הפכו מודעים יותר להשפעת הסכסוך על ילדיהם (Hoigilt and Bøe, Bertelsen, 2021).

מבט מסכם על התערבויות בעולם

צ'יסטר, (Chester, 2022) עורכת דין במקצועה, מסכמת כי בתי המשפט בארה"ב בוחרים באחת משלוש אפשרויות: טיפול אינטנסיבי לחידוש קשר, העברת משמורת להורה הדחוי, או "טיפול בחידוש קשר" RT במפגשים שבועיים בקהילה, בהשתתפות ההורה הדחוי והילד. פולק (Polak, 2020) מצא כי בקנדה בין השנים 1989 עד 2008 שלחו שופטי בית המשפט 27% מהמשפחות לטיפול בחידוש קשר (reunification therapy- RT). שיטות הטיפול בחידוש קשר חולקו על ידו לשתי קבוצות עיקריות, כאשר במקרים החמורים נבחר טיפול אינטנסיבי (בד"כ בימים מרוכזים, בהשתתפות בני משפחה ספציפיים ובמקום מרוחק ומנותק), ובמקרים הרגילים – טיפול משפחתי בקהילה, שמאפשר השתתפות כל בני המשפחה

ותורם לשינוי הדינמיקה המשפחתית. מחקרו בדק 14 מטפלים וחוקרים מהתחום. לדעתו לבד מחידוש הקשר, צריכה תכנית הטיפול להתמקד בשיפור התפקוד והקשרים של כל בני המשפחה. בשנים האחרונות, חלה עליה במקרים המדווחים של ניכור בקשר, כנראה בגלל עליה במודעות של הציבור ושל אנשי המקצוע, הרגישות לנושא הספציפי, עליה בסיקור במדיה ועליה בכמות מקרי המשמורת המשותפת. בהתאמה יש עליה גם במספר הגישות הטיפוליות שהתפתחו בתחום. (Polak & Moran, 2017).

למרות מגבלות המחקרים (כמו מדגם קטן או לא רנדומלי) נטען כי הקשר עם ההורה הדחוי חיוני להחלמת הקשר הפגוע ביחסים בין הילד להורה, וכי שעת טיפול שבועית בחידוש קשר לא תעבוד, כשהילד חוזר ל-167 שעות בשבוע עם ההורה המנכר (Gold-Biken, 2013).

ממצאי המחקרים מחזקים את ההבנה כי התערבות מוקדמת תמנע נתקים בין הילד וההורה ועל כן מדגישים את חשיבות הזיהוי המוקדם של המצבים והבעיות של הילדים שנמצאים בקונפליקט עם הורה (Greenberg, 2016).

סקירה שיטתית שכללה 10 מאמרים וספרים שנכתבו בשפה האנגלית על טיפול במקרים של ניכור במטרה למצוא מהי ההתערבות הטובה ביותר עבור מטפלים ועבור רשויות החוק, מצאה כי שיתוף הפעולה ביניהם חשוב לטיפול בנושא, וכי שינוי במשמורת או בהסדרי השהות, לטובת ההורה המנוכר / הדחוי, היו יעילים בהפחתת הניכור. כמו כן טיפול משפחתי מותאם נמצא תורם לתפקוד המשפחה. נמצא גם כי יעילות הטיפול עולה ככל שהטיפול מתחיל בשלב מוקדם יותר. נושאים נוספים שנמצאו אפקטיביים לטיפול הם : טיפול בעיוותי חשיבה של הילד וחזוק מיומנויות החשיבה הביקורתיות שלו. שיפור מערכת היחסים בין ההורים והתקשורת במשפחה והדרכה פסיכו-חינוכית לכל חברי המשפחה ביחס לניכור הורי. כמו כן מצאו כי סנקציות מבית משפט עזרו להנעת הטיפול וכי הכרחי שיתקיים שת"פ של המערכת המשפטית והמטפלים. המלצת החוקרים היתה כי שיטת הטיפול צריכה לשלב בין שינוי משמורת, התחלת הטיפול כמה שיותר מוקדם, וכי על כל בני המשפחה לקחת בו חלק. המטפלים צריכים ראייה מערכתית, וצריכים להיות ליווי ותמיכה טיפולית ממושכים, לאורך התהליך כולו (Templer, 2017).

גארבר (Garber, 2011) דיבר על שלושה עקרונות מנחים בטיפול : להבין את הצורך של ההורה המנכר

ולעבוד איתו, לשקם את תפקידו הבריא של הילד במשפחה ולהימנע מהאשמות. כמו כן כתב גארבר (Garber, 2015) כי בספרות נכתב מעט מדי על ההתערבויות שפותחו לתיקון הקשר בין ילדים להורים במצבי ניכור. בסקירת הספרות שנערכה בארבעה עיתונים מדעיים מובילים, נמצאו 3365 מאמרים בתחום, מתוכם נכתב על טיפול רק ב-

! 14

לא נמצאו מחקרים שבדקו את השפעות הטיפול בחידוש קשר על הילדים וחייהם. האם תפקודם השתפר בלימודים? בכישוריהם החברתיים? האם איכות הקשר עם ההורה השתפרה? לא נעשתה השוואה גם לסוג אחר של טיפול. יש מעט חוות דעת חיוביות של הורים, אך ללא נתונים לגבי הילדים, אין אפשרות להתבסס על המחקר

בהקשר לילדים (Mercer, 2019). עלות הטיפול גבוהה (\$20,000) ויכולה להקשות על שת"פ מהיר של ההורה הדחוי (Trane et al., 2021). כך וקושר (2020), ערכו סקירה מקיפה בנושא של פגיעה בקשר הורה - ילד במצבים של סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה. בין המודלים הקיימים שבחנו, ניתן למצוא קווים מנחים משותפים המדגישים את הצורך בטיפול מהיר בבעיות הקשר, מעורבות בית המשפט כגורם סמכותי, מעורבות שני ההורים בטיפול וחשיבות שיתוף הפעולה של כל גורמי הטיפול המעורבים (קושר וכץ, 2020).

טיפול ומדיניות בישראל

בכנסת ה-20 התקיימו 2 דיונים בנושא הניכור ההורי בוועדה לזכויות הילד. הועלו הצעות לצמצום הבעיה (לדוג' להגדיר את הילדים - כילדים בסיכון). הועדה קראה למשרד הרווחה לערוך מחקר הבוחן את עמדתו ומצבו של הילד נוכח התערבויות טיפוליות ומשפטיות שונות. לפעול להתערבות מיידית וללוות את ההתערבות במחקר.

עו"ד פרילינג (2010) טוענת בספרה "ניכור הורי", כי בישראל, אומצה "תסמונת הניכור ההורי" של הפסיכיאטר גרדנר (1985) ע"י כל ערכאות בתי המשפט, בניגוד לארצות אחרות בעולם, בהם היא שנויה במחלוקת. לדעתה, התופעה לא זכתה לדיון רציני ומעמיק במשפט בישראל ואף בעולם, וההתמודדות היא פאסיבית או אקטיבית שטחית. לדבריה, עדיין לא קיימים במערכת המשפט הישראלית ובמערכות הרווחה התומכות, מנגנונים סדורים דיים עם צוות רב מקצועי בעל מומחיות ממוקדת בתחומים אלה, שיכולים לעמוד לעזרתם של בתי המשפט בעת הדיון בסוגיות מורכבות מסוג זה ולאבחן בצורה מקצועית (פרילינג, 2018)

בספרה, מציעה פרילינג, מודל שיהווה ניסיון ראשון לגיבוש מדיניות משפטית סדורה בהתמודדות עם תופעת הניכור. המודל משנה את האיזון בין המערכת המשפטית למערכת הסוציאלית-טיפולית (למשל הקמת מנגנון ליישוב סכסוך, הערכת סיכונים, הקשבה לילדים והפנייה לאמצעים טיפוליים ללא מעורבות משפטית).

השיטה שעובדים בה בבתי משפט היא שיטה אדברסרית, (שיטה לעומתית). בימ"ש בודק הורה אחד לעומת השני, כך ששניהם נמצאים בתוך דינמיקה של האשמה. שיטה זו מחרیפה מאבקים ומקשה על הטיפול בקשר של ההורה- והילד. זו שיטה ששמה דגש על מאבק ולא על טיפול (בר-און, 2020).

השופט בדימוס פיליפ מרכוס (2018) כתב תכנית שמציעה 3 שלבים למניעה של ניכור, וזיהוי מוקדם של מצבים העלולים להוביל ליצירתו. תכניתו כוללת העלאת מודעות הציבור באשר לתופעה ותוצאותיה החמורות, כמו כן הכשרת אנשי מקצוע הבאים במגע עם הילד כדי שיוכלו לזהות סימני מצוקה ולעזור באיתור ילדים הזקוקים לטיפול. כשלב נוסף הוא מדגיש כי ההתערבות המשפטית והטיפולית צריכות להיות מהירות, כדי למנוע התדרדרות. לדעתו, הדבר יצמצם את נזקי התופעה ואת העלויות הגבוהות של התופעה בשלבים מתקדמים, כפי שקורה היום.

ישראל היא המדינה היחידה בעולם שיש לה נוהל כלל ארצי לטיפול מהיר ויעיל בסוגיית הבטחת קשר בין הורים וילדים באמצעות הליכים משפטיים. (בר-און, 2020). בשנת 2018 יצא נוהל בבתי המשפט לענייני משפחה המאפשר להורים להגיש "תובענה לחידוש קשר" בנוהל מהיר המחייב את בתי המשפט לדון בבקשה תוך 14 יום ממועד הגשתה. יש משפחות המגיעות לבתי המשפט גם ללא מעורבות שירותי הרווחה, ויש משפחות שמופנות או פונות לאחת המסגרות הטיפוליות בקהילה, בעיקר מרכזי הקשר והתחנות לטיפול זוגי ומשפחתי. דו"ח מבקר המדינה ממאי 2019 מצא כי תקציב התחנות שמטרתן לספק טיפול זוגי ומשפחתי למשפחות במשבר לרבות גירושין ופרידה כפי שצוין לעיל מוגבל וחסרות קבוצות תמיכה להורים וטיפולים לילדים. נכתב בדו"ח כי עד כה משרד הרווחה לא קידם מענה ממוקד לטיפול בילדים המצויים בסכסוך גירושין בעצימות גבוהה. מאז נערך פיילוט ובו הוקמו יחידות לתיאום הורי בשש תחנות לטיפול זוגי ומשפחתי. בשנת 2019 ולאור ממצאי ביניים של מחקר הערכה מלווה המעידים על שיפור משמעותי במודעות ההורים לצרכי הילדים וחשיבות הוצאתם מהעימות ההורי, התקבלה החלטה על הרחבת הפיילוט לתחנות נוספות. משרד הרווחה מודע לכך שאין כיום מענה טיפולי יחודי, אלא מענה חלקי, כחלק מטיפול בגירושין בקונפליקט גבוה. משפחות מוכרות לשירותי הרווחה, שבהן אובחן ניכור הורי ושמיתקשות להגיע להסכמה באופן עצמאי, מופנות לבית המשפט, ובהמשך מטופלות בהתאם לצווים השיפוטיים. עמדתו העקרונית של משרד הרווחה היא :

- חשיבות המשכיות קשר בין ילד להוריו גם במצבי פרידה וגירושין. הילד לא מתגרש מהוריו.
- יש לפעול בנחישות לקיום הקשר במקרים בהם לא מתקיים – ובלבד שלא מדובר על פגיעה בילד.
- על ההורה המשמורן מוטלת האחריות לדאוג לכלל צרכיו של הילד וביניהם שמירת הקשר עם ההורה השני
- יש חשיבות ביצירת מומחיות משרדית (ליחידות הסיוע יש מידע שאינן יכולות להעביר באופן מלא) . המטרה של החיבור בין השירותים- יצירת שפה טיפולית אחידה : מעבר מהגדרה של ניכור לרצף של קשיים בקשר.

המשרד פועל כדי לבסס תורת עבודה סדורה, כולל הגדרות מדויקות של המושגים בתחום קשיי הקשר. המשרד הזמין סקירת ספרות בתחום הניכור ההורי (שפורסמה במרץ 2020), יצר מפגשי אוריינטציה למפקחים ופיתח קורס למטפלים. במחקרים המעטים שנעשו בישראל יש קריאה לביצוע מחקרים שיבחנו את טובת הילד ורווחתו בהקשר זה, ובמיוחד לאחר התערבות טיפולית.

בהרצאה שנתן הפסיכולוג אבנר הכהן (מכון חרוב אפריל 2020) הגדיר את הניכור כהתעללות רגשית עם פוטנציאל טראומתי לילד, שלכוד בקונפליקט נאמנויות. לדעתו גם ההורה המנוכר לכוד כבן-ערובה בתהליך, והמפתח להצלחת הטיפול במקרים אלה נמצא בטיפול בהורה המנוכר. מחקר נוסף (שהוזכר בסקירה) שעסק בטיפול קבוצתי קצר

מועד במשפחות של ילדים בניכור הורי שסבלו מדיכאון וחרדה ונערך במרפאה לבריאות הנפש, מצא שיפור במצב הניכור לאחר שנה מתום הטיפול, כאשר בקבוצות השתתפו גם הילדים וגם הוריהם (תורן ושות', 2013).

הטיפול הציבורי הרווח בישראל הוא הטיפול בקהילה, באמצעות התחנות לטיפול משפחתי ומרכזי הקשר. כאשר מוגשות תביעות לבית המשפט, תהיה מעורבת עו"ס לעניין סדרי דין, אשר תבקש לאבחן את המצב ולהגיש תסקיר והמלצות לבית המשפט. ההמלצות יפנו את המשפחה לטיפול בתחנות טיפוליות או מרכזי הורים. זהו טיפול משפחתי מערכתי, אשר ניתן ע"י מטפלים שלא בהכרח הוכשרו בתחום הידע הספציפי. כמו כן התקציבים נמוכים והטיפול בתחנות לא כולל טיפול רגשי מלווה לילדים במשפחה. הטיפול לא ממוקד בזמן ולא אחיד, וגם המעקב והדיווחים לבית המשפט, באמצעות תסקירים והמלצות של סדרי דין, אורכים זמן רב. במקרים אחרים, ימליצו על מפגשי הורה דחוי וילד במרכזי הקשר, שם תהיה השגחה על המפגש, אך אורכו יהיה קצר (פחות משעה) לא תהיה אפשרות לצאת מהחדר או להרגיש פרטיות, ולרוב לא נעשית התערבות טיפולית במהלכו.

מודל רווח בבתי המשפט למשפחה הוא שימוש ב"מומחה" מטעם בית המשפט לצורך הגשת תכנית טיפולית מעודכנת, ולעיתים לטיפול אצל אותו מומחה, תוך מתן עדכונים שוטפים לשופט. לדוג' מודל פסיכו-חינוכי וסמכותי שנקרא "להתחבר מחדש" של ד"ר ענבל קיבנסון בר-און. גישתה מתמקדת בזיהוי דינאמיקות משפחתיות ודפוסי הורות פתולוגיים ביחסים של ההורה עם הילד. (בר-און ומזא"ה, 2019) זהו מודל של פתרון בעיות, המשלב טיפול משפחתי בווריאציות שונות. המודל המתבסס על הבנה דינמית אבל עובד באופן אסטרטגי, התנהגותי וקוגניטיבי. מודל זה מדגיש את האחריות המשותפת של ההורים לשינוי והוצאת הילד מהמקום בו נמצא. לשם כך עובדים עם שני ההורים בו זמנית על תקשורת, סמכות הורית ויצירת נרטיב משותף. קובעים ערוצי העברת מידע וכללי תקשורת. חידוש הקשר יחל כאשר יבשילו התנאים לכך. קיימת הסכמה נרחבת שהתערבות במצבים של ניכור הורי, מחייבת מעורבות של בתי המשפט והחלטה שיפוטית המורה על הטיפול (בר און, 2021). חסרונות מרכזיים הם העלות הגבוהה של טיפול פרטי אצל מומחה, וכן חוסר האחידות והיעדר הכרה מסודרת בתחום המומחיות.

מודל טיפולי נוסף מתקיים במצב בו יש במשפחה ילד שמוגדר ילד-בסיכון ועו"ס לעניין חוק נוער מעורבת בתיק. מדובר בד"כ במקרים קשים, אשר עברו במסלול הטיפול בקהילה והמצב לא השתפר. באפשרות חוק הנוער להפנות את המשפחה לטיפול מערכתי של שנתיים במרכז אקסטרני אזורי, שליד מרכזי הסיוע. מודל העבודה הטיפולי משלב בין עבודה מערכתית, פרטנית, זוגית ומשפחתית, ומאפשר בניית תכנית מותאמת לכל משפחה לפי צרכיה. שיטות אלה מתקיימות במסגרת היחידות האקסטרניות של מרכזי החירום, אליהן מגיעות משפחות בצו בית משפט, כאשר מעורב חוק נוער ויש ילדים בסיכון.

ביחידה הייעוצית טיפולית במרכז האקסטרני "נווה מיכאל", התגבש 'מודל הכח המניע'. עיקרו הבנת מאפייני ההורים והדינמיקה ביניהם, אשר מהווים יסוד חשוב באבחון ובהבנה המשפחתית בטיפול. המודל מתאים לכך קשת הנתקים בדרגות שונות ועוזר להרחיב את ההסתכלות על הדינמיקה של המשפחה, הניכור עצמו ותוכנית הטיפול שמתאימה למשפחה. קיימת חשיבות רבה לאבחון "הכוח המניע" את הניכור והנתק, תוך הבנת הרקע לקונפליקט והבנת המסרים הגלויים והסמויים של כל הורה. באבחנה זו יש לבחון קיום סוגים של כוח המניע את הניכור : הזעם הנרקסיסטי, החרדה והסימביוזה וכשלים בתפקוד ההורה המנותק. במסלול זה, קיימת חשיבות למעורבות סמכותית והקפאת תביעות הדדיות לבית המשפט (קלימי, 2021). המרכזים הקיימים בארץ מעטים ולכן לא נגישים. הטיפול מסובסד ע"י משרד הרווחה ומוגבל לשנתיים. מדובר במקרי קצה מעטים, בהם נמצא ילד בסיכון, וטיפול בקהילה לא היה אפקטיבי.

בהמשך למצב הקיים בארץ, ריבוי המודלים, חוסר האחידות בטיפול ובתוצאות, כך וקושר (2020) במחקר מקיף שערכו בנושא של פגיעה בקשר הורה - ילד במצבים של סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה, "ילדים בתוך", טוענות כי אין כיום בישראל פרקטיקה מובנית וברורה לטיפול. ההמלצות שהן מציגות הן :

1. הקמת מרכז רב תחומי להתערבויות במקרים אלה, שיכלול אנשי מקצוע מתחומים שונים - משפט ורווחה, אין צורך בהכרח להקים מרכזים חדשים וניתן להסב מרכזי טיפול קיימים למטרות אלה או לחילופין לעבות את המשאבים של מרכזי טיפול קיימים תוך עידוד וקידום שיתופי הפעולה בין אנשי מקצוע מתחומי הרווחה והמשפט.
2. יצירת תחום מומחיות בטיפול בתחום, תוך הובלת התחום על ידי עובדים סוציאליים לסדרי דין, שלהם יש את הידע הרחב ביותר בתחום זה. המומחיות בתחום צריכה להתבסס על שלושה עולמות תוכן : טיפול משפחתי, התעללות בילדים וטראומה. קידום המומחיות תצריך השקעה ייעודית לפיתוח והטמעת תוכניות הכשרה והדרכה מלווה ושוטפת בנושא.
3. חשש דומה נשמע גם מהזווית המשפטית בישראל, כאשר עו"ד פרילינג (2018) הזהירה כי יש לשים לב לכך שלא כל איש מקצוע מתחום הפסיכולוגיה או בעל הכשרה כעו"ס לסדרי דין הינו בעל המומחיות והיכולת לאבחון מצבים אלה, וגם השופט בדימוס מרכוס (2018) שכתב, בין השאר, על הצורך בהקמת מרכזים ייעודיים לטיפול במשפחות עם כשלון בקשר).
3. דרושה השקעה מרובה וייעודית של משאבים בתחום, למשל לא פעם משפחה אחת צריכה מספר מטפלים, יש צורך בהדרכה ייחודית לעובדים, ישיבות תיאום בין המטפלים השונים ועוד, כל אלה דורשים השקעת משאבים נוספים. לפיכך, תחום זה דורש השקעת משאבים מיוחדת.
4. יש להמשיך ולפתח מחקר בתחום, בעיקר מחקר שיעקוב אחר יעילות של התערבויות ומחקר כמותי שימדוד את היקף התופעה בארץ.

המחקר הנוכחי נערך כאמור בקרב יוצאי החברה החרדית ומטרתו להבין מתוך חוויית הניכור האישית שלהם כהורים מהם המענים המניעתיים, האבחוניים והטיפוליים הנדרשים עבור אוכלוסייה ייחודית זו.

החברה החרדית בישראל והמצע הייחודי עליו צומח ניכור הורי

אחד העקרונות המנחים את החיים בחברות קולקטיביסטיות הוא כי רווחת הקהילה וצרכיה עדיפים על רווחת הזהות הקהילתית ונורמות ההתנהגות שהיא מכתובה גוברת על זהות הפרט וצרכיו (Sawrikar & Katz, 2017). החברה החרדית היא קבוצה מובחנת בתוך החברה הישראלית היהודית ומאופיינת בתפיסות עולם קיצוניות בקשר לאמונה דתית (Freund & Band-Winterstein, 2013) היא מהווה 11% מהחברה הישראלית (Kalagy, & Braun, 2019), למרות שרוב חבריה חיים בישראל יש קבוצות חרדיות גדולות גם בארה"ב ובאירופה (Lewensohn, 2019). כלפי חוץ נראים הפרטים בחברה קבוצה הומוגנית ומאוחדת, אך בפועל מדובר בקהילה רבת פנים של קבוצות המובחנות ביניהן הכוללות קבוצות חסידיות ו"מתנגדים", ספרדים ואשכנזים (Heilman & Friedman, 1991). מאפיין מרכזי של החברה הוא שמרנות תרבותית, שמטרתה למנוע את החדירה של התרבות החילונית המודרנית לתוכה (Goodman & Witztum, 2002; Hakak, 2011). בניגוד לקהילות דתיות אחרות בישראל ובעולם, הקהילה החרדית מחויבת בעיקר להלכה ומנתקת עצמה ממחויבות לחברה הישראלית בכללותה כמו גם מחויבות למדינה ולחוקיה (Friedman, 1992). במקום כפיפות למערכת המדינית רואים עצמם חברי הקהילה כפופים לסמכות הרבנית המכתיבה קודים התנהגותיים נוקשים המבוססים על ההלכה היהודית, נוגעים בכל תחומי החיים של הפרט והמשפחה (Coleman-Brueckheimer et al., 2009) ומכתיבים את אורח החיים של הקהילה (Efron, 2013).

הבידוד מהחברה החילונית נעשה באמצעות מגורים בשכונות סגורות וקיום מערכת חינוך עצמאית, המנותקת ממערכת החינוך הממלכתי הישראלית. מערכת החינוך החרדי בישראל מתמקדת בלימודי תורה ותלמוד. על מנת לשמור על החברה סגורה ומוגנת מהשפעות חיצוניות מודרניות, אין במערכת הלימודים לימודים כלליים (Finkelman, 2011) וקיימת הפרדה מוחלטת בין בנים לבנות, המתקיימת לאורך כל שנות ילדותם והתבגרותם של הילדים.

חברי הקהילה החרדית לבושים בלבוש שמרני ומקפידים לשמור באדיקות על ההלכה היהודית באמצעות פרקטיקות דתיות קיצוניות (Roer-Strier & Sands, 2004; Goodman & Witztum, 2002). אלה מהוות מנגנון שמירה חיצוני על גבולות הקהילה. במקביל מפעילה הקהילה מנגנוני בקרה פנימיים שמטרתם לשלוט בכל תחומי החיים של חברי הקהילה ובעיקר במרכיבי הליבה של החיים: האמונה הדתית והשלמות המשפחתית (Shoham, 2014). ערך המשפחה והילודה הוא ערך מרכזי בחברה החרדית. חברי הקהילה נישאים בגיל צעיר באמצעות שידוך ושואפים להקים משפחה מרובת ילדים (Mansfeld et al., 2016). נישואין נחשבים בראש ובראשונה סוג של הסדר עסקי בין הורי הזוג המיועד, אין מקום לרגשותיהם של בני הזוג בתהליך זה וההתאמה נקבעת עפ"י קריטריונים

כמו: החסידות ממנה מגיעים בני הזוג המיועדים, מצבה הכלכלי של המשפחה, המצב הבריאותי והאדיקות הדתית (Zalcborg, 2012).

מנגנוני בקרה על המערכת המשפחתית

השמירה על השלמות המשפחתית היא באחריות בני הזוג ומהווה ערך מרכזי בחיי הנישואין שלהם, אך המשפחה המורחבת והקהילה מעורבות גם הן בבקרה על שמירת ערך זה. בעוד שההורים של בני הזוג אחראים על השידוך מי שאחראים על המשך החיים המשותפים של הזוג לצד ההורים הם מנגנונים מיוחדים של רבנים ואנשי טיפול שהקימה הקהילה. כך למשל מאחר שגירושין נחשבים לאיום על שלמות המשפחה (Novis-Deutsch & Engelberg, 2012) במצבים של מחלוקת בין בני הזוג, הורים ומנהיגי הקהילה יקדישו את כל המאמצים כדי לשמור על המשפחה כיחידה שלמה. גירושין נחשבים כישלון אישי, משפחתי וחברתי ויש להם השלכות של ניכור מהשכנים, ניכור מרשויות הקהילה הפורמליות ופגיעה ביכולת להבטיח נישואים עתידיים "טובים" לילדים, אלו חשובים לעיתים יותר מההשפעות שעשויות להיות לקונפליקט בין ההורים על מצבם הנפשי של ההורים ושל הילדים ולכן גם במצבים מורכבים כמו אלימות זוגית, השלמות המשפחתית תגבר על הרווחה האישית (Band-Winterstein & Freund, 2018). מצב דומה קורה כאשר ישנם גילויים על פגיעות מיניות בתוך המשפחה, כאשר לרוב, גם אז, החברה החרדית תעדיף את הלכידות המשפחתית על פני חשיפת הפוגע (Lipinsky & Goldner, 2021) המקרים הללו מתארים את העיקרון המאפיין חברות קולקטיביסטיות, כמו החברה החרדית, לפיו רווחת הקהילה וצרכיה עדיפים על רווחת הפרט וצרכיו (Sawrikar & Katz, 2017).

במקרה של גירושין, ובמיוחד כאשר הורה אחד עוזב את הקהילה החרדית וחורג מהמסלול המקובל נוצרים תנאים שמקשים מאוד על שמירת ההורות. ההורה העוזב, מגונה במשפחה, במערכת החינוך ובקהילה החרדית כולה וגדל הסיכון להסתה במשפחה ובקהילה על מוסדותיה (בראון, 2021).

היות שמדובר בסוגיה השקפתית מובהקת, הקהילה מתקשה להכיל את היציאה ממנה. ההורה שיוצא מהקהילה החרדית נתפס כאיום לקהילה למשפחה ובפרט לילדיו שעלולים לסטות בעקבותיו מהדרך המקובלת והקהילה כולה נרתמת למימון המאבק המשפטי ביוצא החברה החרדית (כץ, 2020). תחילה מוצעים להורה פיתויים כלכליים, כדי להחליש את הקשר עם ילדיו, בהמשך מנהלת הקהילה קרבות התשה בבתי המשפט ובמערכות הרווחה. מועלות טענות שווא לגבי השפעה רעה על הילדים או על שימוש באלימות כלפיהם. נעשה ניסיון לא לקיים את הסדרי השהות ולהתיש את ההורה כדי להרוויח זמן ולהגדיל את הריחוק והנתק. במידה ונקבעים מפגשים, הילדים מגיעים מבוהלים, מלווים בבני משפחה ששומרים עליהם, מפני ההורה שעזב (הורוביץ, 2018). התפיסה היא כי הילדים עלולים להיות בסיכון רוחני, ואף לעזוב את הדת, ולכן נוקטים במאמצים רבים למניעת התופעה. בנוסף, וכדי לסמל כי ההורה העוזב איבד את דרכו ואת שפיותו, ממהרים להשיא בשנית את ההורה שנשאר חרדי (כץ, 2020). כל אלו מהווים מצע להיווצרות של ניכור הורי שנתמך על ידי הקהילה והמשפחה.

כך ועמיתיה (Kats et al., 2021) מצאו כי ההקשר התרבותי והדתי של הקהילה החרדית מקשה על אנשי מקצוע לפתח התערבויות מתאימות. האופי הייחודי של החברה החרדית יוצר התנגדות להתערבויות שבאות מחוץ לקהילה במצבים בהם אחד ההורים יוצא מהחברה החרדית. הילדים של בני הזוג נקרעים בין העולמות השונים של הוריהם. המחקר הנוכחי צועד צעד אחד קדימה ומטרתו להתבונן מתוך גישה המתבוננת על תופעה בתוך הקשרה (Nadan & Roerstrier, 2020).

הקשר פירושו מערכת נסיבות המקיפה ותורמת למשמעות המלאה של אירוע או מצב גישה זו רלוונטית במיוחד להבנת מצבים אישיים, משפחתיים וחברתיים המתרחשים בחברה החרדית המורכבת כפי שתואר לעיל מקונטקסט תרבותי – דתי ייחודי.

מטרת המחקר הנוכחי הינה להציג פרוטוקול של מניעה, אבחון וטיפול ייחודי לחברה החרדית. זאת באמצעות הבנת חוויית הניכור האישית של הורים גרושים, יוצאי החברה החרדית, אשר בני או בנות זוגם נשארו בקהילה החרדית. באמצעות הבנה של החוויה האישית של המרואיינים ובאמצעות למידה מניסיונם של אנשי מקצוע ופעילים בחברה החרדית מיפינו את הצרכים הייחודיים לאוכלוסייה זו ואת המענים המניעתיים, האבחוניים והטיפוליים שעשויים להתאים לה.

משתתפים ושיטה

משתתפי המחקר היו 20 גברים ונשים יוצאי החברה החרדית, שהתגרשו על רקע היציאה מהחברה החרדית והצד השני נשאר בקהילה. משתתפי המחקר מתמודדים בעבר או בהווה עם סכסוך גירושין בעצימות גבוהה שהוביל לקשיים בקשר עם הילדים עד כדי ניכור הורי. המאפיינים של מופיעים בלוח מס' 1. המשתתפים גוייסו באמצעות תכנית צעדים – עמותת 'יוצאים לשינוי' וה.ל.ל, שהזמינו את המחקר הנוכחי במטרה לפתח פרוטוקול טיפולי מתאים לטובת אוכלוסייה זו.

בנוסף השתתפו במחקר 10 אנשי מקצוע ומובילי דעת קהל בחברה החרדית בעבר או בהווה אלו גויסו הן באמצעות תכנית צעדים והן באמצעות קשרים אישיים של החוקרות. העיסוק המקצועי של מרואיינים אלו מופיע בלוח מס' 2.

שמות המרואיינים יוצאי החברה החרדית הם בדויים, כדי שניתן יהיה להגן ככל שניתן על פרטיותם. שמות אנשי המקצוע שרואיינו מופיעים במלואם, למעט שמות של מי שעובדים כעת עם האוכלוסייה החרדית וביקשו לשמור על אנונימיות ביניהם: מנהלת אגף רווחה בעיר חרדית גדולה ושני עובדים סוציאליים בערים חרדיות.

המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בר אילן (062303). אחת החוקרות היא חברת סגל ומרצה בכירה, בבית הספר. היא חוקרת נושאים הקשורים ליחסי הורים וילדים, כולל בחברה החרדית. החוקרת השנייה היא דוקטורנטית בבית הספר לעבודה סוציאלית ומונחת של החוקרת הראשונה. הדיסרטציה שלה מתמקדת בחוויה של הורים מנוכרים בחברה החילונית. היא נחשבת אשת מקצוע מובילה בתחום הניכור ההורי ומנהלת מרכז לטיפול בהורים מנוכרים במרכז הארץ.

המחקר היה איכותני פנומנולוגי והתבצע באמצעות ראיון חצי מובנה שנערך על ידי החוקרות, בסיוע מדריך ראיון (נספח 1).

הפנומנולוגיה כגישה מחקרית מבקשת להבין את מהות החוויה העומדת בבסיס תופעות חברתיות דרך המציאות הסובייקטיבית של מושא המחקר (שקדי, 2003). המונח פנומנולוגיה הינו מונח רחב, ששורשיו נטועים בגישות פילוסופיות שונות.

Finlay (2012) מציעה כי המשותף לכל הגישות הפנומנולוגיות הוא השאיפה לבחון את משמעות העולם באמצעות החוויה, כאשר מטרת החוקר היא להציג תיאור מורכב ועשיר ככל הניתן של התופעה הנחקרת. הגישות המחקריות הפנומנולוגיות מאופיינות בהנחת המוצא לפיה ניתן להבין תהליכים, רעיונות, אירועים ומערכות יחסים אך ורק דרך נקודת מבטו הייחודית של הסובייקט. החוויה, אם כך, הינה מקור המידע העיקרי של החוקר הפנומנולוגי, ותפקידו לנסות לתפוש את המשמעויות שנותנים אנשים לחוויות שעברו

ראיון חצי מובנה מבוסס על מספר שאלות מפתח המהוות מסגרת התייחסות כללית. מסגרת זו נועדה למקד את הריאיון לנושא הרלוונטי למחקר, אך בו בעת לשמור על גמישות, המאפשרת הרחבה של נושאים מסוימים. השתלשלות הריאיון היא תוצר של האינטראקציה בין שני הצדדים, כאשר בהתחלה השאלות רחבות ומעודדות דיבור חופשי, ובהמשך ניתן להתמקד בהתאם לנושאים שעלו או שלא עלו. העמדה בה נקטתנו בעבודה זו מאופיינת בהתבוננות על כל תופעה אנושית כתוצר של הקשרים מרובים וחופפים הנוגעים לעברו של האדם, למערכות היחסים שלו ולאינטראקציות החברתיות והתרבותיות אותן הוא מנהל בעבר ובהווה. בהתאם לכך, שאלות המפתח למרואיינים יוצאי החברה החרדית התייחסו להיסטוריה של האדם, המצב המשפחתי, היציאה מהחברה החרדית, הגירושים והקשיים בקשר. כמו גם ניסיון להבין מה המענים הטיפוליים שהיו יכולים לסייע בתהליך שעברו. השיחות עם אנשי המקצוע התמקדו בעיקר במענים הטיפוליים ובגורמים שצריכים לפי דעתם להיות מעורבים בתהליך הטיפול.

שיטת ניתוח הנתונים

בהתאם לפרדיגמה האיכותנית, ניתוח הנתונים התבסס על ניתוח תוכן. ניתוח תוכן איכותני הינו תהליך המכוון לזיהוי דפוסים ומשמעויות מתוך טקסטים, קיבוצם לאשכולות של משמעות וארגונם לקטגוריות ולתמות כלליות (שקדי, 2003). הראיונות הוקלטו ושוקלטו, והתמלילים נותחו בשלושה שלבים, כפי שמציע שקדי (2003): בשלב הראשון התבצעה קטגוריזציה של הנתונים, משמע, הנתונים חולקו לקטעים בתהליך של המשגה, ולאחר מכן שויכו הקטעים לקטגוריות במטרה ליצור מבנה ולצקת פרשנות לנתונים. בשלב השני התבצע ניתוח ממפה על-ידי מציאת קשרים בין הקטגוריות השונות. בשלב השלישי התבצע ניתוח ממוקד במהלכו נבנו תמות מרכזיות.

תוקף ומהימנות

תוקף- המחקר הפנומנולוגי מתמקד בחיפוש אחר המשמעות הסובייקטיבית של החוויה ולא חותר לאמת אובייקטיבית, התוקף מתבטא ביכולת של הממצאים לתמוך בטיעון התאורטי העולה מתוכם, במחקר זה נעשה מאמץ להביא 'תיאור עשיר' (שקדי, 2003, עמ' 233) של דברי המרואיינים. הצגת הציטוטים הישירים לצד פרשנות החוקרות מאפשרת לקורא לבחון את הפרשנות המוצעת, את מידת התאמתה לנאמר ואת אופן ביסוסה בחומר שנאסף (צבר בן-יהושע, 2001)

מהימנות- המהימנות נשמרה באמצעות בחירה נכונה ככל שניתן של מרואיינים שברשותם נמצא המידע המבוקש למחקר והצגה ברורה של שיטת העבודה בכדי שהקורא יוכל לבחון את הסבירות וההיגיון של מחשבות החוקר ופעולותיו (שקדי, 2003).

לוח מס' 1

משתתפי המחקר: גברים ונשים יוצאי החברה החרדית המתמודדים עם סכסוך גירושין בעצימות גבוהה המוביל לקשיים בקשר כולל ניכור הורי

שם	גיל	מין	קהילת מקור / אפיון דתי	זמן מאז היציאה ו/או הגירושין	ערכאות ומעורבים	כמה ילדים / אופי הקשר
1 שלום	32	ז	שובו בנים, ברלנד.	6 שנות נישואים – מגיל 19 גט לפני 7 שנים.	בית משפט משטרה	3 ילדים (7, 10, 12) שנה וחצי נתק. היה בחו"ל. חזר ונאבק. זכה
2 מיכל	25	נ	אורתודוקסית. כלל חסידי. האב חסיד נדבורנה שהפך ברסלב. 6 אחים.	3 שנות נישואים – מגיל 18 יצאה מהקהילה מיד עם הפרידה לפני 4 שנים	רב מגשר	בת אחת (6) הסדרי ראייה מינימליים. ממודרת
3 אהרון	37	ז	חרדית למהדרין. 12 אחים	שידוך מגיל 19. התחיל לצאת מהקהילה בגיל 20 ושיתף את גרושתו. עשה תהליך איטי כדי להגיע להסכמות.	עו"ד חרדי בית הדין שירותי הרווחה ומטפל פרטי חרדיים	3 ילדים מנותק קשר 5 שנים. סרבנות. בלבול.
4 אברהם	29	ז	משפחה חסידיית בחו"ל. האב נישא בשנית. סה"כ 17 אחים (5+12)	שידוך מגיל 19. היה נשוי 5 שנים. יצא במהלך הנישואים, שיתף את אשתו, הלכו לטיפול והחליטו להתגרש.	מטפל זוגי חילוני. מטפל חרדי לאישה.	2 ילדים (6, 8) מייד אחרי הגירושים נתק חצי שנה. אח"כ הילדים נעלמו לחודש כעת נפגשים לפי ההסדרים.
5 דודי	30	ז	גדל כחרדי בחו"ל. (לא דיבר על משפחת המוצא) עלה לארץ בגיל 20.	התחתן בגיל 23. יצא והתגרש כשאשתו הבינה, לפני כשנתיים וחצי	בית דין. רווחה. עורכי דין	ילד אחד. היה תלוי בהסכמת האם לביקורים. ניתוקים של חודשים. עדיין מחכה לתסקיר.

6	אבנר	31	ז	חסידות גדולה בבני ברק. לא דיבר על משפחת המוצא.	התחתן בגיל 20. 3 שנות נישואים. בגיל 23 החל בתהליך יציאה בשיתוף האישה. נפרדו וחזרו לשנה נוספת. התגרש לפני 7 שנים.	עורכת דין של האשה.	נתק ל-3 חודשים כשעזב את הקהילה.
7	משה	33	ז	קהילה חסידית בבני ברק. 17 אחים. היה בפנימייה מגיל 13.	התחתן בגיל 18. 5 שנות נישואים. יצא לפני 4 שנים והתחתן בשנית עם יוצאת. נולדו להם עוד 2 ילדים.	האדמו"ר בני משפחה	2 ילדים מהנישואים הראשונים. קושי בהסדרים בהתחלה. סירוב של הילדים ומיעוט זמני שהות.
8	דינה	33	נ	ירושלים. הורים שחזרו בתשובה. כבדי שמיעה. 10 אחים. גדלה בפנימיות מגיל 4.	התחתנה בגיל 22. 7 שנות נישואים. גט לפני 6 שנים. היה משבר אמוני באמצע הנישואים, אך הסתירה עד לפני שנתיים.	בית הדין. עו"ס פקידת סעד לחוק נוער.	3 ילדים 4 שנים של מלחמה. שנה ראשונה רק שעה בגן, לאחר מכן שעתיים בפיקוח.
9	לוסי	40	נ	הורים שהתגיירו, חב"דניקים עלו לארץ. בגיל 9 חזרו לארה"ב והתגרשו. עלתה לאחר הנישואים לישראלי. 6 אחים.	נישאה מבחירה לישראלי שהכירה בארה"ב. היתה נשואה 12 שנים. התגרשה לפני 7 שנים. חיה שנים ללא אמונה, אך הסתירה עד לפני שנתיים.	משפחה וחברים	3 ילדים ניכור קשה, נתקים עם הילדים. האב אסר על קשר. הרבה טיפולים.
10	ברוך	31	ז	משפחה חזקה בקהילה חסידית שמרנית גדולה. 13 אחים.	היה נשוי מגיל 19 עד 24. התגרש לפני 5 שנים. אין קשר בין הדברים. (הגרושה יזמה גירושין. היום חיה עם בת זוג)	הגרושה	ילדה אחת. כחלק ממאבק הגירושין בתחילתו, נמנעו מס. פעמים מפגשים שלו עם הבת.

11	רפי	43	ז	קהילת 'שובו בניים' של ברלנד. הוריו חזרו בתשובה. למד בתלמוד תורה חסידי בירושלים. 12 אחים. גדל בבית עם אלימות ופגיעה מינית.	נישא בשידוך לפני גיל 18. התגרש בגיל 29. נישא בשנית לחרדית והתגרש לאחר 9 שנים, במהלך פרק ב' יצאו בהדרגה מהדת. התחיל "לשחרר" דברים בגיל 32 (במהלך הנישואים השניים). בגיל 33 החליט לצאת.	2 גרושות. בעל אלים של הראשונה. רווחה בית משפט נתק שלו מבחירה ממשפחת המוצא "צינור שפכים".	3 ילדים מהנישואים הראשונים. (+ בת חילונית מפרק ב') הורחק מהילדים החרדיים מחשש פגיעה בהם. קשר טוב עם הבת החילונית.
12	יפתח	38	ז	חרדית אורתודוקסית אדוקה. 13 אחים	התחתן בגיל 20 בשידוך. התגרש לפני 10 שנים. יצא מעט לפני הגט. נגדו. רווחה "חרדית"	מש. המוצא שלו. אח עסקן שפעל נגדו. רווחה את המשמורת. נתק 8 חודשים. מרכז קשר. ואז שוב הסתה וניתוק עם האשמות.	3 ילדים. עברו לעיר חרדית, בניגוד לצו בית משפט ולקחו לו את המשמורת. נתק 8 חודשים. מרכז קשר. ואז שוב הסתה וניתוק עם האשמות.
13	אוריה	34	ז	חברה דתית מעורבת. (קהילה תימנית) 3 אחים. ההורים התגרשו כשהיה בן 7. חווה ניכור בבית. האם הפכה חרדית. האב דתי לאומי.	מרד בגיל ההתבגרות ועבר לצד הדתי לאומי. אח"כ חסידות חב"ד. בצבא הוריד כיפה. התחתן עם בחורה שבאה ממשפחה קיצונית משיחית (היא לא היתה דתיה עד שחזרה לחיק משפחתה בגירושין). התגרשו לפני 5 שנים ביוזמתה.	הוריו ואחיו. משפחת הגרושה. רווחה	ילד אחד (8.5) נותק מהמשפחה. חצי שנה ראה את הילד במרכז קשר או דיבר איתו בטלפון ואז נותק. מאז עברו 5 שנים.
14	נחום	27	ז	משפחה חרדית חסידיית. 9 אחים.	התחתן בשידוך בגיל 20. 6 שנות נישואין. החל בחקר עצמי מגיל 24. 24-26 אנוס. רק אחרי הפרידה עשה שינוי חיצוני	גרושה. עסקנים. רווחה (עו"ס לא חרדית). בית משפט	3 ילדים בשנה הראשונה ראה את הילדים פעמים בודדות.

15	נעמי	35	נ	חסידות סאטמר	אתאיסטית מגיל 13.	גרוש.	2 ילדים.
				בבני ברק.	התחננה בשידוך לפני גיל	רווחה	בהתחלה הגרוש נעלם עם
				10 אחים	18. התגרשו לפני 10 שנים.	בית דין	הילדים. אח"כ מלחמות על הסדרי ראייה.
					שנתיים אחרי הגט יצאה, ועדיין לא מול הילדים.		
16	מוריה	45	נ	הוריה גרושים.	יצאה בהדרגה במהלך	בית דין,	6 ילדים.
				האב נוצרי והאם חילונית. עלתה לארץ לבד בגיל 14.	הנישואים. לאחר שעשתה ניסיון אובדני נכפה עליה גט	מרכז קשר – רווחה.	נתק בזמן הגירושין. נתק ממושך מ-2 בנות. 4 בנים מפגשים במרכז קשר.
				14. חזרה בתשובה בגיל 15.	גרושה 12 שנה.		
				לכת חרדית ואז חסידות בעל"ז.			
17	בינה	32	נ	חוזרים בתשובה בזרם ספרדי קיצוני. אחיה יצאו בשאלה לפנייה.	גדלה עד גיל 6 כחילונית. לא התחברה לדת, ובגיל 30 העיזה לצאת.	גרוש. רווחה.	4 ילדים.
					היתה נשואה 9 שנים, עד לפני 3.5 שנים.	מטפלים חרדיים.	הבן הגדול מוסת ומסורב להגיע.
							הבת מסרבת לגור עם האב.
18	יהושוע	32	ז	חסידות סלונים בירושלים ומעבר לעיר חרדית. האב דתי לאומי שהפך לחרדי. 4 אחים.	6 שנות נישואים. התחיל בירור בשאלת הדת. עברו לחו"ל. שיתף את אשתו, אבל היא לא הסכימה לחיות עם בעל לא דתי. בגיל 27 התגרש ויצא בשאלה "די ביחד"	גרושה טובה, משכילה ואינטליגנטית. לא היה מאבק. בית דין רק לשם גט. ליווי מטפלים ואנשי מקצוע.	3 ילדים. הבנות קטנות והוא שומר על קו חרדי כדי למנוע ניכור.
19	חננאל	32	ז	חרדית, ירושלמית, חסידית, בני הישוב הישן. דור שביעי בירושלים. "הארד קור". 3 אחים	התחתן בגיל 20 (לדבריו האם היתה בררנית והיה שנתיים בשידוכים). היה נשוי 5 שנים ופרוד עוד שנה. התגרשו לפני 4.5 שנים. היציאה בזמן הגט (אבל היא לא הסיבה לגט)	בית משפט	ילדה אחת (10)
							התחילו האשמות של פגיעה מינית אחרי הגט, והוא נדרש לבירורים. לקח מס. חודשים כי לא קיבל סעד מהיר מבית המשפט.

20	איימי	37	נ	שכונה חרדית	התחתנה בגיל 18. היו	גרוש אלים.	4 ילדים.
				בירושלים. סוג	פרודים מספר שנים.	רבנים.	תחילת הניכור עוד בבית
				של נטורי קרתא.	התגרשה בגיל 34.	רופאת נשים	בנישואים.
				7 אחים.	משבר אמוני החל לאחר 3	גויה.	לאחר הפרידה 3 הגדולים
					ילדים – בגיל 24 בערך.	קהילה	ניתקו קשר.
					רק אחרי הגט הפסיקה	תומכת.	
					לשמור.		

לוח מס 2

אנשי מקצוע ומובילי דעת קהל בחברה החרדית בעבר ובהווה

מספר	שם	עיסוק	הקשר לחברה החרדית
המרואיין	המרואיין		
1	הרב מוטי	דיין בבית הדין	חלק מהחברה החרדית
2	נורית מ'	מנהלת אגף רווחה בעיר חרדית	כיום דתיה לאומית, חרדית מבית.
3	גילה כהן	עובדת סוציאלית בעיר בני ברק בעברה. כיום עובדת ביחידת הסיוע שליד בתי המשפט.	דתיה לאומית.
4	אבי תפילינסקי	אקטיביסט יוצא החברה החרדית ואב מנוכר.	יוצא החברה החרדית.
5	תרצה בלוך	פמניסטית חרדית, יועצת זוגית ומגשרת מטפלת באלימות במשפחה.	חלק מהחברה החרדית.
6	אסתי להב	בעברה עו"ס לסדרי דין עובדת. עובדת סוציאלית עם כל מה שקשור לגירושים בקונפליקט גבוה, מלווה יוצאים מהחברה החרדית ב"יוצאים לשינוי".	אינה חלק מהחברה החרדית.
7	מנחם סוכות	אב מנוכר לשעבר כיום פעיל במדיה להנחלת ההכרה בנושא הניכור בחברה החרדית.	חלק מהחברה החרדית.
8	פייני סוקניק	מייסדת עמותת "באשר תלכני" אשר מסייעת לנשים חרדיות להתמודד עם מצבי הפרידה והגירושין	חלק מהחברה החרדית.
9	אהרון ל'	עו"ס עם משפחות בעיר חרדית	חלק מהחברה החרדית.
10	חני ש'	עו"ס עם משפחות בסיכון גבוה בחברה החרדית	חלק מהחברה החרדית.

ממצאים

ניתוח ממצאי המחקר בקרב יוצאי החברה החרדית העלה ארבע תמות מרכזיות כפי שנפרט להלן:

1. ניכור קהילתי - הקהילה והמשפחה מול יציאה מהקהילה של אחד מחברייהן

1.א. עסקנים כמנגנון פיקוח בחברה החרדית

1.ב. ניכור כלפי היוצאים מצד המשפחה הגרעינית שלהם

1.ג. העוצמה המשתנה של השפעת הקהילה החרדית על הנשאים בה.

2. ייחודיות הניכור כלפי היוצאים מהקהילה

2.א. מופעים של ניכור קהילתי

2.ב. מוסדות ונורמות בחברה החרדית המשפיעים על הניכור

2.ג. מופעים של ניכור מערכת הרווחה

2.ד. מופעים של ניכור בבית הדין

2.ה. מופעים של ניכור במערכת החינוך

3. המאבק

3.א. המאבק של ההורה המנוכר

3.ב. המאבק הפנימי של היוצא מהקהילה במסגרת גיבוש זהות חדשה

3.ג. המאבק של ההורה המנוכר

3.ד. אמצעי מאבק של הקהילה החרדית

4. גורמים מסייעים בתהליך מול גורמים מעכבים

4.א. גורמים אישיים

4.ב. חשיבות התמיכה לאורך התהליך

4.ב.1. גורמי תמיכה לא פורמליים

4.ב.2. גורמי תמיכה פורמליים

3.ב.4. תמיכה כלכלית

ג.4. קבלת תוקף והכרה מערכאות שיפוטיות

ד.4. ידע ומודעות

ד.4.1. ידע כללי

ד.4.2. ידע והכוונה לגבי הקשר עם הילדים

ה.4. התמחות מקצועית במקרים של יציאה מהקהילה החרדית

ו.4. מקום להיות בו

1. ניכור קהילתי - הקהילה והמשפחה מול יציאה מהקהילה של אחד מתבריהן

התמה הראשונה שמצאנו מתייחסת להתבוננות של המרואיינים על הקהילה והמשפחה ממנה הם באו. חלקם מדברים על הכוח שיש למנגנונים פנימיים בקהילה שתפקידם לסמן מי שייך לקהילה ומי סוטה ממנה. בהקשר זה העסקנים החרדים הם אחד המוסדות המפקחים המרכזיים של הקהילה. המשפחות של המרואיינים, כמעט תמיד, מזדהות עם הקהילה ושותפות להפעלת הסנקציות, אך הדרך בה הן עושות זאת תלויה במאפייני המשפחה.

1.א. עסקנים כמנגנון פיקוח בחברה החרדית

החברה החרדית עושה כל שביכולתה כדי לשמור על הציביון החרדי של הקהילה, אבל כשמתעורר קושי כמו יציאה מהחברה החרדית וגירושין מי שנכנסים לתמונה הם העסקנים, כפי שמסביר מרואיין מס' 14

עסקנים זה אנשים חרדים זה כזה לוביסטים כאלה, אפשר לקרוא לזה... עכשיו יש באמת יש אחד בשם X שיש לו בעצם ארגון או עמותה שהוא פועל בעצם ללחום ביציאה בשאלה, בעצם מנכר את הילדים מהורים שיוצאים בשאלה, כאילו ממש נלחם בזה באופן סיסטמתי. העורכת דין שלי קוראת לזה תמיד ניכור-קהילתי שבקהילה כולם בעצם מגויסים לניכור.

מרואיין מס' 1 מדבר בכעס על המלחמה השיטתית של העסקנים במי שיוצאים מהחברה

את מבינה? הכל מותר וכשר לצורך השגת המטרה שהילדים לא יצאו לשמד חס ושלוש מדובר באנשים רעילים, אנשים מניפולטיביים, תאבי שליטה,.... חרדי לא מתקשר 100... חרדי מתקשר למי שצריך להתקשר, לעסקן שצריך להתקשר ושהוא יתקשר ל-100 שלו... חקירה.. מישהו צריך לדבר עם המשטרה. מישהו צריך.. יש עסקנים. יש את הקהילה שהיא תומכת.... זו נקודה נראה לי שאנשים מהעולם הכללי, שחיים באיזה נורמה לא עבריינית יטענו שמדובר פה בעצם בעבריינים, אם נקרא לזה בשמו, שמדובר בארגוני פשיעה שצריך להתמודד

איתם, והם מסוגלים להכל. לרדת לבנאדם למקורות הכלכליים שלו, לרדת לבנאדם ברמה המערכתית, לספר סיפורי עלי-בבא בקהילה, זה גם כן ניסו לעשות לי – ניכור קהילתי, וכל החברים שלי וכל הזה כאילו.. היתה תקופה שהבנתי שכאילו החיים נגמרו פה. פיטרו אותי מהעבודה.. פתאום אתה גרוש.

מרואיין מס' 10 מסביר כיצד מקדמים העסקנים את תהליך הניכור:

והיה שם איזה עסקן, מהצד שלי. עסקן חרדי מפורסם שהייתי מקורב אליו בעסקים.. והוא אמר לי אם אתה רוצה חיים, לא יודע איך הוא הגדיר את זה, חיים יפים.. הוא אמר לי שהוא ממליץ לי - לא לראות את הילדה. הוא אמר לי תגידי בהסכם שאתה מוותר על לראות את הילדה עד גיל 18. אתה משלם את המזונות וביי. אמר לי הם סתם יילחמו בך, ינצלו את זה, ינצלו אותך רגשית ויעשו לך מלחמות סביב הילדה, עדיף לך פשוט לוותר מראש.. בדיעבד התברר שהוא הבין שאני אצא בשאלה עוד שנייה, והוא כאילו לקח את הצד שלה, כאילו בוא נשמור על הילדה ואז להוציא אותה מהידיים שלך.

מרואיין מס' 4 מוסיף על דבריו ומסביר כיצד העסקנים מנהלים עבור בני הזוג, שנשארו בחברה החרדית, את הטיפול בבני הזוג שבחרו לעזוב את החברה.

יש לך אישה חרדית, בדרך כלל זה גבר ואישה חרדית, שהיא מגיעה לעסקן הקהילתי ואומרת: בעלי יצא בשאלה, מה אני עושה? היא לא צריכה לדאוג להכל, לשום דבר. היא מקבלת טיפול הוליסטי, שזה אומר, אומרים לה בדיוק, את צריכה לקחת את העורך דין הזה, הוא טוב למקרים כאלה, את צריכה לראות, ללכת, את התביעה הזאת לעשות בבית הדין, את צריכה להתנהג ככה, ולהתחיל לעשות ככה ולצלם ככה, ולקחת חוקר פרטי מדריך, או כל הזמן,

הם כאילו קבוצה סוציולוגית אלימה שפועלת לשם האינטרסים הקהילתיים, והם יעשו כל דבר, הם לא בוחלים בשקרים, בשבועות שווא, בזיופים, בכל מה שצריך, בשביל להזיז את ההורה החילוני החוצה.... שמגיע אליך בנאדם ויושב מולך ואומר לך ככה: תקשיב, תקשיב חמוד, אתה יכול ללכת לאלף בתי משפט, בסוף הילד אצל האמא, הילד לא יפגוש אותך, שמע מה אני אומר לך, הילד לא ירצה לפגוש אותך. אם אתה לא מסתדר איתי – אתה לא תראה את הילד.

מרואיין מס' 3 מסביר עד כמה יש לעסקנים השפעה גם על שאר הגורמים בקהילה

בחברה החרדית יש היום הרבה זרמים. יש גם עובדים סוציאליים. היה עובד סוציאלי בעיר שרצה לעזור לי... הזמינו אותו אני חושב לשימוע או משהו, ממש, והוא עזב אחרי איזה תקופה. לא רק בגלל התיק שלי. היו לו עוד עניינים, אבל זה מראה לך את הגישה. מי שבא ורוצה לעזור פשוט יוצא החוצה. מי ששולט באגפים האלה זה עסקונה. זה עסקנים גם מחוץ לאגף שהם שולטים שם. העובדת סוציאלית בעצמה אמרה לי בתחילת הדרך, היא

בעצמה אמרה לי, שהיא נוהגת לשבת מדי פעם עם העוזר של ראש העיר על התיקים, ואמרה לי שזה רק כדי שהם יוכלו לסמן וי, כי המצביעים שלהם באים, נו עשיתם משהו, אז בסדר אני מוכנה לשבת איתם, והיא אומרת נו, יש לכם מה להציע? אין לכם. היא בעצמה אמרה לי שהיא יושבת איתם על התיקים. עובד סוציאלי אחד שהתחיל לטפל כתב לי שראש העיר התערב. הכל גלוי. הכל ידוע. במשרד הרווחה יודעים את זה. ההנהלה במשרד הרווחה יודעים. קל להם ככה.

1.ב.ניכור כלפי היוצאים מצד המשפחה הגרעינית שלהם

המובחנות של המשפחה הגרעינית של היוצא מהקהילה החרדית בתוכה היא חיה אינה קיימת כמעט בכלל ולאור זאת כמעט תמיד ניכור של הקהילה מוביל גם לניכור של המשפחה, למעט מקרים יוצאי דופן בהם המשפחה בעלת מעמד גבוה מספיק בתוך הקהילה באופן שהיא יכולה לשמור על העצמאות שלה בקבלת החלטות כיצד לנהל את הקשר עם היוצא.

מרואינת מס' 1 מספרת על השמועות שהפיצו בקשר אליה ועל התגובה של הוריה.

...ברגע שיוצא מישוה בשאלה משם ישר מנתקים אתו קשר. במיוחד שאני בחורה, שהייתי נשואה, מתגרשת ויוצאת.. כמויות השמועות שהיו עלי היו מטורפות, באמת. דיברו עלי כל כך רע. הם לא הפסיקו ללכלך עלי שם. כמובן שכבר לא היה לי קשר עם אבא שלי, לא היה לי קשר עם אמא שלי. סיפרתי לאמא שלי, אז בזמנו, שאני יוצאת. היא ממש בכתה, לא רצתה לשמוע.

היום אבל אנחנו ממש בקשר טוב, אני הוא ואח, האח החילוני, זה שיצא בשאלה. השאר אני לא בקשר איתם. הקהילה אף פעם לא היתה שם. אני אומרת לך, ברגע שבנאדם יוצא משם, אם עד הרגע שהיית שם והיית בסדר, אז כל הרשת בטחון הזה סביבך עדיין נמצא. ברגע שכבר עשית משהו אחד קטן שלא מתאים – הכל הכל נופל.

מרואינים אחרים מספרים על האופן בו המשפחה שלהם משתפת פעולה עם הקהילה, כדי לשבור את רוחם.

מרואיין מס' 4 מספר:

את כל הכסף שהיה לי גנבו לי ההורים.. מתוך כוונה לשבור אותי ואז אני אחזור עם הזנב בין הרגליים. אני לא בקשר עם המשפחה מהגירושין. עם אמא עוד כן דיברתי תקופה קצרה, עד שהיא התחילה לדבר עלי מלוכלך אז אמרתי לה ביי. עם חלק מהאחים יש קצת קשר. כולם כבר היו נשואים עם ילדים כשאני עשיתי את הצעד הזה ובואי, גם הם לקחו אותי כמשפט ראוה, כתיק, להראות לכולם שלא שווה לצאת בשאלה, כי תראו איך אנחנו מאמללים אותו..... המשפחה שלי מאוד מעורבים - בצד של גרושתי. הם תומכים כלכלית בגרושתי.

מרואיין מס' 12 מספר על התגובה הקיצונית של משפחתו שהובילה גם לשליטה על הקשר עם ילדיו:

המשפחה שלי, הם משפחה מאוד אדוקה, כמו שאמרתי לך והם מבחינתם אני בר מוות נקרא לזה, כאילו מאז שיצאתי, ואני לא בדיוק בתלם שלהם, אז, אז מבחינתם הדם שלי מותר.. בעיקר שאני אתנתק מהילדים שלי.. ואז התחיל מערכת הניתוק. זה אומר שאמרו לי - אם אתה רוצה שנרד ממך, אתה צריך תנאי אחד: איתם, אתה מנתק קשר. זה נאמר בצורה הכי ברורה, שאינו משתמע... ההורים שלי ואח שלי. יש לי אח שהוא עסקן, נקרא לזה, בעל ממון רב, עם הרבה כסף, וזה, ואמרו לי בצורה הכי ברורה - תקשיב, אתה, אנחנו ממך לא רוצים כלום, כן? אנחנו, אין לנו שליטה עליך, אבל על הילדים יש לנו שליטה.. ..

מרואינת מס' 8 מספרת כיצד התגובה הקיצונית של המשפחה הובילה את אחותה לכתוב הצהרה לבית הדין נגדה.

המשפחה הייתה נגדי... כאילו ההורים שלי לא דיברו איתי אחרי זה. גרתי ברכב. כאילו, שכרתי רכב. גרתי בו 3 חודשים... אחותי גם כתבה מכתב. הלכה אשכרה לעורך דין. והכינה הצהרה לבית הדין, שהיא כותבת שמה שאני שאני לא טיפלתי בילדים שלי. זה גרוע מאוד לכתוב דבר כזה.

מרואיין מס' 13 מספר כיצד המשפחה מחליטה לישר קו עם הקהילה שבתוכה היא חיה

יש את הקהילה, ואני מול כולם. מול כל העולם. זה אומר שאני לא רואה אותו. בכלל... אבא שלה אוסף את המשפחה לשיחה. אחת הגיסות מתקשרת אליי ואומרת לי "תקשיב, הייתה שיחה, אני לא הולכת לחרוג מהקו, אבל שתדע לך שמעכשיו כולם יתנהגו אליך ככה". וזהו, ניתקו אותי. ניתקו אותי מהכל. מהיום אני לא לגיטימי, אסור להיות בצד שלי.

יש מרואינים שמתארים מעורבות משפחתית בעלת אופי שונה. כך למשל מתאר מרואיין מס' 7 כיצד אביו וסבו ניסו לפתות אותו בתמורה כספית, כדי למנוע את גירושיו ובהמשך כדי למנוע את יציאתו בשאלה

..אבא ניסה לשכנע אותי לחזור. אמר אין לי שום בעיה שתתגרש, רק תישאר חרדי וזה. אני אשלם לך דירה. תעזוב את הכל, תתגרש, תן לה את הדירה, אני אתן לך דירה אחרת, רק תישאר חרדי. אמרתי לו תקשיב, אתה לא היית אבא שלי מעולם. כשהייתי צריך אותך לא היית שם, גם עכשיו לא. אמרתי לו אם אתה רוצה אנחנו יכולים לדבר כמו אנשי עסקים. זה עסק. אתה לא מתערב לי בסיפור הגירושין שלי. סבא שלי גם כן באותה תקופה ניסה להסביר לי.. כמה שאתה לא רוצה כאילו, כבר הסכימו לי באותה תקופה שאני אתגרש, כבר הבינו שהיא אישה גרועה, זה כאילו עד לאותו זמן אף אחד לא רצה לשמוע משהו. ברגע שהבינו שאני הולך לצאת בשאלה אוקי רק אל.. הם תלו את היציאה בשאלה בגלל הגירושין. בסדר, נסכים לך להתגרש, רק אל תצא בשאלה. וגם סבא שלי ניסה להציע לי.....אמר לי אין שום בעיה, אני אשלם לך על מלוונות, תעשה את זה רחוק, רק תישאר עם הלבוש.

מרואינת מס' 15 הייתה צריכה להיות אקטיבית ולפנות לבית משפט כדי שהמשפחה לא תנתק אותה באופן מוחלט מסביבתה הטבעית.

ההורים שלי אז בהתחלה הם היו בצד של הגרוש שלי למשך תקופה מאוד ארוכה, מה שאומר שלא היה קשר בינינו. הוא היה מגיע איתם לשבתות, עד שהבנתי שאם אני לא אלחם על זה, אני אאבד לגמרי כל דרך ליצור קשר, ואז נלחמתי על זה בבית הדין והוצאתי הוראה שהם לא יכולים להגיע איתו להורים שלי, שאם רוצה שהם יגיעו להורים שלי, זה חייב להיות איתי ואז זה השתנה. עכשיו, אם אנחנו מסתכלים בטווח הארוך, היום, מעל עשור אחרי, אני לא יכולה להגדיר את הקשר שלי עם המשפחה שלי טוב. מצד אחד אבא שלי לא בקשר איתי כבר שנים. אני נכנסת לשם הביתה הוא אפילו לא מדבר איתי. אמא שלי מתקשרת כשהיא צריכה משהו, במקרה הטוב.

מספר מרואינים מתארים את התהליך שעוברת המשפחה לאורך זמן, הקושי והכאב בתחילת הדרך מול הקבלה של היוצא מהקהילה בסופה.

מרואינת מס' 16 מספרת:

בהתחלה ההורים שלי ממש לא דיברו איתי. הם מאוד כעסו עלי על הדבר הזה. אחר כך הם הלכו להתייעץ עם רב, והרב אמר להם שאני הבת שלהם והם צריכים לעזור... אנחנו כמעט נכנסים לשנה השביעית כבר של הגירושים, המשפחה היא מאוד מפולגת, כאילו מאוד התחלקה לשתיים מאז הגירושים. כאילו זה באמת היה מאוד מכווער..

מרואינת מס' 14 מתאר כיצד במקרה שלו הזמן עשה את שלו בהקשר ליכולת של המשפחה לקבל אותו.

אנחנו בקשר טוב בסך הכל. תראי, כמובן קשה להם וזה, אבל הם גם עשו דרך, כאילו אמא שלי בפרט. אבא שלי גם, כזה בצעדים קטנים יותר אבל בסך הכל כן אפשרו קשר טוב. בהתחלה, בגלל גרושתי, אז היה קצת מצב שלא כל כך היה לי קשר עם ההורים כאילו כזה בגלל, פחות נסענו לבקר אז לא כל כך היה לי קשר עם ההורים. הקשר היה די כזה מנותק, קשר די כזה טכני, ודווקא בעצם אחרי שנפרדתי ממנה ויצאתי בשאלה, אז פתאום זה אפשר לי כן לחדש את הקשר בצורה טובה. אז כאילו זה יחד עם הכאב של ההורים שלי, כאילו על זה שאני הולך לירוש (לרשת) גיהינום לשיטתם, אבל כאילו זה שפתאום יש קשר טוב וקשר שבכללי גם בילדות לא היה לי איתם, כאילו זה קשר שגם אני השתניתי כבן אדם בתקופה הזאת אז, אז פתאום הקשר, פתאום נהיה קשר של הורים וילדים. אז פתאום, אז כן. אז לכן, לכן הם כאילו יותר קיבלו את זה..

מרואינת מס' 18 מציג זווית שונה ואומר כי בזכות המרחק הפיזי שהוא לקח, כאשר החל בתהליכים של יציאה בשאלה משפחתו וגם הקהילה אליה שייכת המשפחה הצליחו לקבל את בחירתו.

מהניסיון שלי, אז קודם כל, עצם זה שהייתה תקופה של שנתיים שלא הייתי בארץ, כאילו מאוד הרחיקה אותי מהקהילה, וגם באיזשהו אופן, אולי גם הצורה שבה עשיתי את זה היא לא הייתה בצורה מתריסה ולא הייתה בצורה זה, והיו, זאת אומרת היה אחד הרבנים של הקהילה שפנה אליי והייתה לי שיחה מאוד נחמדה אתו של כמה שעות, ובסוף השיחה הוא אמר לי שהוא.. הוא מבין, הוא מבין יותר, הוא לא מסכים, הוא לא יכול להסכים, אבל בסדר. וכאילו בהזדמנויות די נדירות שיוצא לי.. אחי הגדול עשה לפני שבוע בר מצווה והגעתי והיו שם חברה מהקהילה, אז חלקם כזה לא כל כך יודעים איך להגיב, חלקם אומרים שלום, וחלקם ממש מדברים ובו ניפגש לקפה. אז יש תגובות מגוונות בהקשר הזה.

1.ג. העוצמה המשתנה של השפעת הקהילה החרדית על הנשארים בה

מרואיין מס' 6 מדגיש כיצד הפעלת הסנקציות של הקהילה פחות משמעותית, כאשר מדובר באנשים חזקים מבחינה נפשית, כמו שהיה במקרה של גרושתו:

היא קיבלה ייעוץ מהקהילה שלה, אבל אחרי שהדיון המשפטי הסתיים, והיא ראתה שבעצם אני בכלל לא נלחמתי בה, ובעצם באתי לקראתה בכל דרישה כמעט, אז היא הבינה שזה היה טעות. היא החליטה שהיא מוציאה את כולם מהתמונה. למזלי גרושתי היא די חכמה וערנית. מאותו רגע היא החליטה שהיא לא שומעת לאף אחד, אז הקהילה החרדית ניסתה במהלך הזמן, לפחות כמה אנשים ניסו לפנות אליה ולהפחיד אותה בנוגע למה אני עושה כי הייתי מאוד אקטיבי ברשתות החברתיות בכמה שנים הראשונות. הייתי מאוד כותב פוסטים, הייתי מספר את החוויה שלי, הייתי משתף בחוויה שלי, וזה גרם להרבה רעש, וזה חזר אליה. אמרו לה היי, תראי מה הוא עושה, תראי את זה תראי את זה, אבל היא, היא למזלי לא הקשיבה.

גם מרואיין מס' 10 מדגיש שהלחץ של הקהילה שונה, כאשר מדובר במשפחות חזקות, אם כי בסיפא של דבריו הוא מדבר על מורכבות מול אחד האחים החרדים שלו.

.....המשפחה קיבלה אותי. אולי בכאב, אבל קיבלה אותי. לא תמכה בי, אבל כן קיבלה.

המשפחה בעצם כל הזמן הייתה מקבלת. יש הרבה סיבות שהמשפחה קיבלה אותי, נגיד אחד הסיבות זה שהמשפחה היא משפחה חזקה בקהילה והיא לא צריכה להוכיח. אם הם יקבלו אותי אז כזה, מה זה אומר עליהם, אז זה גם איזושהי פריבילגיה. עכשיו מהצד שלי, לפחות, מה שעזר לתהליך זה שלא היה שום פיצוץ, היה תהליך ממש ארוך. לא חתכתי ויצאתי, עשיתי הכל בשלבים מאוד מאוד קטנים ולטווח ארוך, אז לא היה איזה אירוע יציאה כזה של "בום" - עכשיו יצאתי וצריכים להתמודד עם זה. נגיד יש לי אח שגדול ממני בשנה. יש לו 8 בנות. ואבא שלי אמר לי שהוא נמנע מלהגיע עם הילדים כשאנחנו נמצאים, שזה לא ישפיע. כאילו אנחנו, אני והוא בקשר טוב אבל, וגם כשאנחנו מגיעים, אז הבת שלי משחקת עם הילדות שלהם ואפילו קצת חברות.

2. ייחודיות הניכור כלפי היוצאים מהקהילה

החברה החרדית היא חברה שמרנית וסגורה ולכן מופעי הניכור מול יציאה מהקהילה מקיפים את כל המוסדות ששייכים אליה, כפי שמתארים המרואיינים במחקר

2.א. מופעים של ניכור קהילתי

מרואיין מס' 1 מספר:

מה שנראה לי מאפיין פה זה התמיכה הקהילתית, הגיוס של הקהילה, שזה המבנה הקהילתי שבעיני זה לא בהכרח דווקא.. אני מכיר חרדים שמנכרים אותם מהקהילה שלהם. כי אם הקהילה החליטה משהו שהוא האיקס – אז הוא האיקס.

הקהילה, לפי מרואיין מס' 4, מחבלת בניסיונות של בני הזוג לסיים את הקשר שלהם בצורה מכבדת ומובילה לניכור הורי.

גרושתי, למרות שנפרדנו מאוד מאוד בטוב עם חיבוקים ונשיקות, הבנו שפשוט לא מתאים לנו ביחד, ושיש לי דרך שונה והיא מבינה את זה, והיא יודעת שאני בחיים לא אפגע בילדים, והיא בעד שאני אשמור, שאני אהיה בקשר עם הילדים, כל ההבטחות האלה החזיקו לשבועיים, עד הרגע שהקהילה התערבה ואז התחיל בעצם תהליך מאוד מאוד קשה של ניכור הורי, שלא ראיתי את הילדים שלי חצי שנה, ו זה ממש ממש שבר אותי.

מרואיין מס' 18 מאפשר בדבריו הצצה אל מה שהוא מכנה " לחץ קהילתי" על בני הזוג שנשארים בקהילה.

מה שצריך לדעת כאילו זה שיש המון לחץ קהילתי על הנשים לנתק את הקשר עם האבא. זאת אומרת אני די חושב שגרושתי, אין לה מוטיבציה אישית שלבת שלה לא יהיה קשר עם אבא שלה. אני כן חושב שיש לה לחץ חברתי. היא צריכה להוכיח שהיא התרחקה מהחילוניות שלי. והיא צריכה להוכיח שהיא נלחמת את מלחמת-השם, את מלחמת החינוך הקדוש. היא צריכה המון להוכיח שהיא בסדר, וככל שהיא נלחמת בי היא יותר מוכיחה שהיא בסדר. יש גם המון לחץ שאם יהיה קשר עם האבא החילוני היא לא תתקבל לשום מוסד, אולי כשיגיע גיל שידוכים, אף אחד לא ירצה אותה.

הוא מוסיף ומספר כיצד הלחץ משתנה בהתאם לגיל של הילדים.

כאילו הכל תלוי בגיל של הילדים, עם ילדים יותר גדולים המניפולציה היא סביב שידוכים ועם הקטנים סביב מוסדות, יש המון המון מניפולציות קהילתיות. שיש המון לחץ על האישה המסכנה הזאת. בדרך כלל הם לא כאלה רעות, פשוט עסקנים ורבנים וכאילו. היא ממש חייבת להוכיח שהיא בצד הנכון, אז זה משהו שצריך להבין שכאילו, זה לא תמיד הם מפלצות.

מרואיין מס' 4 מציין שהוא מרגיש שכל הזמן מחפשים בקהילה כיצד להילחם בו:

קמים בבוקר ורק חושבים איך נלחמים איתי, כדי שאני אעזוב את הילדים. כאילו, שאני לא אקלקל את הילדים, ככה הם קוראים לזה. עכשיו, הם מבינים כבר שבבית משפט הם לא יכולים לקבל את מה שהם חשבו.. לקח להם כמה שנים טובות להבין את זה, אבל סוף סוף אחרי 5 שנים, נפל להם האסימון. הם נכנסים ללחץ, והילד כבר יותר גדול וזה, אז הם א התחילו ללכת ישירות לילד. מתחילים להסית אותו ולדבר איתו ולהפחיד אותו.. ואני ניסיתי לצמצם. אז תמיד הם ימצאו משהו, נכון? לא שחור לבן, אז אין לי פאות. מה, ילד חרדי יש לו אבא בלי פאות.. אז כן, אז עכשיו הם מתמקדים על הכלב. כי כל שאר הדברים כבר ויתרתי עליהם, אז עכשיו הם תפסו את הכלב כבן ערובה ו מדברים איתו כל היום בגלל הכלב, ו אסור לילד חרדי לראות כלב..

מרואיין מס'7 אומר דברים ברוח דומה ומדגיש את הכוח הרב שיש לקהילה החרדית.

אני צריך שיהיה תחליף ל לעובדים סוציאליים, שנוכל.. אני לא בונה על זה שבתוך עיר חרדית יהיה עובד סוציאלי אובייקטיבי. אני צריך תחליף. אני צריך מישהו אובייקטיבי שלא שייך לקהילה. צריך גם להבין את המשמעות של הקהילה בתוך הסיפור הזה, שזה אחד הדברים המשמעותיים. הייתי אומר שבעיקר בית המשפט צריך להבין את הסיפור של הקהילה. שזה לא סיפור סטנדרטי כאן... תהליך גירושין רגיל הוא לא קל, אז תהליך גירושין יחד עם יציאה בשאלה, כשיש שמה כסף בלי סוף לצד אחד.

מרואיין מס'11 מדגיש את המעבר הקיצוני ממערכת קהילתית תומכת להעדר תמיכה מוחלט ומציע להקים

מערכת קהילתית חלופית עבור מי שמורגלים לחיות בקהילה.

יש השפעה של אין משפחה מסביב, אבל זה להרבה אנשים אין. זה אומר שיש אנשים שיש להם, את יודעת, אח אחות, שניים שלושה ילדים בבית אז א, ואחד גר פה אחד שם ואחד טס לחו"ל לעבודה, שליחות, לא משנה מה ו.. אין לך לאן לקפוץ לאח שגר ליד לכמה שעות, שבחברה החרדית יש לך את זה כל הזמן. אז לפעמים דווקא הצורך הזה שיהיה מישהו שיתמוך, אבל שוב, זה מתחבר לי למה שהצעתי מקודם, למקום. כי רגילים לחיות בקהילה, בקומונה כזאת, ופתאום כשאתה לבד אז צריך לעשות הכל לבד.

2.ב. מוסדות ונורמות בחברה החרדית המשפיעים על הניכור

מרואיין מס' 6 מספר על בתי הדין הייעודיים של הקהילה, המנותקים מהמערכת של בתי הדין הרבניים

ותפקידם בהשלטת סדר:

החרדים לא מתגרשים ומתחתנים דרך הרבנות. יש להם בתי דין פרטיים. הרבנות נועדה לחילונים, היא לא נועדה לחרדים. עכשיו, כמובן שבגירושין את מחויבת לעבור דרך בית הדין הרבני, אבל אפשר לסגור את זה כבר.

..הסכם... מנהלים את זה בתוך בתי דין פרטיים. ומגיעים לבית הדין הגדול... באמת לא אכפת להם, לא מטובת הילד. הם יכולים להחליט לרצוח את הילד בשם טובת הילד.

יש מרואיינים שמתארים כיצד גם כשהעובדת הסוציאלית לא מהקהילה יכולת הפעולה שלה מוגבלת, כך למשל מספר מרואיין מס' 3:

היה לנו את העובדת סוציאלית, שהתסקיר שעשתה אמר שזה נכון שהילד יבוא אלי, שאני צריך לראות אותו, שזה טובת הילד שהקשר איכותי. היא היתה דתיה לאומית עם כיסוי ראש אבל לא חרדית. וזה אחת הסיבות שהאישה לא קיבלה את זה כי מי את? את בעינייה את לא יהודייה בכלל. אז האישה רצתה מישהי חרדית שתטפל בזה, אני כמובן לא, וזה כמובן חלק מהעיכוב.

מרואיינת מס' 2 מספרת כיצד הגן בו לומדת בתה שיתף פעולה עם הנורמות הקהילתיות כדי שהיא לא תגיע למסיבה בגן של בתה

אני לא בקשר אתה. אז אמרתי אני מוכנה לעשות הכל, אני אגיע לשם עם אמא שלי, העיקר שהיא(הילדה) תהיה שמחה. ואז הם הערימו עלי קשיים: תקשיבי, זה גן קטן, קצת ילדים. אם תבואי בלבוש שלך וזה, את תבלטי, וכולם יראו אותך, והילדה תרגיש לא נעים.. על מה אתם מדברים? כאילו זאת הילדה שלי! וגם הם הערימו עלי קשיים ברמה שהם אפילו לא אמרו לי את התאריך, ואז אני מגלה בדיעבד, חמישי לפני שזה קורה, שהולך להיות ביום ראשון מסיבה. לא יכולתי להתארגן יותר מדי, ופתאום גם התברר שהילדה חושבת שהיא נשאר עוד שנה בגן. באיזה זכות אתם אומרים דבר כזה? שאלתם? ביררתם? מי אתם שתבואו להגיד דבר כזה? אני האפטרופוס שלה. אני אמא שלה כאילו, מה זה הדבר הזה? אז מתברר שהם די הסתירו את זה, הם א חשבו שהם הצליחו להסתיר את זה. אבל למזלי הילדה שלי חכמה והיא מספרת לי הכל, וככה גיליתי.

יש מקרים בהם המשפחה ספגה איומים, עד שהיא העדיפה לא לארח את היוצא בשאלה ואת ילדיו, כפי שמספר מרואיין מס' 7

בסופו של דבר ניתן פסק דין שאני יכול לקחת את הילדים פעמיים בשבוע פלוס שבת פעם בחודש. לא קרה. פעם ראשונה שבאתי ביטלו לי את זה. איימו על המשפחה, כאילו היה רשימה מאוד מדויקת של מי יכול לארח אותי, כן? אז בהתחלה איימו על המשפחה הזאתי, אחד מהמשפחות ש זה, אחותי, כן? והוא התקשר אלי בחמישי בערב, כאילו אחרי שכבר סגרת הכל מסביב, והוא אומר אני לא יכול, סליחה, מצטער וזה, התקשרו לאבא שלי, התקשרו לכל העולם ואשתו, קיצר, היה בלגן אימים. איימו, אז לא הצלחתי לקחת אותם.

2.ג. מופעים של ניכור במערכת הרווחה

אחד הדברים הבולטים בסיפורי המרואיינים בקשר למערכת הרווחה מתייחס לכך שכאשר עובדות הרווחה מגיעות מהחברה החרדית הן הופכות כמעט תמיד שותפות פעילות לתהליך הניכור הקהילתי, מנגד, עובדות סוציאליות שאינן חרדיות מתקשות לפעול מול המערכת המשומנת.

מרואיין מס' 3 מספר:

פניתי מהר מאוד לרווחה (בעיר בה גרים הילדים) במחשבה תמימה ונאיבית שהם יעזרו לי, והאחראית על סדרי דין, זאת גברת בשם X שבחיים הפרטיים שלה היא בכלל מחזירה בתשובה, זה מה שהיא עושה.. אמרה שאין מה לעשות, להיפך, היא נתנה לה גושפנקא, שהילדים לא צריכים לבוא, ואי אפשר לדעת מה קורה, ויותר מזה, יש לי שלושה ילדים והבת האמצעית המשיכה לבוא, אז הגברת נתנה החלטה שהבת האמצעית גם צריכה להפסיק לבוא כי זה מייצר עליה לחץ. אותה גברת X לאורך הדרך, כמה שנים, עד שהקשר נותק לגמרי, נלחמה איתי באופן אקטיבי ופעיל ואגרסיבי במסגרת החוק, כדי לנתק אותי מהילדים. ואז חשבת שבית הדין יעזור, אבל הגענו לבית הדין והתחלנו להתגלגל, אז פשוט אחד גיבה את השני, זאת פשוט מערכת אחת.

מרואיין מס' 4 מסביר גם הוא כמה מורכב להתמודד עם ניכור, כאשר העובדת הסוציאלית בעניינו היא חרדית.

אני חושב שזה שילוב של כמה דברים. עצם זה העוסקויות חרדיות אז כן, אז ברור שהגישה שלהם הוא לא ליברלית. הגישה שלהם הוא לא טובת הילד נטו, גם אם זה אומר לחלל שבת, ברור שמבחינתם יש נאמנות לקהילה ולדת לפני שיש נאמנות לילד ולאבא הבודד שמתמודד מול כל הקהילה, ויש גם עניין פוליטי, שוב, תמיד זה עניין של פוליטיקה. אם הם רוצים את שיתוף הפעולה של הקהילה במקרים קשים... אז הם חייבים לשתף פעולה עם הקהילה, עם הרבנים, עם העסקנים, והרבנים דורשים מהם: בוא, תסתדר איתי פה עם החילוני הזה, הבנאדם הבודד החלש המסכן, וכאילו והעובדות סוציאליות יודעות יופי יופי לכתוב תסקירים לבית משפט שישמעו מאוד מקצועיים, הכל בכלל טובת הילד, הם פשוט לא רוצים לזעזע את עולמו העדין של הילד, ובגלל זה עדיף כמה שפחות זמן עם האבא וכולי וכולי.. אצלי כתבו לא לינות, הם תמיד המליצו נגד לינות אצלי. המליצו שהילדים לא יבואו אלי לשבת. שאני אצטרך להתארח אצל משפחות חרדיות.. הרווחה תמיד היו מאוד, הם התעלמו לחלוטין מכל הניכורים וכל ההסתות שהיא עשתה, שהיא ניכרה את הילדים לחצי שנה, שהיא חטפה את הילדים לחודש, מה זה חטפה, זה היה בזמנים שלי, היא פשוט לקחה אותם, ברחא איתם... הזמנתי משטרה, היא לא ענתה לשוטרים. היא נעלמה מהרדאר.

מרואיין מס' 17 מספרת כיצד לא רק שקבעו שהיא לא כשירה לגדל את ילדיה על רקע היציאה מהקהילה, אלא שגם הפנו אותה לטיפול משפחתי אצל מטפלת חרדית:

היה איזה מכתב ממחלקת הרווחה בעיר, שהוציאה הודעה.. כלשהי, שאני לא כשירה לגדל את הילדים, כי אני מנותקת רגשית מהילדים עקב היציאה בשאלה. וזה היה על רקע ביקור בית שערכה איזה עובדת סוציאלית שבכלל לא ידעתי שהיא צריכה להגיע..

ובאותה תקופה ביקשתי מהעו"ס לסדרי דין - בבקשה, תכתבי לבית משפט שיתנו לי ביום אחר. לא ביום של הילדים, שאני אשב איתו ואני אצא איתו 4 שעות, 3 שעות לבד, והיא סירבה. שנה שלמה. אני ביקשתי ממנה הרבה. וביקשתי בכל דרך ולא נתנו לי. היא לא רצתה.

החליטו עוד פעם לשלוח אותנו לטיפול משפחתי. הטיפול הוא בעירייה, עם מטפלות חרדיות. אומרת לי המטפלת תקשיבי, אני מרגישה שאת לא בוודאות בפתיחות אלי. לא יודעת, תקשיבי, קודם כל אנחנו רק חודשיים פה בעצם, לא בשנייה נפתחים לבן אדם. דבר שני, כן, יש פה את הנושא, איך אומרים, הפרה בחדר.. את חרדית ואין לי אמון במערכת, ולא ברווחה שאת צריכה לדווח לה. אני לא יכולה להיות, לתת את אמוני בכס. כי כבר כמה פעמים..

מרואיין מס' 12 מספר כיצד, במקרה שלו, רק התערבות של עיתונאי חילוני מול מערכת הרווחה החרדית יצרה שינוי בנתק שלו מילדיו.

היום זה העניין של הקשר, אבל אז זה.. מבחינתם הם התחילו מערכת של למחוק אותי מהחיים שלהם... היה כמעט 8 חודשים שלא ראיתי אותם בכלל, כאילו הגעתי לביקורים, הם לא נמצאים. הם לא מגיעים. אני זוכר אז, כאילו מאוד טלטל לי, מאוד. היה לי מאוד קשה. ובאיזשהו שלב אמרתי להם – אוקי, אם אני לא פוגש אותם, אני רוצה לפגוש אותם במרכז קשר. אז הם אמרו שאין להם מרכז קשר

התקשרו אלי מאמנון לוי וזה, אם אני רוצה להתראיין, אמרתי להם כן. אז הם הגיעו לבית שלי ובאמת, כשהוא עשה את הכתבה אז אמנון התקשר לרווחה ושאל אותם למה הוא לא רואה אותם במרכז קשר, אז הם נכנסו מאוד ללחץ ושלחו אותנו לישוב שכן. אני זוכר אז נכנסתי, היה שם עובדת סוציאלית שאמרה לי – אתה מפה יוצא כשיש לך קשר, ומותר לך לעשות הכל כדי שיהיה לך קשר. היא היתה דתיה, אבל לא חרדית. פתאום שמעתי קול אחר – נדאג שיהיה לך קשר.. ומאותו זמן אנחנו תמיד בטיפול ותמיד עושים לנו קשיים, אבל אני מתמודד עם הקשיים, שזה אומר שבאיזשהו שלב הבנתי שאני לא צריך לא משמורת לא זה לא זה, אני צריך קשר איתם

זה המנגנון הזה שהוא מאוד חזק, ואני חלש מולו. אבל זה דברים שיש שזה לא יכול להמשיך ככה, כאילו על באמת. כאילו אני כבר כל כך אין לי אמון באנשים, כאילו אין לי כבר אפילו אמון לבקש עזרה,

מרואיין מס. 8 מספרת :

הלך לפקידת סעד. היא לא ראתה אותי אף פעם, ואמרה שאני מסוכנת לילדים, שאני יכולה לרצוח אותם ושאני חולת נפש ואלימה וכזה. הילדה שלי היתה אז בת 10 חודשים והוציאו לי צו הרחקה לשלושה שבועות.. כשבאתי

לפקידת סעד, בתסקיר האחרון היא אמרה לי: "אנחנו הולכים להמליץ על שתמשיכו ככה, כאילו בלי לינות וברי שבתות", אמרתי לה: "תקשיבי, אני לא יודעת מה את רוצה ממני". היא היתה כמובן חרדית. א גם העובדת הסוציאלית היתה חרדית. כולם בתיק שלי היו חרדים. זה היה בבית הדין הרבני אז כאילו אני אכלתי אותה מכל הכיוונים. כמובן שכל דבר שאני עשיתי לאורך כל הדרך – היה לי עונשים. היתה מענישה אותי ששבע אני לא רואה את הילדים.

המשמורת המשותפת היא בתנאי שאני אמשך לגדל אותם כחרדים. הילדים שלי הם חרדים מאוד. הילד שלי עם פאות, והבנות שלי הן במסגרות חרדיות מאוד מאוד חזקות. אמ לאחרונה הילדה שלי עלתה לכיתה א', ולא קיבלו אותה עד שגם אני אתחייב שאני הולכת צנוע גם אחרי צהרים. ואחרי שהפעלתי מלא מלא אנשים, והגעתי למפקחת של העיר, והגעתי למפקחת של האזור והגעתי לזכויות של חוק הנוער, קיצור, בסופו של דבר אמרו לי – תקשיבי, תתחייבי. אין לך מה לעשות

מרואינת מס' 17 מספרת על חוות דעת שלילית שנכתבה עליה רק בגלל שבחורה לצאת מהקהילה.

היה איזה מכתב ממחלקת הרווחה בעיר, שהוציאה הודעה .. כלשהי, שאני לא כשירה לגדל את הילדים, כי אני מנותקת רגשית מהילדים עקב היציאה בשאלה. וזה היה על רקע ביקור בית שערכה איזה עובדת סוציאלית שבכלל לא ידעתי שהיא צריכה להגיע..

ובאותה תקופה ביקשתי מהעו"ס לסדרי דין - בבקשה, תכתבי לבית משפט שיתנו לי ביום אחר. לא ביום של הילדים, שאני אשב אתו ואני אצא אתו 4 שעות, 3 שעות לבד, והיא סירבה. שנה שלמה. אני ביקשתי ממנה הרבה. וביקשתי בכל דרך ולא נתנו לי. היא לא רצתה.

החליטו עוד פעם לשלוח אותנו לטיפול משפחתי. הטיפול הוא בעירייה, עם מטפלות חרדיות. אומרת לי המטפלת תקשיבי, אני מרגישה שאת לא בוודאות בפתחות אלי. לא יודעת, תקשיב, קודם כל אנחנו רק חודשיים פה בעצם, לא בשנייה נפתחים לבן אדם. דבר שני, כן, יש פה את הנושא, איך אומרים, הפרה בחדר.. את חרדית ואין לי אמון במערכת, ולא ברווחה שאת צריכה לדווח לה. אני לא יכולה להיות, לתת את אמוני בכם. כי כבר כמה פעמים.

מרואינת מס' 11 מסביר כיצד הגורמים שאמורים לסייע לו מתייעצים עם גרושתו.

עכשיו אני במקביל לכל הדברים האלה, פונה לבית הדין וכאילו מבקש יותר, ושולחים לרווחה, והם כאילו מצד אחד מסכימים, ומצד שני אומרים לי היא לא מסכימה אז אנחנו לא ממליצים.. ואני אומר – מה זה היא לא מסכימה? עושים מה שהיא אומרת? עושים מה שאתם ממליצים, אתם אנשי המקצוע, הרי דיברנו על זה מההתחלה, אז למה זה? ובית הדין, הוא לא עושה כלום. אתה בא, לא סופרים אותך. שום דבר.

בהקשר זה מדגיש מרואיין מס' 12 כי מאוד חשוב כי העו"ס לסדרי דין לא תהיה מהקהילה החרדית, כי היא נתונה ללחץ מצד הקהילה.

העו"ס לסדרי דין אסור לה להיות חרדית. אי אפשר. היא אמנם מבינה, אבל היא מנצלת את זה לרעה.

ד.2. מופעים של ניכור בבית הדין

בית הדין הוא כאמור מוסד מרכזי בקהילה החרדית, הוא אמור להכריע בין האינטרסים השונים של הצדדים, אבל כפי שמתארים המרואיינים גם כאן יש לקהילה השפעה גדולה, באופן שלא פעם ניתן הכשר לתהליך הניכור.

מרואיין מס' 3 מספר:

הביאו פסיכולוגית מומחית לניכור הורי, והגיעו שתי מפקחות, הגיעו עוד עובדים סוציאליים של האגף, זה כבר משהו הרבה יותר רחב. והם הוציאו פשוט תכנית מאוד ברורה. זה הגיע לבית הדין, בית הדין אמר שהוא לא יכול לקבל את זה, הוא רוצה לדבר עם הילדים, משהו כזה, הזמין את הילדים לדיון חסוי שאני לא יודע מה היה שם, מין הסתם אמרו לו שלא רוצים לפגוש את אבא, והוא אמר שלטובתי, לטובת הקשר, אסור, כרגע, הסטטוס שאסור לי לפגוש את הילדים שלי, לטובתי, על פי חוק. בית הדין אומר שזה לא טוב לבריאות הנפשית שלהם שיהיה להם אבא עם חינוך אחר, עם מסר אחר.... לא יכול להיות שמדינה מנתקת ילדים מהורים על רקע יציאה בשאלה, זה פשוט לא יכול להיות.

נכנסתי בין דיון לדיון פשוט לאולם הדיונים וראיתי את שלושת הדיינים, ואמרתי להם תקשיבו, אני הגשתי בקשה לפני חודשים, ואני רוצה, אני צריך החלטה. ואז אמר לי אחד הדיינים, (שם וייחוס), אמר לי תגיד, שאלה לי אליך, אתה לא רוצה שהילדים יהיו כמוך או משהו, כן, זה ברור לנו. אמרתי לו כן, לא זוכר בדיוק מה אמרתי לו, אבל א נדהמתי מזה שאין לו בכלל בעיה להגיד את זה, את מה שהוא חושב. וזה ככה לאורך כל הדרך, זה כמה שנים.

מרואיין מס' 5 מתאר כיצד בית הדין הבטיח לו בעל פה דבר אחד ובפועל כתב בהחלטתו דבר אחר.

ובזמן האחרון זה התחיל לפני 8 חודשים, שהילד מתחיל להגיד לי : אתה לא הטאטי שלי. אתה לא האבא שלי. מייד הקלטתי אותו, תמללתי ושלחתי לבית הדין. היה לנו דיון ובית הדין אמרו שאם הם יתרשמו מהמשך ניכור הורי, הם ישקלו להוציא אותו מהגורם המנכר. גם בהחלטה שנתנו הם רשמו את זה בנוסח אחר, שאם הם יתרשמו בהמשך ניכור הורי הם ימנו אפוטרטפוס לדיון, אני לא כזה יודע מה זה, אבל אני מזמין כל דבר שהם ממליצים.

לעיתים בית הדין מוציא החלטה במעמד צד אחד שמכשירה את תהליך הניכור כפי שמתארת מרואינת מס' 15 :

... והיה בינינו איזושהי הסכמה מאוד מאוד ברורה, שגם אם אנחנו נחליט שאנחנו מתגרשים, אנחנו נעשה את זה בצורה הכי יפה, בשביל שלילדים יהיה טוב, ואנחנו לא נגרום אותם למריבות האלה, אנחנו רק רוצים שיהיה להם טוב.. כמו שאמרתי, הייתי נאיבית מאוד. א יום אחר כך אני חוזרת הביתה ואין ילדים. הוא פשוט הלך לבית הדין, הוציא החלטה במעמד צד אחד, פשוט לקח את הילדים. וזה לקח לי שעות טובות להבין בכלל איפה הם.. הוא פשוט נעלם עם הילדים... ומשם התחילה מלחמה. ככל שהם היו קטנים יותר, המלחמות היו מאוד מאוד מאסיביות. לא היה לי אופציה לממן עורך דין אז זה התחיל עם א סיוע משפטי, וכמובן שהם לא הועילו בהרבה. הוא זייף מסמכים רפואיים נגדי, והוא הסית את בית הדין ואת הרווחה נגדי. פשוט התנהל בצורה מזעזעת..

מרואין מס' 3 מספר על המהלכים המשפטיים המתשיים שנאלץ לעבור.

לאורך הדרך, כמה שנים, עד שהקשר נותק לגמרי, זה תהליך שלוקח הרבה זמן, נלחמה איתי באופן אקטיבי ופעיל ואגרסיבי במסגרת החוק, כדי לנתק אותי מהילדים... ואז חשבתי שבית הדין יעזור, אבל הגענו לבית הדין והתחלנו להתגלגל, אז פשוט אחד גיבה את השני, זאת פשוט מערכת אחת. מה זה מערכת אחת - גם העובדת סוציאלית שם וגם הבתי הדין, שהם חשבו, וחושבים עד היום, שהאינטרס של הילדים, שמה שחשוב, שהם לא יהיו בקשר איתי. עכשיו, הם לא אומרים את זה כי זה לא תופס, כי אי אפשר להגיד את זה, אז כל פעם נתפסים על משהו..

2.ה. מופעים של ניכור במערכת החינוך

מערכת החינוך היא מערכת מרכזית בחברה החרדית המטרה שלה להנחיל את הערכים של החברה בכל תחומי החיים ולכן גם בה ניתן לראות מופעים של ניכור בקשר להורים שיוצאים בשאלה.

מרואין מס' 3 מספר:

בתי הספר מנכרים את ההורים באופן פאסיבי. אבל מאוד מאוד משמעותי, כי ברגע שהם מקיימים את זה שהאבא החילוני או האמא החילונית לא קיימים, וקוראים לילד בשם משפחה אחר, ומתייחסים לאבא או לאמא החורגת כהורה, ואף פעם לא מדברים על זה שהוא היה ילד גרוש, הם בעצם מקיימים את הניכור באופן מאוד מאוד משמעותי, ובית ספר שרוצה שהילד ילמד שם, או מסכים שהילד ילמד שם, יש לזה השלכות. ההורה צריך להיות מעורב. ההורה צריך להיות בבית ספר, עם המורה, עם הילד, לדבר על זה.

היתה איזה החלטה בשלב כלשהו, שאני אפגוש את הבן שלי לשעה, בהפסקת הצהריים בתחום הישיבה. משהו כזה. הישיבה היתה צריכה לארגן את זה. ללמוד איתו. הישיבה פשוט לא רצתה לעשות את זה. הילד קיבל מסר שהישיבה לא רוצה לעשות את זה, שזה לא בסדר, שאני לא רצוי. והם תמיד אומרים אותו דבר – אנחנו לא

מתערבים.. זה תמיד אותה תשובה, אותו ניסוח. זה לא קשור אלינו, אנחנו מתעסקים רק בחינוך, זה תמיד אותו דבר.

מרואיין מס' 5 מספר כמה היה קשה לו למצוא באיזו מסגרת לומד בנו וכשהוא הצליח בכך הוא נדהם לגלות שבנו נושא שם משפחה חדש.

אז מלמדים אותו או שוטפים לו את המח, שאני לא אבא, ושרק בעלה הוא אבא... היא מנסה לנתק אותי מהחיים שלו לגמרי. אין לי שום קשר עם הגן שלו, אני לא יודע איפה הוא לומד, מה הרבי, איזה חיידר. ביקשתי את הפרטים. אני רוצה להיות בקשר איתם. לא נתנה לי. בסוף הלכתי דרך העירייה עד שהגעתי לשם, אני נכנסתי לגן, פתאום אני רואה על המגירה, על המתלה, שם משפחה אחר. אני אומר לגננת מה זה? איפה ההסכמה שלי? אני לא מסכים שתשנו את השם משפחה של הילד שלי. אז הגננת מתחילה להגיד, כמובן גן חרדי, אה, זה בשביל הנוחות. אף אחד פה באזור לא מכיר את שם המשפחה שלך, אז אנחנו שמנו את השם משפחה של המשפחה.

3. המאבק

3.א. המאבק של ההורה המנוכר

היציאה מהקהילה כרוכה בתהליך שינוי קיצוני. ההורה נדרש להיאבק בכמה זירות במקביל, כאשר תהליך הניכור הוא מאבק בפני עצמו

מרואיין מס' 1 מתאר את המאבק שלו דרך הדימוי של משחק מחשב :

ואז המלחמה מתחילה, עברתי את כל השלבים.. זה כמו משחק כזה משחק מחשב שמתחיל קל, עברת שלב...השלב הקל כביכול זה בית משפט כאילו. בית משפט מחליט שהילדים אצלך. יש החלטה שיפוטית. ממשיך לניכור של הילדים, וזה לא מצליח כי אני מתייעץ עם יועצים, עם מומחה לניכור הורי, ויודע להעביר את המסרים הנכונים לילדים, וגם אני לא רוצה לפגוע בהם. לא רוצה בסופו של דבר לנכר אותם מאמא שלהם גם. ומצליח, כאילו להתגבר על הכל, ולמרות זה.. ואז זה עובר לכוח. למניפולציות מאוד מאוד חמורות על הילדים. הפחדות. וזה ממשיך לאלימות

הגעתי מוכן למלחמה כאילו בחרתי במלחמה, כאילו בחרתי במודע לבוא כאילו.. אני יכול להאשים רק את עצמי שלא נשארתי בחו"ל כאילו. באתי למלחמה על הילדים שלי. אמרתי הילדים שלי לא יגדלו בכזאת סביבה. הילדים שלי צריכים להכיר את אבא שלהם.

מרואיין מס' 15 מתארת כיצד הייתה צריכה להילחם, לתחושתה, מול כוחות גדולים וחזקים ממנה

ומשם התחילה מלחמה. ככל שהם היו קטנים יותר, המלחמות היו מאוד מאוד מאסיביות. לא היה לי אופציה לממן עורך דין אז זה התחיל עם סיוע משפטי, וכמובן שהם לא הועילו בהרבה. הוא זייף מסמכים רפואיים נגדי, והוא הסית את בית הדין ואת הרווחה בעיר X נגדי. פשוט התנהל בצורה מזעזעת, וזה כבר לא קשור אליי, אלא כלפי הילדים. היינו פרודים שנה וחצי. ואז הציעו לו איזשהו שידוך והוא חשב שזה יעבוד אז פתאום היה לו חשוב נורא להתגרש, אז הוא הביע כביכול רצון ונכונות וכל מיני דברים. וביום שחתמם שנינו על הגט, כל הרצון הטוב נעלם כלא היה... היו לי הסדרי ראייה קבועים של פעמיים בשבוע, שגם את זה הצלחתי להוציא אחרי מלחמת עולם מול הרווחה בעיר X.

הרמתי טלפון לרווחה, צרחתי את הצרחות של החיים שלי. לא חושבת שאי פעם צרחתי על מישהו ככה. התחלתי מלחמת עולם.. ואז התשובה של הרווחה היתה – הוא עבר לגור בעיר Y זה כבר לא קשור אלינו. אבל במשך שנתיים אתם מתעללים בי. שלוש שנים אתם מתעללים בי זה נורא קל, אבל פתאום הוא עבר לעיר Y ? והדרך היחידה שלי להשיג הסדרי ראייה הייתה שהעורך דין שלי נלחם בכל תוקף שאם יהיה רב בוועדה אז גם העורך דין שלי ישב בוועדה, ואם הם לא רוצים שהוא יישב בוועדה, תוציאו את הרב. וזאת הייתה שהסכימו שהוא יישב בוועדה ואז הצלחתי להוציא את ההסדרי ראייה האלה. התחילו להגיד - את לא כשירה.

מרואיין מס' 4 מתאר את הפן הכלכלי של המאבק שחווים ההורים היוצאים מהחברה החרדית.

אני כאילו מבחינתי, הפנטזיה של איך שדמיינתי שאני יוצא בשאלה, היה לי חסכוניות של כמה מאות אלפי שקלים שהיה לי בצד, ועם זה תכננתי לסיים לימודים, תוך כדי שאני משלם מזונות ואולי מאבקים משפטיים פה ושם, לסיים לימודים ואז להתחיל את החיים שלי, נרשמתי למכינה באוניברסיטה ו ואז כאילו התחלתי לראות מה זה החיים האמיתיים, את כל הכסף שהיה לי גנבו לי ההורים... כשהקהילה התערבה התחיל בעצם תהליך מאוד מאוד קשה של ניכור הורי, שלא ראיתי את הילדים שלי חצי שנה, זה ממש ממש שבר אותי, ובמקביל התחילו קשיים כלכליים. הוצאה לפועל ישר כאילו הלכו תבעו אותי, עיקולים וזה בקיצור, די מהר ראיתי שזה פשוט גדול עלי ונשרתי מהלימודים.

מרואיין מספר 7 הפך את המאבק שלו כיוצא בשאלה למאבק ערכי שעניינו הכרה בכך שיציאה בשאלה אינה מכתומה את היכולת של אדם להיות הורה.

אני הייתי בין הראשונים שבא לבית משפט ואמר – היציאה בשאלה היא לא פשע. אני כאילו, עד אז כאילו לא היו כמעט אנשים שעשו את זה, בכל מקרה ממה שאני מכיר, כן ? אני לא חטאתי בשום דבר. יצאתי בשאלה, ולכן, אני לא אבא של הילדים ? עד עכשיו, הייתי בקשר עם הילדים, טיפלתי בילדים... היה לי תקופה של נתק, שכן, בזמן של הפרידה היה סכסוך מגעיל, היה ממש מגעיל, כאילו גרנו באותו שלב באותו בית, ועד שיצאתי מהבית, חיינו באותו

בית, אני על מדיום, כן? לא דתי, כן בא עם כיפה וכאלה דברים.. כמעט ולא הייתי חוזר הביתה באותה תקופה, זאת אומרת גם אין לי זמני, הסדרי ראייה מסודרים, כי אני כביכול גר בבית

3.ב. המאבק הפנימי של היוצא מהקהילה במסגרת גיבוש זהות חדשה

לצד המאבק החיצוני מתארים חלק מהמרוויינים גם מאבק פנימי. מרואיינת מס' 2 מספרת:

ברגע שנפרדנו, היה לנו בעצם שיחה, והתלבטתי מאוד מה אני עושה. זה היתה ההחלטה הכי קשה שלקחתי בחיים שלי. התייעצתי, שאלתי מה אני עושה עכשיו, האם אני לוקחת את הילדה שלי איתי ומסתכנת בזה שאני לא מכירה את העולם החדש הזה, ואני גם חדשה, ויכול להיות שאני אגיע לרחוב ולא יהיה לי אוכל לתת לה, זה ילדה בת בסך הכל שנה וחצי, היא לא עשתה שום דבר רע בחיים שלה, שאמא שלה צריכה להוציא אותה ככה, ומצד אחד, אם אני אקח אותה, אז יהיה עליי מלחמה מצד העולם החרדי, כאילו יכולתי בשנייה להשתמש במה שאני יודעת, יכולתי בשנייה לפתוח תיק במשטרה ולהגיד להם שומעים, הם פגעו בי רציני.

המאבק הפנימי של מרואיין מס' 1 היה סביב השאלה ששאל את עצמו האם יש לו עדיין מה לתת לילדיו.

הייתה לי איזושהי תחושה שאם אני לא חרדי כאילו, מה יש לי לתרום לילדים שלי.. כאילו אני לא לוקח אותם לבית-כנסת כאילו.. זה כמה לא הייתי מודע.. כאילו אני לא הולך ללמוד איתם תורה, כאילו מה, לגדל לתורה ולמעשים טובים. ואם אני לא בקטע אז מה אני קשור. ותיק תק הבנתי כמה טוב יש לי לתת להם, בלי כל קשר לדת ובלי שום קונפליקט לדת וכאילו...לא חסר מעשים טובים, כאילו לא רק להם יש מעשים טובים, וגם אין לי בעיה שהם יהיו חרדים.

מרואיין מס' 6 היה בקונפליקט בין הרצון להיות בקשר עם ילדיו, לבין החשש שהוא יגרום להם לתחושת אי

נעימות בסביבה בה הם חיים

אם יש אספת הורים - אני לא בתמונה. אם יש סתם שיחה עם המחנך שלו - אני פחות בתמונה, עכשיו הסיבות לזה שאני פחות בתמונה, שיש הרבה כאלה שניסו להסתיר את זה שאחד ההורים ככה כי זה יכול לפגוע בילד במוסד החינוכי, ולכן כאילו מנסים למנוע מגע כמה שיותר בין ההורה הבעייתי לתפקידו של הילד. אבל אני הייתי, בשאיפה שלי אני כן הייתי רוצה להיות חלק מזה, עכשיו אני, שוב אני יודע שזה פוגע בילד. זה פאדיחות לפגוע בילד, כי אם החברים שלו בכיתה יראו אותי אז יצחקו עליו, כאילו זה בהכרח ישפיע עליו, ואני לא מעוניין לעשות את זה, אבל להרים טלפון למחנך שלו וזה, אני כן צריך את ה, את הבטחון לעשות זה. אני יכול לעשות את זה גם היום, אני יכול להרים טלפון, אבל אני מרגיש ממש בעמדה מאוד מאוד מתגוננת ומאוד מתנצלת ולכן אני לא עושה את זה.

3.ג. המאבק של ההורה המנכר

מרואינת מס' 15 מספרת כיצד הניכור המשפחתי נקשר ביציאה שלה מהקהילה

כשהבן הגדול שלי היה ממש לפני בר מצווה, היה לו רצון מאוד מאוד חזק להגיע לישיבה מסוימת, והגרוש שלי זייף מסמך בשם הישיבה, שלא קיבלו אותו בגללי. עכשיו, לא קיבלו אותו מחוסר מקום, וכי זאת ישיבה עם כללים מאוד מאוד קפדניים, אבל הוא טען שלא קיבלו אותו בגלל, בגללי, וזה היה מספיק מבחינת הבן שלי כדי לנתק את הקשר איתי באופן אוטומטי, כי הוא אמר לעצמו. היא הורסת לי את החיים, למה שאני אהיה איתה? ובאופן אוטומטי זה אומר שגם השני לא היה בקשר. ואז היו כמה חודשים שהם לא דיברו איתי, לא נפגשנו.

מרואינת מס' 1 מספרת כיצד האשה עברה למקום מגורים חדש בו הצליחה לשתף פעולה עם הקהילה כדי להוקיע אותו ואת זכותו להיות אב לילדיו.

והיא אמרה מהשבוע הבא הילדים יתחילו לישון אצלך. ואז פתאום כאילו עוד פעם יצא הפרצוף האמיתי שלה מול העובדת הסוציאלית, פתאום הבינה כאילו מי זה ה-זה.. התחילה להגיד שאני פוגע מינית בילדים. העובדת הסוציאלית כמובן לא קיבלה את זה. זאת עובדת סוציאלית לסדרי וברגע שהיא (גרושתו) קלטה את הסיפור הזה היא החליטה שהיא עוברת דירה ל X (ישוב אחר), ושם הבנתי מה מחכה לי, כי שם כאילו הרווחה ממש בכיס שלה. המשפחה שלה מאוד חזקה, מאוד זה.. כי בישוב שלנו, שגם הוא רק חרדי, אבל לא היה לה שליטה וכח כי שמה גם אני חזק, קשור לקהילה

מרואינת מס' 9 מוסיפה ומספרת כיצד הגרוש שלה חיפש כיצד להאשים אותה בהאשמות שקשורות לאורח חיים שאיננו מתאים לחברה החרדית

והגרוש כל הזמן היה שולח את הרווחה והמשטרה, גם לפני וגם אחרי. היה אומר שאני עושה מסיבות, אורגיות בבית ביום כיפור. כל הזמן דפקו לי בבית.

3. ד.אמצעי מאבק של הקהילה החרדית

מרואינת מספר 8:

והם שמעו בדיונים שאני עושה לילדים בריכה בבית, והיינו כל הילדים ביחד עם בגד ים, אז כמובן שיש פה משהו שהוא לא תקין, ואיך אמא מתקלחת עם הילדים שלה ועושה איתם בריכה בבית? אז כמובן שצריך לערב את כל הרווחה ואת הפקידות סעד, אז הם הביאו את הפקידת סעד שלי, את הפקידת סעד האזורית, והביאו את העובדת סוציאלית שלי, את העובדת סוציאלית של הילדים, והביאו את העובדת סוציאלית של הגן, את המטפלת של הילדים, את המנהל של המטפלת של הילדים, את כל ה-7 אנשים האלה הביאו לדיון כדי להוכיח כמה הילדים בסכנה, שהם נמצאים אצל האמא, שהיא מתקלחת איתם ביחד בחוסר צניעות משווע, עם בגד ים כמובן, אבל הבגד ים שלה הוא לא הוא לא מספיק סגור, הוא לא עם חולצה ארוכה. היא לובשת גופיה, היא לובשת מכנס קצר וזה

לא צנוע, אז יש פה ממש מסוכנות מאוד מאוד גבוהה, אבל שהבנאדם מפוצץ את הילדים מכות – אין על זה אפילו סיי אחד...

4. גורמים מסייעים בתהליך מול גורמים מעכבים

4.א. גורמים אישיים

מרואינת מס' 8 הדגישה את החשיבות של אמונה עצמית.

אני כל הזמן אומרת שלקחתי החלטה, וההחלטה הזאתי יש לה, כמו כל החלטה, יש לה מחיר ויש לה השלכות ואלה ואני לומדת לקבל את זה כל פעם מחדש. הערך, של לקום בבוקר ולא לשנוא את עצמך, מהרגע הראשון שאת קמה, עד לרגע האחרון שאת הולכת לישון, ולדעת שאת מיוחדת בזכות היותך...."

מרואינת מס' 16 דיברה על היבט אחר של אמונה עצמית היא קראה לו " החייאה עצמית"

"אחד הדברים שהקפדתי עליהם זה להכין את עצמי כל הזמן, להיות האישה שהם יבואו לראות והם יהיו כזה " וואוו". כאילו כל הזמן זה היה בראש שלי, כאילו איך את רוצה שהם יראו אותך ? את רוצה שהם יראו אותך ככה? לא, קומי, תעשי. ככה ממש החייתי את עצמי בצורה הזאת..

עוד משתנה שהוזכר על ידי מרואינת מס' 16 הוא חשיבות התקווה

וגם בעניין שכאילו יש תקווה, אין תקווה. זאת אומרת בזמני לא היה לי עוד אנשים שראיתי אז שכאילו כבר עברו את זה, כן חזרו לקשר, שמעתי המון שלא,..... אבל סטטיסטיקה לדעת שכן יש משפחות שכאילו.. יש אור בקצה המנורה, יש יום אחרי הקושי, זה מה שאני מנסה לעשות ביום יום שלי, לתת תקווה לאחרים.

4.ב. חשיבות התמיכה לאורך התהליך

מרואינת מס' 14 מדגיש שלפני הכל צריך לדעת להיעזר.

אני צריך לדעת להיעזר. אני כאילו עוד לפני שיצאתי בשאלה, לפני שהחלטתי שאני נפרד מגרושתי ויוצא, אז לפני כן כבר יצרתי קשר עם הילל או יוצאים לשינוי, התחלתי וכבר דיברתי עם עורכי דין לפני שעשיתי את הצעד בשביל לפתוח תיק בבית המשפט. באמת לבוא מתוכננים ולעשות הכל, לפני שעושים דברים לתכנן אותם מראש .

בהקשר לעזרה, המרואיינים הזכירו בדבריהם הן את חשיבות התמיכה הלא פורמלית והן את חשיבות התמיכה הפורמלית.

4.ב.1. גורמי תמיכה לא פורמליים

מרואינת מס' 1 מדבר על חברי הילדות כמשפחה חלופית.

יש לי בעצם חברי ילדות, שהם היו הסביבה התומכת שלי לפני החתונה, שבמבט לאחור אני חושב היום שהם המשפחה שלי, הם בעצם עיצבו לי את האמפתיות שלי לעולם אחרת לא הייתי מגיע לזה לבד כאילו כן להאמין שיש אנשים בעולם הזה, שמה למדתי להילחם על שלי ושלא ינצלו אותי....”

מרואינת מס' 2 מדברת על ההבדל בין יוצאים שהמשפחה תומכת בהם לבין כאלה שלא, כמו במקרה שלה.

אני יודעת שהיום יש המון משפחות שכן נורא מקבלות ונורא מחבקות ויודעות להבין ולהכיל את זה, אצלי במשפחה זה לא ככה. באמת שלא ככה. די הייתי לבד, די הייתי לבד. רכשתי את החברים שלי לבד.

2.ב.4. גורמי תמיכה פורמליים

המרואינים הזכירו מספר גורמי תמיכה פורמליים. בראש ובראשונה אנשי מקצוע בתחום הטיפולי ובתחום המשפטי.

מרואינת מס' 8 מדגישה את מה שיכול לספק איש מקצוע בהשוואה לחברים.

סביבה לא הייתה לי. באמת היה לי את המקום ואת האנשים שיצרתי לעצמי, שידעתי שאני יכולה עכשיו להרים טלפון לאיש מקצוע לשמוע את הדברים הנכונים, שאם עכשיו אני אחרי דיון רוצה לקפוץ מהגג, וזה קרה כמעט על בסיס יומי, אז יש לי איש מקצוע שאומר לי: "תנשמי, זה, זה לא אמיתי. זה לא אמת. הדברים שאת שומעת, הדברים שמשמיעים לך הם לא אמת. זה לא מי שאת". חברים ואנשים לא עושים את זה. הם לא יודעים לעשות את זה. הם מכניסים את הלחץ שלהם, זה אוטומטית "איך את מדברת?" וגם אין להם סבלנות. הסבלנות נגמרת מאוד מהר בתחום הזה, אז כאילו אני באמת חושבת שאנשי מקצוע זה מאסט.

מרואיין מס' 1 מדבר על היעוץ המשפטי וחשיבותו לאורך התהליך.

מה שבסופו של דבר היה חסר לי הלכתי ושכרתי... אני לא הייתי שורד את זה בלי תמיכה נפשית. הרגשתי כמה בלי תמיכה נפשית ורגשית וזה הייתי שם, כאילו הייתי יכול.. אם לא הייתי בחו"ל כנראה הייתי מגיע לאשפוז, כי הדרמה היתה מתחילה בלי שאני מתכוון כאילו, בלי היכולת לצאת בזום-אאוט ולבוא מוכן... לא הייתי שורד את זה בלי עורך דין טוב. זה עורך דין, ורצוי שיהיה לו ניסיון.

גם מרואינת מס' 15 מדגישה את חשיבות הסיוע המשפטי וההדרכה כיצד לנהוג.

"אם היה לי סיוע משפטי כמו שהיה לי מראש, אין לי ספק שהדברים היו נראים אחרת, כי חלק גדול מהתהליך הזה היה להיפגע בגלל שלא היה לי את המקום הנדרש הזה. אם היה עוד מישהו שהיה יושב מראש וכאילו בא ואומר לי זה התהליך שאת תעברי ואת צריכה להיזהר, כל דבר שאת תגידי ישמש נגדך, וכל דבר שתעשי יסלפו את זה בצורה הכי גרועה, כאילו את מכשפה ומפלצת זה היה משהו שהייתי ממש צריכה אותו, והיום אני מסתכלת על

זה אחורה ואני אומרת איזה חבל שזה לא היה. לא רק בצד המשפטי, גם בפן האישי. אם מישהו היה בא ואומר לי מראש, כל בן אדם שייכנס אליך הביתה ישמש נגדך בסוף, גם אם הוא החבר הכי טוב שלך, הייתי יודעת כמה אסור לי לסמוך על אף אחד, אם זה היה כל מילה שאת אומרת ליד הילדים. תעבור הלאה ותשמש נגדך. אם מישהו היה בא ואומר לי מראש, לא רק בקטע המשפטי, גם ברמה האישית של מול הילדים, כאילו אם, אז אם זה לבוא ולגלות להם באיזה רמה אני חילונית או לא, כאילו באיזה צורה לעשות את זה, למרות שאני חושבת שאת זה. כבר הצלחתי לעשות יחסית בהדרגה ובצורה נכונה, אבל עדיין, היה חסר לי המון ליווי שם בדרך.

מרואיין מס' 5 מדגיש את חשיבות הייעוץ הראשוני.

לפני שאתה נכנס לזה, שיהיה ייעוץ ראשוני או תתייעץ לפני. אני רק פוחד, לא רוצה שלאנשים אחרים באותו מקום כמוני שהם יכנסו לבית הדין, בסוף נכתוב ככה ויהיה בסדר, נכתוב ככה, כי אחר כך אנחנו רואים במגזר החרדי, כל הנתק בין אחד שיוצא בשאלה ואחד שנשאר עם הילדים, זה מאוד נפוץ שם. ידעתי שזה יקרה. שמעתי מיליון חברים שזה קרה להם גם וידעתי שזה יקרה לי גם

מרואיין מס' 12 מדגיש את חשיבות הליווי של עובדים סוציאליים מהיום הראשון.

טיפול אבל מהיום הראשון. ברגע שיש ילדים.. בחברה החרדית יש עוד דבר, הם מבחינתם הצליחו עלי. מבחינתם אני מת. אני מת כבר עכשיו מבחינתם. הם לא מבינים... הוא פתאום הגיע וראה שיש קשר והיה בהלם. אחת האסטרטגיות שהם עושים עלינו זה להפריד בינינו מאוד חזק וזה מאוד קל, לא צריכים לעשות, אנחנו כל כך בהשרדות, אז כל פיפס אז אנחנו לא יכולים להיות ביחד, זה אומר שמי שיוצא צריך שיהיה לו באמת גב. ברגע שיש לו גב, בית חם, ויש לו עובדים סוציאליים שהם איתו, שמלווים אותו, שלא נוכל להגיע להלין עלינו שאנחנו פדופילים. פה מנצלים גם שאנחנו לא מבינים.

3.ב.4. תמיכה כלכלית

כמעט כל המרואינים דיברו על החסר במשאבים כלכליים שמלווה את תהליך היציאה מהחברה החרדית.

מרואיין מס' 1 אומר :

מצב כלכלי זה משהו שמאוד משפיע. אם הייתי במצב כלכלי אחר - אז לא הייתי שורד. בדוק. לא היה מצב. זה גם בסופו של דבר להחזיק.. גם לשלם מזונות, גם לשלם לאנשי מקצוע ימבה כסף. המון כסף הלך לי באירוע הזה. וכיום הם מנסים.. זה ממשיך.. הם הצליחו לקחת את אבא שלי לצד שלהם.. זה משהו שקלטתי עכשיו, שהוא אשכרה מצר את צעדיי וההתפתחות שלי, בעיקר כלכלית.

מרואינת מס' 8 מתארת מצוקה כלכלית קשה מאוד.

היה מצבים שממש הייתי צריכה לבקש אוכל.. וטיפולים. תראי, גם דברים שלא יכולתי לשלם עליהם, אז הלכתי לבדוק איפה אני יכולה לקבל אותם בחינם.

היה לי מלא מצבים שלא היתה, לא היה לי כסף. ביקשתי עזרה, והיו אנשים שהיו מוכנים. גם הפסיכולוגית שלי היתה אז קבועה. היתה לי תקופה ממש ארוכה שהיא אמרה לי: "אני לא אקח ממך כסף" והמשיכה לטפל בי בחינם...

מרואיין מס' 13 מדבר גם הוא על הפן הכלכלי, אבל מציע במקום לתת כסף, לתת אמצעי שווה כסף לרכישת מוצרים חיוניים.

לא כסף היה עוזר אלא אשל, זאת אומרת דברים שהם כמו תלוש שאני יכול לממש, כי כסף הוא אף פעם לא פתרון לשום דבר. עם כסף אני יכול גם לקנות סיגריות, ואני יכול לבזבז אותו בשביל לשכוח שאני בתהום.

4.g. קבלת תוקף והכרה מערכאות שיפוטיות

משאב נוסף שהוזכר על ידי המרואיינים הוא - קבלת תוקף והכרה מרשויות החוק.

מרואיין מס' 13 סיפר כיצד בית המשפט נתן הכרה לזכות שלו להיפגש עם ילדו למרות ההסתה מצד הקהילה החרדית

כל פעם כולם היו נגדי. גם X אישית, גם המשפחה מסביב וגם הרווחה, כי מבחינת הרווחה אז אני גבר מכה ומסוכן, הורה מתעלל ומסוכן... ובית משפט נכנס על ימין ועל שמאל ברווחה שזה התנהלות פושעת, ושלא נותנים לי להיפגש עם הילד, אלא רק במרכז קשר.

גם מרואיין מס' 10 מדגיש את חשיבות ההכרה שקיבל מבית הדין.

דווקא הבית דין כן הבין אותי. הבית דין צעק עליהם כאילו אתם עושים פה מלחמות על הגב של הילדה סתם, אז תשחררו! כאילו אני באתי - בואו נדבר, בואו נעשה את הכל בהסכמה. ולא זה הסתיים שם. זה גם לא היה מול גרושתי, זה היה מול ההורים שלה בעיקר.

4.d. ידע ומודעות

4.d.1. ידע כללי

מרואיין מס' 1 אומר:

צריך מודעות. אני חושב שהמודעות לגבי הניכור, זה משהו שחסר מאוד בכללי, גם חרדים וגם כללי. אם לא היה לי את המודעות של הניכור.. אז לא הייתי.. ידעתי שזה מה שהולך להיות - הניכור. זה היה ברור לי. למדתי על

זה כמובן וקראתי על זה כאילו איך להתמודד, ולכן המלחמה על הקשר הרציף כאילו, אם הילד לא הגיע 12 ימים אז זהו, הבנתי שזה מגמה.

מרואיין מס' 3 מדבר על מודעות ספציפית בקשר לבתי הדין.

מודעות שאסור לדרוך בבתי הדין. הבעיה שאם פותחים תיק – הלך עליך. זה פשוט אסור. אסור. כי כל יוצא בשאלה, אני אומר את זה באופן גורף ובטוח, לצערי, כל יוצא בשאלה שילך לבית הדין והילדים שלו גרים בעיר חרדית, והגרוש או הגרושה החליטו לנתק קשר, אין לו מה לעשות. זה המצב.

שאר המרואינים מדגישים את חשיבות ההקמה של מרכז הכוונה שנותן ידע וכלים בתחומים שונים, כפי שנפרט להלן:

מרואיין מס' 4: לדעתי הדבר הכי חשוב שהם (תכנית צעדים) יכולים לעשות זה להיות מרכז הכוונה כזה, להיות מלמעלה, לא צריכים להיות מעורב אישי בכל תיק לעומק, אבל שידעו להדריך, לכוון, להבין, ליישם, זה בעיני הדבר הכי חשוב".

הוא מסביר שבזמן שלבן הזוג שנשאר בקהילה החרדית יש את העסקן, שמנחה אותו, צריכה להיות פונקציה דומה גם עבור יוצאי הקהילה החרדית.

.... כשאני אומר מידע אני מתכוון לזה שהאישה החרדית מגיעה לעסקן הקהילתי ואומרת: בעלי יצא בשאלה, מה אני עושה? היא לא צריכה לדאוג להכל, לשום דבר. היא מקבלת טיפול הוליסטי, שזה אומר, אומרים לה בדיוק, את צריכה לקחת את העורך דין הזה, הוא טוב למקרים כאלה, את צריכה לראות, ללכת, את התביעה הזאת לעשות בבית הדין, את צריכה להתנהג ככה, ולהתחיל לעשות ככה ולצלם ככה, ולקחת חוקר פרטי מדריך, שידריך אותה אסטרטגית, תעשי ככה ותתחילי לכתוב ככה.. אני חושב שבדרך כלל העסקנים גם דואגים למימון... העולם החילוני עובד אחרת, והעניין של הכסף הוא עניין מאוד כואב, אבל אני אין לי פתרון לזה, אבל הקטע של ידע כן יש לי פתרון לזה... לדעתי צריך להיות אוטוריטה שבאים להתייעץ איתו והוא יכול להטוות אסטרטגיה. הוא יכול להפנות לעורך דין זה, לאיש מקצוע הזה, לפסיכולוג הזה, לעובדת סוציאלית פרטית הזאת, לפורום הזה. היא יודעת להכווין את העורכי דין, שהם יכולים להיות גאוניים משפטית, אבל הם לא תמיד מבינים אסטרטגית, מה צריך לעשות ומה נכון לעשות, ומה חייב להתעקש ומה פחות, זה משהו שבעיני מאוד מאוד חסר". לבסוף הוא מדגיש את חשיבות הליווי של איש מקצוע בתחום הטיפול בילדים.

מרואינת מס' 8 מחזקת את דבריו ואומרת:

שיהיה להם "מדריך לחילוני המתחיל". להכניס את זה ל, לא יודעת, אולי במרפאות, לא יודעת, כאילו אולי איזה עלון מידע, לא יודעת, אני לא יודעת לומר לך כאילו כל דרך שיהיה להם נגיש. השיח, נאמר עכשיו אם אני אתחיל

לדבר עם מישהי שהיא טיפה יוצאת או אנוסה, כמו שקוראים לזה, היא לעולם לא תתחיל איתי שיתח, אם היא לא תדע במאה אחוז שהיא יכולה לסמוך עלי, שאני לא אשרוף לה את ה זה. הפחד לצאת משמה הוא כל כך גדול שאני לא יודעת לומר, כאילו גם אם יהיה את המידע הנגיש, חוץ מבמדיה עצמו, שאם יש לה כבר פלאפון בבית או אינטרנט בבית, תוכל להיכנס ולראות את זה, אז אולי שמה כן יהיה חשוב לעשות שכאילו, כן שמה יש מספרים מספרים שיהיה מענה מידי, שלא משאירים פנייה, שיהיה לה רגע להתייעץ נורמלי, ולא עכשיו עד א, כמו ע.ר.ן. כזה, אבל שיענו לך אנשי מקצוע רגע נורמליים שיסבירו לך.. שיהיה מענה מאוד מהיר. לא עם הרבה.

מרואיין מס' 18 מדבר על חשיבות קבלת העזרה הטכנית.

הייתי צריך עזרה בשלב סגירת החוזה, ואת זה אני עושה היום. כל מי שמגיע אליי בגלל שאני מנהל את הקבוצה אז דבר ראשון אני אומר שהתיק לנהל, רק בבית משפט. על תערבבו שום עסקן חרדי, גם אם הוא עם הכי ראש פתוח, הם פשוט לא מקצועיים ואין להם מושג. אגב, לא רק שאין להם מושג... מבחינת רבנים חרדיים זה לא כזה נורא שלא ראיתי את הילדה כמה חודשים. הם באמת תקועים, באיזה שהיא תפיסה, המשמעות שאמא מגדלת את הילדים בקטע השוביניסטי של הסיפור הוא מאוד חזק שמה, וזה גם יוצא נגד גברים, כאילו אמא שלא רואה את הילדים זה מאוד חמור, אבא שלא רואה את הילדים... לי היא אמרה במשפט הזה מתי, מתי אבא בכלל רואה את הילדים שלו? חוזר הביתה מהכולל מאוחר. מה הדרמה הגדולה? הבת שלך מתגעגעת אליך, מה זה השטויות האלה? היא אמרה את זה בצורה הכי פשוטה. כל הדבר הזה זה משהו שפשוט צריך ללמוד אותו מחדש. גם ליעץ מראש באמת וגם שכל מי שנוגע בתפוח אדמה הלוחט הזה יהיה מודע.

2.ד.4. ידע והכוונה לגבי הקשר עם הילדים

הניכור עמו מתמודדים המרואינים מפגיש אותם עם שאלות הקשורות לאופן בו הם צריכים לנהל את הקשר עם ילדיהם. כך למשל אומר מרואיין מס' 6:

האתגרים שלי הם בסוף שאני צריך להסתיר מהילד שלי דברים. כאילו, אני צריך להסתיר את אורח חיים שלי. למרות שאני בא אליו בלי כיפה ואני בא אליו כמו שאני, אבל אני לא יכול... כאילו.. להיות אותנטי עד הסוף... ובסוף לדבר אליו בחינוך שאני ממש ממש לא מסכים, ואני ממש חושב שהחינוך הזה גרוע לו, אבל אין לי מה לעשות. זה האתגר שלי בעניין הזה. כאילו זה פוגש אותי פחות או יותר כל הזמן. זה פוגש אותי כשהבן שלי כל הזמן מבקש ממני, אני עם שיער ארוך, אז מבקש ממני להסתפר. מבקש ממני לגדל פאות וללכת עם שחור לבן. ב כמובן שבמקרים כאלה אני מסביר לו שזה, שאני לא אעשה את זה כי, כי אני לא רוצה, וכל אחד יכול להיות איך שהוא רוצה.

יכול להיות שאם היה לי נגיד הדרכה בנושא הזה, הדרכה איך לחנך ילד בלי לפגוע בדת שלו. אבל שיבין שאני שונה. משהו מסוג טיפול, משהו מסוג הדרכת הורים, אם היה ייעוץ משפטי נגיד, אז לא הייתי נותן להם לעבור לגור כל

כך רחוק. כאילו, כל הקשר שלי עם הבן שלי מאוד מאוד הושפע מזה שהם הלכו לגור ב... אז כאילו על פי החוק אסור לה לעבור לשם. לפי החוק. עכשיו אני לא אומר שזה חוק נכון, אבל אני רק אומר ש.. לא יודע, האמת היא שבסוף היא עברה לשם לטובת הילד כי היה לה תמיכה משפחתית, משלה, והיה לה זה, אבל בסוף בפועל, הקשר שלי איתו היה מאוד מושפע מזה, ולא יכולתי, אז גם אם היה לי יעוץ משפטי זה היה נפתר. אולי היתה מסיעה אותו חצי דרך.. היום אני עושה הכל. זה קצת סטטוס קוו כזה שאני עושה הכל. צריך ליצור איזה פלטפורמה של אנשים שהם, לא יודע, מנחי הורים, פסיכולוגים, פסיכולוגי ילדים.. הדרכת הורים ייעודית לנושא הזה. מישהו שלוקח בחשבון את כל התמונה.

מרואיין מס' 10 מעלה שאלות הקשורות לטובת ההתפתחות של בתו.

נראה לי הייתי רוצה. כאילו רוב הדברים שהפחידו אותי היה בעיקר מה טוב לילדה ומה לא, ולא היה לי באמת מושג. אולי הייתי רוצה מדריכת הורים שמכירה את התחום ושתדע להגיד לי... התייעצתי גם עם מדריכת הורים וגם עם חברים וגם עם אנשי מקצוע. לא מספיק, אבל כן התייעצתי, אבל לאורך הדרך עשיתי את מה שהיה נראה לי הגיוני. קראתי קצת ניסיתי להבין מה אני עושה. אבל בסוף הילדים באמת גדלים פה אם איזשהו בלבול וכן, נראה לי הייתי רוצה עזרה ב, מישהי שמבינה, מישהו שמבין ב איך לתקשר או איך להתנהג עם הילדים סביב כל הסיפור הזה. אולי זה היה גורם לי גם להיות רגוע יותר מול הצד השני כשאני יודע שאוקי, אני לא עושה נזק.. באופן כללי הייתי רוצה איזשהו מישהו שמחזיק ביחד איתי את התהליך הזה. זה תהליך, לפחות בהתחלה שלו כן, זה תהליך של, באופן כללי, התהליך של היציאה הוא אינטנסיבי ועומסים רגשיים. בלי קשר לילדים. הילדים זה עוד מעמסה רגשית.

גם מרואיין מס' 4 מחזק את המסר הזה ואומר:

מאוד חשוב להורים לקבל ליווי של איש חינוך, מומחה לילדים, שידריך אותו ויסביר לו איך להתנהג נכון עם הילד, בטח במצבים יותר קשים של ניכור והסתה. ואפילו בלי ניכור והסתה, עצם זה שיש קונפליקטים מטורפים של נאמנויות, של ילדים ושל ערכים, שבאמת צריך לקבל הדרכה איך לעשות נכון, איך.. דברים מאוד רגישים של ילדים שזה כאילו.. פשוט הדרכה, הכוונה. לכל צד. בדרך כלל הצד החרדי מבין הכי טוב, הוא מקשיב רק לרבנים והוא לא צריך הדרכות וזה, אנחנו לא שולטים על זה. אנחנו יכולים לשלוט על הצד החילוני, שלפחות הוא ידע להגיב נכון. צריך הכוונה מקצועית, כי לפעמים אפילו בכוונות טובות אפשר להזיק לילד.

4.ה. התמחות מקצועית במקרים של יציאה מהקהילה החרדית

חלק גדול מהמרואינים מדגישים כי פגשו לא מעט אנשי מקצוע טובים בדרך שעברו, אך ברגע שלא היתה להם ההכשרה המתאימה לטפל בניכור בכלל ובניכור בחברה החרדית בפרט הם לא באמת יכלו לסייע.

מרואיין מס' 19 אומר:

גורמי המקצוע שטיפלו בי טיפלו מאוד בסיפור. הם היו מאוד אמפתיים, אבל לא הבינו, כאילו.. צריך התמחות בתחום זה חד משמעית, ולהבין שרוב השאלות הן לא טכניות. זאת אומרת אין לי שום בעיה שבשבת לא תהיה פה טלוויזיה ובשבת, זה לא הבעיה. וזה מצחיק כי 90% מהשיחות היו על זה, על דברים שבכלל מבחינתי לא היו עניין. מה שצריך אני יכול.. אבל הדברים היותר משמעותיים נגיד הבת שלי היה לה הרבה, דווקא בגלל שאני כאילו יצאתי אז אמא שלה הקצינה. התחילה לדבר איתה על גיהנום וכל מיני דברים שאני ראיתי שממש מזיקים לה לשלווה. אז אני מאוד עידנתי את זה. אפילו דברים כאלו שאני הולך, אני הולך המון בין הטיפות, יש לי את הבית ספר ואת האימא ואותי. זה חתיכת תמרון.

הוא מוסיף ואומר:

השורה התחתונה שאני חושב, שיש חלל מאוד מאוד גדול, זה במענה מקצועי מותאם ספציפית לדבר הזה, מבחינתי צריך להיות קורס שלם בלימודי עבודה סוציאלית רק על זה. ושזה יהיה מורכב על לשמוע את הסיפורים שלנו, ובאמת זה לא דומה לתבנית אחרת. זה לא דומה לשום תבנית אחרת. זה אדם אחד מול קהילה. ומלא כוחות לא קשורים. אני הייתי עם גרושתי במרכז הורים-ילדים. זה היה פשוט מגוחך, כי דיברנו שם על דברים שמתאימים לזוג עצמאי. אני כזה, היא בכלל לא הסיפור, תביאו את האחים שלה לפה, ואז נוכל לטפל בזה. מלא דברים שצריך להבין שזה, שזה שונה, ולמצוא מענה מותאם באמת. קטונתי, וגם ביורוקרטיה, זה שני הדברים שאני נתקלתי בהם מאוד מאוד חזק.

מרואיין מס' 4 אומר:

עוד משהו שאני מאוד מאמין בזה, אם זה יהיה אפשרי לעשות דבר כזה, זה לעשות לשכה ייעודית ברווחה שמטפלת במקרים של יוצאים בשאלה, כי לדעתי זה באמת מקצוע בפני עצמו, עולם שלם, צריך התמחות מיוחדת בזה. צד שמבין את הרגישות, את הדקויות, את המורכבות ובאמת כאילו איפה שיש הרבה פחות שליטה לכל הבוחשים בקדרה, משהו יותר מנותק ארצי, ובאמת אנשי מקצוע שמבינים בזה, שיכולים לזהות ישר שמתחיל ניכור..... שזה יהיה גוף אובייקטיבי, מקצועי. אני לא יודע מה ההיתכנות המשפטית לזה, אבל לדעתי זה מה שצריך לקרות. כשצד בא ואומר, תקשיבו, אני יש לי תחושת בטן, לא מעניין אותי, יש לי תחושת בטן שהלשכה בעיר שלנו לא מתמחים במקרים כאלה, ואנחנו צריכים להפנות את זה ללשכה המקצועית. זהו. לא צריך נימוקים. לא צריך טעמים. זה מספיק. מספיק שיש צד חילוני. לא יודע מבחינה משפטית אם זה אפשרי, אבל זה מה שצריך לקרות.

מרואיין מס' 3 מחדד את חשיבות ההכשרה המקצועית ואומר:

יש עוד בעיה, שיש מטפלים בקהילה שלא רק במקרה שלי, אני יודע בעוד מקרים, שמטפלים בילד מנוכר בלי להיות בקשר עם ההורה השני. הם עושים את זה באופן שיטתי מאוד. זה משהו שלא יכול להיות...

הוא מרחיב את ההצעה להכשרות מיוחדות גם למי שעובדים בתחום החינוך:

פניתי לבתי ספר למנהלים וזה, נפנפו אותי. באתי לישיבה של הבן שלי – הרב שמה יצא החוצה מהר ונעל את הדלת... אם ילד להורים גרושים לומד בבית ספר או בישיבה, בית הספר או הישיבה לא יכולים להיות בקשר רק עם ההורה החרדי, וכשמגיע ההורה השני להגיד לו – לא, אני לא יודע, אני לא מתערב, עזוב אותי, לא. זה לא עובד ככה. שיחליטו, או שהם לא מקבלים את הילד, בסדר. ואם אתם מקבלים את הילד, אתם צריכים לעשות תהליך עם שני ההורים מהרגע הראשון. את הילד שלי קיבלו לשתי מוסדות, ואת הילדות שלי, בלי שאף אחד דיבר איתי, וכשפניתי אליהם, או שלא ענו, או שהיו מנומסים ואמרו הא, אנחנו לא מתערבים"

1.4.1. מקום להיות בו

חלק גדול מהמוראיינים סיפרו שגם כאשר הם הצליחו להיפגש עם ילדיהם לא באמת היה להם איפה להיות איתם והם הביעו כמיהה שיימצא פתרון לסוגיה זו כמו שאומר מוראיינן מס' 12:

דבר ראשון, איפה לפגוש אותם. מבחינה פיזית.

מוראיינת מס' 9 מחברת את החסר במקום לחסר של הקהילה והמשפחה:

אם אין משפחה שתומכים בהם צריך שתהיה קהילה. הלוואי שאני יכולה לעשות את הקהילה הזאת, ולפתוח מקום שהם יכולים לבוא, לשבת עם הילדים לדעת שרק אתם אמא, אתם הורים וזה בסדר. ללמוד בחיים פרק חדש.

מוראיינן מס' 18 מדגיש שחשוב שיהיה מקום מעבר לבית של ההורים, מקום שיתן לו סיוע בזמן אמת במקרה שיהיה קושי לנהל את המפגש

... מדברים על סיוע... על פעילויות ועל מקומות שהורים וילדים יכולים להיות בהם זאת אומרת, נניח שלא היה לי את ההורים שלי, או בשלב שבו אני ארצה לחשוף אותם לעוד מקומות, אז זה משהו שאני גם אצטרך פיזית מקום. לדעת שיש כזה.. שיש כזה מקום. וגם שיהיה איזשהו גב, שכשאני יודע שגרושתי נניח שהיא לא תסכים לזה, שהיא תרצה להתנגד. שיש מישהו שמגבה אותי.

מוראיינן מס' 11 מדבר על יצירת מרכז קשר ייחודי לאוכלוסייה של הורים יוצאי החברה החרדית

אני חושב שזה חשוב שיהיה כמו מרכזי קשר, אבל שמתאימים לאוכלוסייה כזאת, זה אומר ש שאם אני מגיע לעיר אחרת, ואני לא במרכז קשר, כאילו מכריחים אותך מבית משפט להגיע לאיזשהו מקום מסוים, אבל קיץ חם מדי

בחוץ או חורף וקר, ובנאדם מחפש מה לעשות עם הילדים שלו. ומקומות שיכולים פשוט להיות בהם, כמו איזה מועדונית או משהו. אני הייתי הולך עם הילדים שלי לספריות, מחפש כל מיני מקומות כדי להיות איתם, אבל אני הייתי מראש, עושה גוגל, מחפש באזורים מסוימים מה יש פה.. כדי שהמפגש לא יהיה ללכת לאכול פיצה ולחזור. שיהיה משהו, משהו שמחבר. ולפעמים, אני יודע, הרבה עם גברים, לא תמיד הם יודעים להתנהל עם הילדים. משהו שנשים הרבה פעמים יותר טובות באינטראקציה מעצם העובדה שגבר לרוב הוא הולך, עובד, או לומד בכולל, והאישה היא עקרת הבית והיא עם הילדים כל היום אז פתאום, וזה מתנה לפעמים לגבר, ולא משנה אם הוא חרדי או חילוני, הוא מוצא קשר עם הילדים שלו שהוא לא היה משיג, אם לא היה לו את הגירויים.. ככה היה נוסע בבוקר. לא יודע. הלך לעבודה.. ופתאום הוא נאלץ לעשות משהו שהוא לא הכיר קודם. אז צריך איזשהו משהו, זה אני חושב לא רק ליוצאים בשאלה מול ילדים חרדים, אבל בואי נגיד שלאדם שלא חרדי, לרוב העולם שלו אז הוא פתוח יותר. יש לו בראש רעיונות, דברים ומקומות, דברים שהוא יכול לעשות עם הילד, שזה סבבה.. אפילו לשחק איתו כדורגל. קורה לילד חרדי, תלוי באיזה מגזר הוא, אבל רובם, אין מגרשי כדורגל בערים, כאילו מה הוא יעשה ? זה בסדר שישחקו דוקים, זה לא משנה, קלפים, משהו שהוא משחק עם הילד ושיש לו מקום ושלא תמיד צריך לזכור מה להגיד לו מראש, ושיהיה לו מים, שירותים ודברים כאלה. זה יכול להיות דבר נהדר. מבורך.

מרואיין מס' 19 מסכם את מה שאמרו לפניו:

גם אחרי שהכל בסדר, לאיפה לוקחים את הילדים ? כן, אני בסדר, לי יש דירה, אבל יש אנשים שבאמת רק עם שותפים חילוניים, ואז הם מוותרים על שבתות עם הילדים, למרות שהילדים מתחננים לבוא, אבל אין לאיפה להביא אותם, שזה כבר מלא בעיות ש גם טכניות וגם נפשיות, זאת אומרת נגיד, מישהו כבר רוצים לעשות את ההתאמה הזאת בין העולם החרדי והחילוני, איך עושים את זה ? אז לי יש רשימה של כ- 30 משפחות חרדיות מודרניות מאיזור ירושלים שמוכנות לארח הסדרי שהות. אבל זה מאוד מוגבל. הוא יכול 3 שעות בשבוע. זה יכול שבת אחת בחודש, אבל דבר כזה להכפיל אותו, לשלש אותו, זה דבר חשוב.

הוא מנסה לשרטט בפנינו את החזון שהוא רואה בעיני רוחו.

החלום שלי זה שיהיה מרכז מאוד גדול, מאוד יעיל עם מלא משאבים, שפשוט ייקח את הדברים האלה על עצמו ופשוט מרכז שהוא יהיה בעצם הכתובת, הכתובת הטובה, כמו שיש מרכזי נשים, מרכז לגברים ספציפית לבוגרי המגזר החרדי.

ניתוח ממצאי המחקר בקרב אנשי המקצוע ומובילי דעת הקהל בחברה החרדית העלה חמש תמות לפי הפירוט

הבא:

1. ניכור הורי - מחיר אישי ידוע מראש.
2. תהליך הניכור של הקהילה והמשפחה כפתרון להתנגשות בין העולם החרדי לבין העולם החילוני.
3. תפקיד העסקנים.
4. מערכת הרווחה מול הקהילה במצבים של ניכור הורי – לחצים פוליטיים מול ניצנים של שינוי.
5. פתרונות אפשריים כדי למנוע התפתחות של ניכור הורי או כדי לטפל בו כשהוא כבר מתרחש.

1. ניכור הורי - מחיר אישי ידוע מראש

פייני סוקניק, השייכת לחברה החרדית, מדברת על כך שחיים בחברה החרדית קשורים בכריתה של הסכמים בקשר למוסד המשפחה, כאשר ההסכם מופר על ידי אחד הצדדים, התוצאה ברורה.

זה מאוד מאוד ברור שאם אתה או את תשנו את מסלול החיים שלכם ותהפכו להיות לא שומרי מצוות, אז הקשר עם הילדים ייפגע... הם יודעים את זה, כולם יודעים את זה, כולם מבינים את זה. למה? כי בסופו של דבר, אתה עושה את השינוי או את. את עושה שינוי. זה לא ששני ההורים מחליטים ביחד, וזה בלי תיאום, אז 'אז זה בעיה שלך, אבל הילדים הם גם שלי, ואנחנו בחרנו להביא אותם לעולם עם צד שהם יהיו חרדים. זה שאתה או את, התחלקת על השכל פתאום ואת רוצה להיות חילונית, או אתה רוצה להיות חילוני, אז זה בעיה שלך. הילדים צריכים להישאר חרדיים.

היא מדגישה גם שאם הצד שעוזב מקבל את העובדה ששינוי אורח החיים משמעו אובדן חלקי או מלא של הקשר עם הילדים לא נוצרת בעיה.

זה מתחיל להסתבך, היא אומרת, כשהצד שעוזב אומר אוקי אני עוזב אבל, אבל איך אני משאיר את הילדים מאחור? אני לא מאמין בחינוך הזה. אני לא רוצה שהם יתחנכו ככה, והם גם ילדים שלי וזכותי גם להגיד משהו. פה זה כבר מתחיל להסתבך. כאילו אם הם לא מוכנים, או לוותר לגמרי על הילדים שלהם, או להתחפש כשהם רואים את הילדים שלהם, כן, לבוא לגמרי. מי שמוכן. אגב, מי שמוכן להתחפש, ממש להתחפש, היא או הוא, להלביש את הפאה, להלביש את החצאית הארוכה, כן, ולהתחפש ולעשות את כל התהליך.

היא אומרת עוד, שככל שיוצא החברה החרדית עומד על הזכות להחזין את הזהות החדשה שלו כך הוא מעורר את המלחמה של המשפחה והקהילה אותם היא מכנה " התותחים".

הרבה פעמים זה יעבור יותר בשתיקה, כן? אם לא יעשו מזה רעש. אבל מישו לא מוכן להתחפש ואומר סליחה, זו הדרך שבחרתי בה אני מאמין, אני לא מאמין בדרך הקודמת ואני גם לא מוכן לשקר לילדים שלי על דרך חיים. כן, ואם אני לוקח אותם לשבת, אז אני שבת כמו שאני רוצה, לא כמו שאני אני. אני לא אעשה הכל, אז פה זה כבר מתחיל להסתבך, כי אז כבר כל התותחים יצאו החוצה.

גילה כהן, שאינה שייכת לחברה החרדית, מתבוננת על תופעת הניכור מבחוץ ומספרת על אלו שמרכינים ראש מול הקהילה ולא מחצינים את זהותם החדשה, מתוך התחשבות במי שנשאר בקהילה, היא מסבירה גם שאם הם לא מעלימים את עצמם, יש מי שדואג לסייע להם בכך.

והם ידעו שצריך, הם פשוט צריכים להעלים את עצמם. כי גם הצד השני צריך להתחתן, והצד השני לא יוכל להתחתן, אם הוא יהיה נוכח. כלומר, ברגע שהוא יהיה נוכח כחילוני או כחילונית במשפחה, כי ילדים יראו אותו וכו', זה עוד יותר יצמצם את אפשרויות השידוך שממילא כבר הידרדרו לתהומות כי הוא גרוש... הם מעלימים את עצמם, כי הם לוקחים בחשבון שזה יפגע בשידוכים של האחים שלהם, ולכן ככל שהם מעלימים את עצמם, כמובן בעידוד, לפעמים באלימות. מעלימים. אני מדברת על התוצאה. התוצאה היא להעלים את עצמך. ואז יש סיכוי שהשידוך יפגע כמובן, אבל לא.. לא עד כדי כך שיציעו להם כל מיני זבי חותם וגדמים.

2. תהליך הניכור של הקהילה והמשפחה כפיתרון להתנגשות בין העולם החרדי לבין העולם החילוני

תרצה בלוד, שהיא חיה חיים חרדיים, אומרת שהניכור מופיע כדרך של הקהילה לגשר בין הזהות של ההורה שנשאר בקהילה וזה שיוצא ממנה וכל האמצעים כשרים.

זה סוג של צרה, שאין איך לצאת ממנה. כי או שאתה לוקח את הילדים איתך, ובעצם עוקר אותם מהמשפחה, מחקהילה מכל מה שחשבת שיהיה להם. או שאתה משאיר אותם בקהילה אבל עם כתם. כתם מאוד משמעותי של אמא יצאה בשאלה, אבא יצא בשאלה. וגם לרוב זה מוביל גירושין, כמעט תמיד. ואז מתחיל הניכור. האינסטינקט של הקהילה, אפילו של המשפחה, לפעמים של המשפחה הגרעינית של הבן אדם עצמו, הוא דבר ראשון שזה לא ישפיע על הילדים. להפריד את ההורה הסורר מהילדים. ופה נכנסים העסקנים לתמונה. אני חייבת לומר שזה לא תמיד ככה, אבל לרוב העסקנים יעשו כל מה שהם יכולים כדי לפעול בכוח שיש להם. יש דברים ממש מלוכלכים. הרבה פעמים הם ינסו לקחת את ה, לצורך העניין נגיד שזו האמא, כן? לפסיכיאטר. וינסו להדביק לה איזושהי הפרעת אישיות. או הפרעה פסיכוטית כלשהי ולערער על הכשירות ההורית. זאת אומרת הם ינסו להוציא ממנה את הילדים באמונה שלמה שזה הדבר הנכון. אצל האבות זה, זה יכול אפילו להגיע לרמה של תלונות שווא. תגידי

שהוא אלים, תגידי שהוא אנס אותך, תגידי שהוא פגע בילדים. זה הקלאסי פגע בילדים. ואז צריך באמת המון המון אומץ והמון המון הדרכה בדיוק כדי לנהל את זה נכון.

אסתי להב מסבירה מנקודת המבט המקצועית שלה, שהיא חיצונית לחברה החרדית, כיצד הקהילה והמשפחה מעודדות את הניכור:

אני אוסיף בעניין הזה של הניכור ההורי, כי זאת הבעיה הכי חמורה, כי פה הניכור הוא לא סוד. אם בדרך כלל ההורה המנכר יגייד - אני אמרתי לו שהוא צריך ללכת להורה השני, אז פה זה לא סוד. פה מותר להגייד - אני לא רוצה שהוא ילך להורה השני. אני אקנה לו מתנות, ממתקים, אני אפתה אותו, כל המשפחה תצדיע לו. כל המשפחה היללה ושיבחה את הילד שברח מהאוטו של האבא. כולם באמת יתמכו מאוד בזה שהוא לא ילך, וכולנו וזה בסדר להגייד את זה. שזאת התמודדות קצת אחרת, כאילו הניכור הוא ממש גלוי. הניכור הוא מקבל הרבה פעמים תמיכה, לדוגמה גם ממוסדות חינוך.

פייני סוקניק מחדדת את חשיבות האופי של הקהילה. ככל שהקהילה יותר קיצונית כך הילדים מנוכסים לקהילה עצמה, כמו למשל בחסידות גור.

עכשיו, אם היא נלחמת, היא לא נלחמת לבד. במקרים כאלה, המשפחה מצטרפת בכיף. כאילו, ברגע שאחד הצדדים יוצא בשאלה והאמא, את יודע מה לפעמים אפילו שהאימא מוכנה לוותר, המשפחה לא מוכנה לוותר המשפחה דוחפת את האמא למלחמה. בגור זה הכי בולט שילד הוא רכוש של קהילה, לא רק של ההורים שלו. בחסידות גור זה ממש ממש בולט. אם מישהי רוצה להתגרש בחסידות גור, והיא רוצה להיות קצת יותר מודרנית, או לא להיות ממש חסידת גור או, הם יעשו הכל כדי שהילדים יישארו בקהילה. אפילו אם המשמעות היא שהם לא יגדלו עם אמא וגם לא יגדלו עם אבא, שהם יגדלו אצל דוד או דודה, מישהו. הם יעשו הכל בשביל ניכור הכי משמעותי, וזה מראה מאוד מאוד ברור, בגור זה הכי קיצוני כאילו הם כמעט אומרים את זה בבירור. הילדים לא שייכים לכם, הם שייכים לנו. אנחנו נחנך אותם איך שאנחנו רוצים. ע

היא מדגישה עוד כי בשאר החסידויות ליטאיות, חסידויות, זה יותר סיפור של כמה המשפחה, שומרת על כבודה ומקומה, כן, ושזה עלבון בשבילה. כאילו כמה המעמד החברתי של המשפחה ייפגע אם הילדים, הנכדים יזונו קצת, כן, המעמד הוא נתפס בעיניהם הרבה יותר טוב אם הם נלחמים, כי ברור, הבת שלהם התגרשה ממישהו שיצא בשאלה כן, אז ברור שנילחם שלא יהיה לו קשר עם האבא. ברור. כאילו מה פתאום, האבא פושע. מחלל שבת. אוכל שרצים. אנחנו נילחם ואנחנו נקבל על זה אפילו כבוד שאנחנו נלחמים על זה, כי אנחנו, אנחנו הטובים והוא הרע עכשיו, אז ודאי שלא אמור להיות קשר. אז גם אם האמא אומרת לעצמה כן, או שאני אומרת לה, או שאנשי מקצוע אומרים לה, תקשיבי הילדים שלנו צריכים אבא. חילוני, חרדי, דתי, הם צריכים נוכחות של אבא בחיים שלהם בשביל לגדול בריא. אז לפעמים ההורים שהיא תלויה בהם, לא מאפשרים לה לקיים את זה, כי אם

היא תלויה בהם כלכלית, או הם לקחו בשבילה את העורך דין והם משלמים אותו, או הם עשו הם תומכים בה כאילו, הם שומרים על הילדים כשהיא עובדת, אז היא לא יכולה לבוא ולהגיד להם אבא אמא, שחררו אותי כאילו. אני רוצה שיהיה להם אבא. לא, לא אכפת לי שהם יפגשו איתו. אני לא אשאל מה הוא עושה איתם בשבתות כי זה לא מעניין אותי. שייקח אותם בשבתות. אני רוצה קצת שבתות לעצמי, אין לה אפילו את האפשרות לומר את זה כי ההורים, בשביל להסתכל על הקהילה הם מדברים על זה ככה.

אבי תפלינסקי הורה מנוכר ופעיל חברתי, מהחברה החרדית, מספר מנסיונו על שיתוף הפעולה בין גרושתו לבין המשפחה שלו:

אשתי יודעת מכל זה, באה לאבא שלי ומספרת לו שאני מחלל שבת ואני לא ממש חרדי, אני אמנם תמיד חכם, בעל חכם שמנסה לראות מה אפשר לעשות טוב, אבל אני לא בקטע של כל הקנאות שלו, אני בכלל, סיפור אחר לגמרי. הוא נורא כעס וזה, וישב עלי שבעה. קרא לכל האחים שלי, ואמר לכל הילדים שלו, מי שיהיה לו קשר איתו אנחנו מפסיקים איתו כל קשר... כל הדברים שדיברו על משיחי שקר, ברמה כזאת, כי הייתי מאוד גדול, והיה שם פער מאוד עצום, זה לא היה נתפס בכלל. חשבתי שככה אני הולך להישאר. חשבתי שהסביבה שלי ישבו על הרב הגאון, אף אחד לא ידע שבפנים יש שמה מה זה, אפיקורס כמו שפינוזה, כאילו לא חשבתי על זה, ככה. ככה זה החיים, החיים מובילים כל אחד. בפועל יצאתי בשאלה, לא נתנו לי לראות את הילדים.

מנחם סוכות, איש החברה החרדית, גם הוא הורה מנוכר מחלק מילדיו, מספר על שיתוף פעולה בין בית הדין לבין המשפחה

הילדות שלי כאילו אלה שחזרו לקשר, הבת הגדולה בעיקר, היא מספרת כל הזמן שהיא נשלחה לרבנים. ולא רק לרבנים סתם. לרבנים, אחד הרבנים העיקריים שהיא נשלחה אליו הוא אב בית דין בבית דין הגדול בירושלים. זאת אומרת בן אדם עם ההשפעה הכי חזקה שיש בתיקים. והיא נשלחה לספר לו כל מיני סיפורים עליי, כששולחים אותה עם מכשיר הקלטה בכיס, כדי לוודא שהיא באמת אומרת את מה שאמרו לה לומר.

3. תפקיד העסקנים

כל המרואיינים מדגישים את התפקיד המשמעותי של העסקנים בחברה החרדית.

פייני סוקניק מגדירה אותם "כמסדרי עניינים בקהילה". באופן מטאפורי היא קוראת להם "צינורות של גישה".

במקום לפנות לאנשי מקצוע מי שמטפל בעניינים זה מאכרים, כן, אנשים שלכאורה מצליחים לסדר את העניינים בקהילה. אנשים שיצא להם שם שהם מסדרים את זה. הם המתווכים האלה. הם המסדרים. אז המאכר, יש לכל קהילה את המאכר שלה לגירושין, שיוצא לו שם שהוא מצליח לסדר את העניינים. תשאלו מה זה לסדר את

העניינים, אצל מישהו לסדר את העניינים זה להרגיע, כן, ואצל מישהו לסדר את העניינים זה להרחיק להברית ולאיים. זה תלוי אג'נדה, אבל האנשים האלה הם בסך הכל צינורות של גישה.

לשאלתנו מי בעצם מפעיל אותם, במצב, של גירושים על רקע יציאה מהקהילה החרדית, היא עונה:

לפעמים ההורים לוקחים מאכרים, כי הם לא יודעים איך לפעול. אז כמו שהם ילכו לרופא, אז הם ילכו למאכר שאמרו להם שמטפל בגירושים בקהילה, ולפעמים במקומות מסוימים ספציפית שאני יודעת, זה זה ההירארכיה למעלה, כן, זה האיש של ה אדמו"ר לגירושין. תראי, בגור זה לרעה, אבל בבעלו זה יכול לשחק לטובה, כי האדמו"ר יכול להגיד אני רוצה שיהיו לי X אנשי מקצוע, טובים, רציניים, וכשבאים אליי הורים ומספרים לי שיש מורכבות בגירושין אני מפנה אליהם. אני מתייעץ איתם. השאלה היא שוב, האם מדובר באנשי מקצוע שממונים על ידי הקהילה להתעסק בנושא, או שמדובר באנשים שהם בריונים, כן, או סתם אנשים שרכשו להם איזושהו מעמד, ומשתמשים בהם, והם בסופו של דבר שליחים או של הורים או של קהילה, במקומות שהקהילה היא מעל ההורים אבל תשמעי, זה הפלוס והמינוס של קהילה, בסדר. יש לה את המנגנונים שלה. המנגנונים הפנימיים שלה, כאילו את הרבנים שלה, את המתווכים שלה, את האנשי מקצוע שהיא סומכת עליהם ואת האלה שהם מחוץ לתחום. עכשיו, מי שעוזב את הקהילה בטח מפתח אנטגוניזם נגד המנגנונים של הקהילה, כי לפעמים פעלו נגדו כבר בעבר וגם אם הם לא פעלו נגדו בעבר הוא כל כך חשדן, אז כבר מראש הוא חושב שהם פועלים נגדו.

תרצה בלוך מבהירה בקשר לסוגי העסקנים. היא מחלקת אותם למי שבאים לעזור, לעומת מי שבאים להגן על הקהילה ומדגישה, בהקשר זה, שהם נלחמים בחרדה של החרדים משינוי.

זה מתחלק לשני סוגים. יש את אלה שבאמת חושבים שהם באים לעזור, וזה טריקי, כי הרבה פעמים חסר להם את הידע, חסר להם את הכלים, חסר להם את היכולת לנהל נכון את הגירושים. ויש כאלה שבאים נטו להגן על הקהילה. האישה הזו עושה פדיונות, צריך או להחזיר אותה למסלול או להעיף אותה. אז זה לצערי מופנה לרוב כלפי נשים, אבל לא רק. זאת אומרת, יש אינטרס של המשפחה שהכל ילך כשורה. שאף אחד לא יעשה בושות, שהילדים יגדלו בצורה נכונה, שימשיכו את הקהילה. זאת אומרת לא סתם המילה חרדים נגזרת מהמילה חרדה. יש לנו הרבה מאוד חרדה. הרבה מאוד פחד משינויים.

אסתי להב מספרת כיצד יעצה לאשה להסכים למה שאבי בתה מבקש ורק שלא תפגע מאחד העסקנים שהיה מעורב בענייניה

הדבר הכי קיצוני שראיתי, זאת מישהי ששלחו אותה לעשות מסוגלות הורית, ותוך כדי אנחנו הבנו שמדובר באמת באיזה מישהו מהעולם החרדי שהוא פשוט שרלטן, והוא כותב בדיוק מה שמשלמים לו כנראה לכתוב, ופשוט, אני חייבת להגיד שבהתערבות שלי אמרתי לה – בואי, עדיף לך שתסכימי עם מה שהאבא מבקש, מאשר שתקבלי

הרבה פחות מזה. פשוט כאילו אין שום דרך לנצח את הדבר הזה. זה מבוי סתום לחלוטין וזו תחושה מאוד מאוד קשה.

מנחם סוכות, מדבר גם הוא על סוגים שונים של עסקנים ועל התפקיד המשמעותי שלהם בקהילה.

העסקנים הם בני אדם. בסופו של דבר הם מאוד מאוד משמעותיים בציבור החרדי. אני יכול לומר שבמקרה שלי אני גייסתי כמה עסקנים והיא גייסה הרבה מאוד עסקנים, ובסופו של דבר יש עסקנים עם יותר השפעה ויש כאלה עם פחות, וזה נוק גדול לילדים. יש עסקנים שדיברו עם הילדים שלי רק לא עם הכוונה נכונה. יש עסקנים שישר כבר מגיעים לרשויות. שמתערבים במה שקורה, למשל ברווחה, כיוון שהרווחה נמצאת תחת רשות של עירייה או מועצה מקומית, אז מאוד קל לעסקנים להשפיע שם, וזה נורא ואיום שזה קורה.

מה גורם להם לעשות זאת?

יש כנראה מניעים פסיכולוגיים עמוקים שגורמים להם לעשות את זה, אבל אם אנחנו שואלים מבחינה של הדברים בשטח, בדרך כלל או שמישהו פונה אליהם או שהקהילה פונה אליהם. זאת אומרת שאו שזה משום שהקהילה באיזושהי בעיה, בוא נגיד חסידות, אז יש לנו את העסקנים שאומרים טוב תטפלו בזה, לנו אין זמן להתעסק עם זה. לא לרבנים לא לאדמו"רים כמוכן וזה, אז הולכים לעסקנים, ולפעמים זה בני הזוג מגיעים לעסקנים והמטרה של העסקנים היא בדרך כלל או פוליטית או איזשהו משהו, להרגיש משמעותיים בחיים שלהם, אני לא יודע. לצערי הרב אני קצת מכיר את הנושא הזה.

הוא מדגיש גם את הכח הגדול שיש לעסקנים להשפיע על ההחלטות של אגף הרווחה העירוני, בעיקר

כשהעסקנים מגיעים מהעריה.

שמעתי הקלטה של שיחה בין גרושתי לבין עסקן מסוים, שדווקא כן היה עסקן רשמי, זאת אומרת הוא היה חבר העירייה, שזהו עסקן רשמי, כי בכובע של חבר עירייה הוא חבר עירייה, ובכובע השני הוא עסקן. זאת אומרת שכולם יודעים שאפשר לפנות אליו והוא יעזור לך בזה. זה כוח כך שיש לו גם קשרים. וגרושתי מסבירה לו תשמע, זה היה מזמן. הבדיקה נעשתה מזמן, וזה בכלל הם לא הבינו אותו, את הסיפור, ותאמין לי, ותאמין לי, ואח שלי חבר שלך וזה... אז הוא משתכנע. אני באמת מאמין בתמימותו, שהולכים לעשות, ואז שולחים שהרווחה. פתאום החליטו החלטות שלא מקובלות בשום אופן ובכלל, ומתחילה לבכות, והוא אומר לה אז נו נו, כן, אז תראי שיהיה קשר, אז אני כבר אדאג לבטל את ההחלטות של הרווחה. ורווחה מקבלים הודעה ממנו תשמעו, חייבים לבטל את זה, ההחלטה של העירייה, ואם לא נבטל משכורת אז תשמעו בקולנו וזהו. אז העירייה, הרווחה מבטלים את ההחלטות והוא בטוח שעשה מעשה טוב.

4. מערכת הרווחה מול הקהילה במצבים של ניכור הורי – לחצים פוליטיים מול ניצנים של שינוי.

המרוויינים הנושאים במשרות מקצועיות באגפי רווחה בערים חרדיות מסבירים כי יש לחצים פוליטיים בלתי נמנעים במקרים של יציאה מהקהילה החרדית, אך עוצמת ההתערבות יכולה להשתנות מעיר חרדית אחת לאחרת.

נורית מ' מנהלת אגף רווחה בעיר חרדית, כיום דתיה לאומית, אך בעברה חרדית מבית אומרת:

יש קושי מאוד גדול לקבל את הכישלון הזה בעצם של המשפחה הזו שהיא מתפרקת. הרבה פעמים יופנו הרבה מאוד לחצים, כי הם אומרים, האחריות שלנו הרבנים, ואנחנו מצפים. אתם (הרווחה) בעצם נמצאים בצומת שיכולה להשפיע על זה. האם הילדים האלה יישארו חרדים, או בכלל שומרי תורה ומצוות או לא. אז באופן טבעי הרבה פעמים מופנים אלינו לחצים. מרבנים או שכנים, או מסגרות חינוכיות. גם אם לא לחצים, אם אנחנו ניזום למשל לקבל מידע, הם ישחילו את זה בתוך זה.

היא מתארת קונפליקט בלתי אפשרי עמו צריך להתמודד העובד הסוציאלי ברשות החרדית

עכשיו, אנחנו כמובן אנשי מקצוע, ואנחנו מדברים כך, אנחנו אומרים את זה. תראו, אנחנו צריכים לראות, מבחינת ההורות, אולי דווקא ההורה שהוא ההורה שבחר לשנות את אורח חייו הוא הורה טוב. הוא הורה תקין. הוא הורה מתפקד, ולפעמים הוא מתפקד טוב יותר מההורה שנשאר בחברה החרדית. זה מכניס אותנו לקונפליקט מאוד גדול. לא פשוט המצב הזה. מאוד מאוד לא פשוט. מאוד לא פשוט, אבל אנחנו מאוד נאמנים, למרות הלחצים.

היא מספרת מצד אחד שאין בעיר בה היא עובדת לחצים מראש העיר, אך בו בזמן מספרת כיצד לעירייה יש יותר כוח מאשר למשרד הרווחה:

אני חייבת להגיד שאצלנו ברשות שלנו אין לחצים פוליטיים. זאת אומרת לעולם ראש העיר לא יפנה אלי, או מישהו מהנהלת העירייה יפנה אלי ויגיד, אנחנו מקבלים לחצים חיצוניים מרבנים ועסקנים בקהילה, תקבלו את ההחלטה הנכונה שהילד הזה יהיה במשמורת ההורה החרדי. ממש לא. אבל, אני כן, אם יש לחצים אני אשמע שיש לחצים... לעירייה יש יותר כח מאשר לרשויות המדינה וצריך לדעת איך לפעול מולה... משרד הרווחה בוודאי משמעותי, אבל את יודעת, באותם מקרים שראש העיר לא רצה את מנהלת האגף, או מנהל האגף, זה לא עזר למשרד הרווחה, כי אני לא מועסקת על ידם. אז אני חייבת לדעת את המקום שלי, ואת הכפיפות והשייכות.

גילה כהן שעבדה שנים רבות בעיריית בני ברק מציגה זווית אחרת וקיצונית יותר של לחצים המופעלים על העובדים הסוציאליים שצריכים להתמודד מול מוסד שנקרא "ועדת רבנים".

אז מה שקורה זה שבבני ברק ובכלל בערים חרדיות, בני ברק הובילה את זה, היא הקימה את זה. זה נקרא ועדת רבנים. וועדת הרבנים הזו, הייתה בעצם נותנת איזושהי לגיטימציה או גושפנקא לכל מיני החלטות. עכשיו זאת עיר

מאוד מאוד מאוד פוליטית. ובעיר פוליטית הנושא הזה של קבלת החלטות ניטרליות לא... לא א קשורות בהכרח לתפיסות המקצועיות. הם לא פעם נתקלו בקונפליקט. זאת אומרת, הרבה פעמים מאוד, אני יכולה להגיד שראשי המשרד, ראשי המשרד, המפקחות פשוט יישרו קו עם הרבנים, כי היה נראה להם שזה היה מאוד... זאת אומרת, הם לא הבינו כמה פקידות הסעד לסדרי דין, דווקא תולות בהן תקווה שהם יגידו את הלא. מה שבחוק הנוער כן זה היה אפשרי, כי אם נגיד הייתי מוציאה צו חירום, אז הייתי הייתי מוציאה צו חירום או פונה לבית הדין להליך ביניים או לנזקקות, ואז המדינה כבר מעורבת. הם לא... הקהילה הייתה באה ומתחננת ומבקשת ומפצירה, ואני הייתי מפעילה את השיקול דעת שלי. אני אומרת את זה כפקידת סעד לחוק נוער. בסדרי דין זה לא ככה. אתה מקבל הרי את ההפניות מבית משפט, ואתה צריך לתת את ההמלצות, ככה שאתה חשוף להשפעה מאוד מאוד, מאוד, מאוד גדולה, של הגורמים הפוליטיים. אפשר להגיד שמפקחות, לא פעם היו חושבות, באות בתפיסה של: אנחנו נבוא לקראתם ואז, זאת תהיה הדרך, לקנות את עולמי אצלם, ואז הם ישמעו לי. אבל וואנס החרדים, ממש כמו.. הם כמו כרישים מריחי דם. כשהם היו רואים את החולשה הזאת, קודם כל, הם היו מאוד חכמים. היו שולחים מכתבי הערכה ותודה וככה, לראשי המשרד ואומרים כמה המפקחת הזאת מצוינת.

היא מדגישה, כמו שסיפרו יוצאי הקהילה החרדית כי מול אנשים חזקים הקהילה פחות מרשה לעצמה להתערב. משפחות חזקות, אני חייבת להגיד, או אנשים חזקים זה שונה, אני יכולה לתת את הדוגמה של יאיר חסדיאל, היום הוא שופט. שאחרי.. אשתו עיתונאית ידועה במגזר החרדי, שלהבת חסדיאל. כשהוא חזר בשאלה וכשהוא חזר בשאלה, אבל היא עדיין שמרה על חזות חרדית מודרנית אמנם, אבל חרדית. וכשהוא חזר בשאלה, אז למשל להם אי אפשר היה כבר לעשות כל מיני פויילשטיקים מהסוג הזה, כי קודם כל הוא אדם מאוד חזק. הוא היה עורך דין, הוא היה יועץ משפטי בעירייה. וגם שלהבת כבר הייתה יותר מודרנית, היא ידעה שאם אם כל הזמן הילדים יהיו אצלה, היא תצטרך להיות תקועה בבית או וואטאבר.

גם כהן וגם סוקניק מדברות על תהליכים של שינוי שמתחילים לחלחל בחברה החרדית והן תולות אותם בגורמים שונים ביניהם: השכלה, חשיפה לאינטרנט והתפתחות הזרם של חרדים מודרניים

כהן: אני עזבתי את בני ברק ב-2016. אני יכולה להגיד לך שב-2010 כבר יכולתי לראות שינוי הדרגתי. לאט לאט. היום אני גם, יש לי עדיין עכשיו חברות שעובדות שם, יכולתי לראות שמי שלמשל לומד באקדמיה, אז פתאום הוא זה שרוצה להתגרש, כי מתחיל להיות פער. בעיקר בעיקר, היו המון יוזמות של נשים, הן הרגישו הרבה יותר חזקות ויכולות ומסוגלות, והבעלים שלהם פתאום נשאר... כאילו בלי הדבר הכי חזק שהיה להם, זה שהאישה עובדת והם לומדי תורה. והאישה הלכה והוא היה בעד בהתחלה... הוא לא יודע כמה זה קשה, הוא מה הוא היה אומר, מה את יודעת היא לא נמצאת בבית. זה נכון, משפטים זה מאוד תובעני וקשה מאוד וכו' אבל... אבל הרכבת כבר יצאה מהתחנה. היא כבר למדה, היא כבר לא נבהלה, היא כבר לא פחדה להיות גרושה. הרבה חברות שלה.. יש שמה

קבוצה גדולה של גרושות חרדיות. זה לא כמו שהיה פעם שהן היו הולכות נגיד ללמוד מחשבים, היו שולחים אותם לאיזשהו קורס אבל הן היו עדיין תחת איזושהי מעטפת וקורת גג מאוד מאוד מפוקחת, ומבוקרת מאוד וכו'. פה הן למדו, נכון במסלול החרדי, אבל....אני מסמנת את ההשכלה ואני מסמנת את האינטרנט ואני מסמנת גם את התופעה של החרדים המודרניים, שזה פאות מאוד ארוכות, זה התחיל מזה שהפאות הארוכות שהן רוצות להתלבש וכו'. ואז כמובן נכנס האינסטגרם. כל הנושא הזה של חילחול של העולם.

סוקניק תולה את השינוי בקהילות מסוימות שבהן האדמור מקרב את היוצאים בשאלה אל הקהילה ממנה יצאו לטובת הילדים.

עכשיו, אני חושבת שבוה יש כבר קצת שינוי. קהילה שמובילה את השינוי הזה זה חסידות בעלז. כי בחסידות בעלז עכשיו הרבי, האדמו"ר מקרב את היוצאים בשאלה, כאילו הוא אומר בסדר, אתם עזבתם את הדרך, אתם יוצאים בשאלה, אבל אתם עדיין חלק מהקהילה שלי. עכשיו אם אתם עדיין חלק מהקהילה אז לא צריך להילחם. זאת אומרת אז גם אם אתם מתגרשים. אם האבא יכול לבוא לטישים בלי הפאות ובלי הכיפה והוא מוזמן וזה, אז גם ההורים של האמא לא יוכלו להגיד, אני מנתק. יבוא האבא, ייכנס לאדמו"ר ויגיד לו הרב אני רוצה להיות בקשר עם הילדים שלי. האדמו"ר יקרא להורים של האישה או לה ויגיד, כן, הוא אבא של הילדים. אם אני מקרב אותך, אז למה אתם מרחיקים אותו מהילדים שלו? אז זה כבר מאוד חדשני, זה בשנה האחרונה, וזה הובלת קו חדשה כאילו. אני מאוד מאוד מקווה שלא רק חסידות בעלז. בדרך כלל חסידות בעלז מראה כיוון, זאת אומרת, ברגע שהם מתחילים אז גם הליטאים קצת הולכים אחרים גם חסידיות אחרות, מי שלא ילך אחריהם זה גור. אלה מזעזעים. הכי קשה להתגרש בגור שתדעי. אני לא יודעת אם את שמעת סיפורים של יוצאי חסידות גור, אבל בדרך כלל זה סיפורים מאוד מאוד קשים.

5. פתרונות אפשריים כדי למנוע התפתחות של ניכור הורי או כדי לטפל בו כשהוא כבר מתרחש

5.א. העסקת אנשי מקצוע שאינם באים מהקהילה החרדית

נורית מ' מסבירה:

אני לא רוצה להעמיד את העובדים שלי, עובדות בעיקר, בקונפליקט מובנה....בגלל שסגנון החרדי הוא סגנון יותר קהילתי משפחתי, זה מין חמולות כאלה, וגם קהילות מובחנות של חסידים, או תחת בית כנסת מסוים, זה מאוד קשה למישהו מתוך הקהילה שהוא נזקק להתקבל לתלמוד תורה או לאיזשהו תיכון לבנות, ושהוא יהיה יהיו מופעלים עליו לחצים פוליטיים, זה באמת עד כדי לא אנושי. ממש. אי אפשר לעמוד בזה.

עכשיו, כל העובדים הסוציאליים בתפקיד של סדרי דין הם עובדים שאינם שייכים לקהילה. לא רק לא מתגוררים בעיר, אלא גם הם אנשים שאינם בעלי אורח חיים חרדי. הם אנשים, אצלנו כל מי שעובד הם אנשים דתיים, שומרי תורה ומצוות, אבל מהזרם הדתי לאומי

אני כבר שמעתי מרב העיר שלנו, שרואה ערך גדול, גם בזה שלא כל העובדים באגף הרווחה הם עובדים חרדים. כאילו אני, אני מפרשת את זה, שבעצם כל אדם חרדי שייך לקהילה, ויש לו רב והוא רק, והוא כאילו יש איזה סמכות חיצונית שבעצם משפיעה עליו. אז זה מאוד נוח שדווקא בצמתים האלה של חוק נוער, סדרי דין והנהלת האגף, אני לא כפופה לאף אחד, אני כפופה להקדוש ברוך הוא עם כל הכבוד. ראש העיר, הקדוש ברוך הוא וראש העיר. זהו.

אסתי להב מציגה זווית אחרת של הסוגיה אנשי מקצוע לא מהעולם החרדי ומדגישה כי אנשי מקצוע לא מהעולם החרדי יכולים להציע זווית חדשות.

התערבות, היא חייבת להיות לא רק עם אנשי מקצוע מהעולם החרדי. כי זה לא הוגן, זה פשוט זה, זה תמיד נבחן באותם עיניים. אני יכולה להגיד שגם עכשיו היה לי מקרה שגם האפוטרופוס לדין הייתה מהעולם הדתי ++ . עכשיו, אני חייבת להגיד, אני בעצמי מגיעה, אני גדלתי בבית דתי, כאילו אנחנו לא דתיים, אנחנו בקשר מעולה עם כל המשפחה. אנחנו משפחה כזאת של כולם מהכל וזה מצוין. אז זה יותר חורה לי, כי אני רואה את זה אני אומרת רגע, אבל למה? למה היו חייבים לשים פה מישהי שהיא דתייה בתור אפוטרופא לדין? הרי זאת תהיה אותה אמירה שחוזרת על עצמה כל הזמן, כמה שינוי כבר יהיה פה באמירות? אז אני חושבת שצריך להכניס אנשי טיפול שהם גם לא חרדים, וזה גם, אני חושבת מסר של המערכת. אנחנו לא מנסים לשמר פה את מה שהיה, אנחנו מנסים לראות איך אנחנו עוזרים למשפחה הזאת להתמודד עם השינוי, ובתוך השינוי הזה מותר להכניס גם אנשים שהם לא חרדים. לי זה מאוד קשה לראות את זה כל הזמן, את ההתערבויות שהם רק עם האנשים החרדים. אם הילד שלי, אסור לו ללכת למטפל שהוא לא מהעולם החרדי, אז אני ממשיכה את אותו מסר שהעברתי על אבא שלו. אז אני חושבת שבמקום הזה כן יש מקום לעשות שינוי ולהכניס עוד לתוך העולם, עוד לתוך המערכת להרחיב אותה. אני חושבת שכל מקרה שהוא מורכב של העולם החרדי היה צריך להיות פה דיון לא בתוך, לא בתוך לשכות שמשויכות לעולם החרדי.

5.ב. עבודה משותפת עם ההורה היוצא וההורה שנשאר לטובת הילדים

תרצה בלוך מדגישה את החשיבות לעבוד עם שני ההורים:

ופה אנחנו משתדלים מאוד מאוד לשבת עם שני ההורים, ולומר להם תקשיבו, כאילו זו באמת סיטואציה קשה ולא נעימה. ולתת לצד שנשאר חרדי את הריפוי שהוא צריך, את היכולת להתמודד עם הניפוץ הזה של המשפחה, של החלום, של החיים שלך. זה מרגיש להם כמו סוף החיים. ולהסביר להם שלילדים האלו יש שני

הורים, וצריך למצוא את הדרך להשאיר אותם עם שני ההורים. לא להפוך אותם ליתומים בחיים. להסביר להם שהרבה פעמים זה פועל כבומרנג. זאת אומרת הילדים הרי באיזה שהוא שלב ישאלו איפה אבא, איפה אמא, מה באמת קרה? הם יבדקו והם יגלו ששיקרו להם. מה יקרה אז? הרבה פעמים הם ירגישו כזו רמה של הזדהות שתגרום להם לעזוב לחלוטין, ואלו הילדים שבדרך כלל יוצאים ברמה מאוד קיצונית כאילו, הם יוצאים והם מענישים. בגלל שיש פה כל כך הרבה נסיבות רגשיות, הם עלולים לאבד את הדרך גם כחילוניים.

תרצה בלוך מסבירה שבעבודה עם ההורה שנשאר בחברה החרדית היא מנסה לזהות את מוקד הקושי:

הכלי הכי חשוב לדעתי הוא לשבת, בעיקר עם ההורה החרדי, ולשאול אותו מה הנקודות שהכי כואבות לו. זאת אומרת, מה הכי קריטי עבורו בחינוך הילדים, וגם איפה, ואיפה העלבון שלך יושב? מה הכי קשה לך? קשה לך שהיא באה לראות את הילדים עם מכנסיים? זאת אומרת קשה לך הנראות? קשה לך החשש שהילדים שלך ייפתחו לעולמות שאתה לא יודע איך הם יתמודדו איתם כחרדים? קשה לך פשוט הפדיחה מהקהילה? איפה יושב הכאב? ואז אנחנו פשוט מטפלים בכאב עצמו. היה לי למשל זוג, שהאב הוא זה שיצא בשאלה, והאימא דווקא הביעה נכונות מלאה שהילדים יפגשו עם האבא, אבל היה נורא קשה לה עם המבטים והשאלות, אז פשוט סיכמנו שהילדים יפגשו את האבא בעיר סמוכה. היא לקחה על עצמה להביא את הילדים. הוא לקח על עצמו להחזיר, אבל בלי שיראו אותו חלילה. מצאנו לזה פתרון יצירתי... אז זה למשל פתרון אחד שמצאנו. הרבה פעמים אנחנו נגיע לפתרון שההורה היוצא יתלבש בצורה הרבה יותר שמרנית כשהוא פוגש את הילדים.

נורית מ' מסבירה כיצד היא מנסה להעביר להורים שנשארו בחברה החרדית את המסר שהורות זה לא רק אורח החיים:

אנחנו מנסים גם לעשות עבודה עם ההורה החרדי, להבין, שהילד זקוק גם להורה השני, כלומר גם אם הוא לא מנהל אורח חיים, אנחנו נעבוד מאוד קשה שהוא יבין, שהורות זה לא רק אורח החיים. אלא ההורות, הנתינה שלך והמקום שלך בחיי הילד, הוא לא רק מתחבר לאורח החיים. עכשיו, אנחנו הרבה פעמים נשב עם ההורה שאיננו חרדי, ואנחנו נגיד לו, תראה, בוא, תגיע לאיזשהן הסכמות, כמו בוועדות תסקירים, ואנחנו לפעמים רואים שהאסימון יורד, תוך כדי השיח, פתאום ההורה מתחיל להבין, שזה לא שהוועדה או האנשים שיושבים הם נגדו, אלא הם בעד הילדים.

נורית ופייני מספרות על האופן בו הן עובדות עם יוצאי החברה החרדית:

נורית נותנת דוגמא לאופן בו ניסתה לסייע לאב יוצא החברה החרדית להצליח לגשר עבור ילדיו בין שני העולמות:

אני זוכרת איזשהו מקרה שהיה, שאבא שבאמת הוא היה מקסים עם הילדים שלו, אבל הוא הראה סרטים, שהסרטים האלה הם כאילו, אם הילד חוזר ומספר גם על סרטי וולט דיסני שהוא ראה, שהם לא סרטים מסוננים או סרטים שעברו ביקורת תורנית כזאת, והוא יבוא ויספר, אז זה ייצור לילד הזה בעיות במסגרת החינוכית ויכול להיות שהוא לא יוכל להמשיך ללמוד שם, אז אנחנו נדבר עם ההורה ואנחנו נגיד, תשמע, הילד הזה צריך מסגרת חינוכית. בוא תנסה למצוא איזשהי תעסוקה אחרת שהיא מותאמת לאורח החיים שלו. תשחקו משחק קופסא, תלכו לפארק, יש המון אופציות, ובוודאי ובוודאי אם זה קורה בשבת. כי למשל יכול להיות שהוא יגיד, אני לא נותן להם לראות מחשב, אבל אני אדבר, בתוך הבית, אני כן אפתח מחשב או טלוויזיה, אפילו לא משהו שהילדים ישבו לצפות איתו, אבל הוא יעשה איזשהי תעסוקה של חילול שבת בנוכחותם, שזה משהו פוגע בחינוך שהם מקבלים, באורח החיים.

כנ"ל, אותו גבר יכניס בת זוג הביתה, שהם לא נשואים. אנחנו אומרים, תראה, מה שאתה עושה, כשהילדים לא איתך, אתה יכול לעשות מה שאתה רוצה, אבל אתם לא נשואים, והבת זוג לא שומרת תורה ומצוות והיא גם לא לבושה בצניעות, זה יוצר קושי עבור הילדים האלה, שמגיעים מהמסגרת, או גם פוגם בחינוך שלהם. בואו תנסו לחשוב מה עוד אתם יכולים לעשות, על מנת לא לפגוע בילדים שלא יהיה להם מסגרת חינוכית לחזור אליה. אני, בהקשר למקרה הספציפי הזה, זה היה מאוד מעניין, כי אותו אדם למשל הוא אמר, אנחנו הלכנו לעשות קמפינג באוהל, בים המלח בשישי שבת. ולא חיללתי שם שבת. אבל להיכנס לים המלח והאווירה היא לא אווירה דתית, אז אמרנו תראה, זה יוצר בעיה עבור הילדים.

נורית מסבירה להורים היוצאים מהחברה החרדית על הקונפליקט עמו מתמודדים ילדיהם:

זה יוצר גם איזשהו קונפליקט פנימי אצלם, שפותח כל מיני אופציות שיכול להיות שהם יהיו גדולים הם יבחרו את זה, אבל עכשיו להכניס אותם לקונפליקט הזה, לבחור בין האורח חיים של אבא ואימא, יוצר מציאות מאוד מאוד אתגרית, שהם, בנפש הרכה שלהם, לא יכולים לעמוד בזה. הם נקרעים מבפנים. בוא ננסה לייצר שבת שאתה יכול לחיות איתה ושגם הם יכולים לחיות איתה וגם האמא יכולה לחיות.

פייני סוקניק נותנת גם היא דוגמא לקושי של חיים בין שני העולמות

אני אתן לך דוגמא. הייתי יועצת בבית ספר ממלכתי חרדי, שזה הזרם החדש, הממלכתי חרדי שהוא גם ממלכתי, עם כל הזכויות וגם חרדי למשפחות מודרניות חרדיות או חרדיות חדשות. הייתה ילדה בירושלים, הייתה ילדה שאמא שלה עזבה. והפכה להיות חילונית, ואבא שלה ממאה שערים. כן? עכשיו, היא הגיעה לכיתה א' והאבא אומר אני רוצה שהיא תלמד בבית ספר בידישי. בגנים היא הייתה בידישי. והאמא אומרת, האמא כבר גרה באחת השכונות החילוניות של העיר, ואומרת, מה פתאום. אני רוצה גם מ"מד, גג, כאילו היא בקושי מ"מד. זה מה שאני רוצה. בא השופט ואמר אתם רבים, אני אחליט. ממלכתי חרדי, גם חרדי וגם ממלכתי. עכשיו בא בית ספר

ואומר - אבל הילדה לא מתאימה. כאילו אין ברירה, היינו צריכים לקבל את הילדה. אז בעצם מדובר על ילדה ששבת אחת שומרת שבת במאה שערים עם אבא שלה והדודות שלה, ושבת שנייה נוסעת עם אימא שלה לבריכה בקיבוץ. ככה היא חיה. שזה מטורף. שזו קריעה מטורפת, שזה, שאנחנו ראינו את ההשלכות של זה על הילדה, ובנוסף, שני ההורים לא היו מרוצים מהבית ספר. בשביל האבא ממאה שערים הבית ספר היה מידי חילוני ובשביל האמא שבקושי דתייה, היא אמרה - מה זה השטויות האלה שאתם מלמדים אותה? אז בסוף הפשרות שיוצאות בתהליכים האלה הם כאילו החלטות שאף אחד לא יוצא מרוצה, ולדעתי מי שהכי נפגע בסוף זה הילדים, כי זה, כי למרות שאומרים "טובת הילד" העוס"ים כאילו התכווננו על טובת הילד, טובת הילד, טובת הילד. בואי נגיד שזה לא עובד הרבה פעמים.

סוקניק מסבירה כיצד היא עובדת עם שני ההורים:

אני גם מורידה את הציפיות ואני אומרת, הילדים שלכם חיים בשני עולמות. והם יבחרו מתישהו עולם אחד, וזה מאוד יכול להיות לא העולם שלכם. תהיו מוכנים לזה. למה אני אומרת את זה? כי אחרת זה, זה חיים מאוד מתסכלים לאישה שומרת מצוות, כשהילדים שלה הולכים לאבא ששם כיפה ונותן להם לשחק במחשב ולראות סרטים באינטרנט, ולאכול מה שבא להם, ואז הם באים אליה חזרה ואומרים לה - רק את מגבילה אותנו כן, אנחנו רוצים ללכת לאבא כי יש שם אינטרנט וסרטים. עכשיו הן מתמודדות עם זה, זה כואב להן. זה, ואז לפעמים אני אומרת להם, אני אומר את זה, הילדים שלכם חיים בין שני עולמות ואתם צריכים קצת ללכת לקראתם. לא תכנתם את זה, לא צפיתם את זה. לא ככה חשבתם שיהיו החיים שלכם, אבל, אבל זה לא שממש יש לכם עכשיו ברירה. זה חלק ממחירי הגירושין. זאת אומרת, זה מה שאני אומרת להם. אם אלה הגירושים שלכם, זה חלק ממחירי הגירושים. הילדים שלכם לא יהיו בדיוק בתבנית שחשבתם. אני לא חושבת שאף הורה מקבל את הילדים בדיוק בתבנית, אבל פה זה כאילו הרבה, יותר יותר שונה ממה שחשבתם ואני אומרת להן, ככל שתקבלו את זה יותר מהר, יהיה לכם יותר קל עם התמודדויות, ותחסכו את המאבקים בבתי דין ובבתי משפט.

5.ג. עבודה עם השחקנים המרכזיים בקהילה

פייני סוקניק אומרת:

אני מאמינה שצריך לזהות את השחקנים ולעבוד עם השחקנים האלה. כאילו אין ברירה, את לא תחנכי מחדש את הקהילות. קהילות, את יכולה לנסות לעבוד בכוח של חוק. זה ייצור אנטגוניזם, זה יהיה מאוד מאוד קשה. זה, לא רואה בקונסטלציה הנוכחית איך מחוקקים חוקים שפוגעים בקהילה החרדית ובאוטונומיה שלה. סליחה, בינתיים אני לא רואה את זה קורה.

הגורם הראשון שהיא מזכירה אלו הרבנים.

אני מאמינה שהרבנים הם מאוד מאוד חשובים, אז אנחנו עכשיו פועלים להכשיר את הרבנים. שיבינו מה התפקיד שלהם.

נורית מחזקת את דבריה ומסבירה כמה חשוב להנגיש את ההחלטות של אגף הרווחה:

לא שאין קונפליקטים ולא שאין חילוקי דעות, אבל בוא נגיד שיש לי איזשהו תו תקן של כשרות, שבאמת ההחלטות שלי הן לא החלטות שנובעות מאורח החיים שלי, אלא מהמקצועיות, מהאנושיות, וגם כל החלטה צריך לדעת איך להנגיש אותה, בסוגיות הפוליטיות האלה. כאילו אני, זה מצחיק אבל בקהילה החרדית, אם אתה מקבל תו תקן של כשרות, אז זה בסדר. זאת אומרת איכשהו יצליחו לעכל או לקבל את ההחלטות שלך ואת הפעילות המקצועית שלך.

גורם מקצועי נוסף שמזכירה פייני הוא העסקנים:

אני לא מאמינה שמאכרים הם אנשים רעים, אני אני חייבת לומר את זה. הם לפעמים חסרי ידע ולפעמים הם מושחתים מאוד והם יעשו הכל בשביל כסף. אני לא מדברת על אלה. אני מדברת על אנשים שחיים בתוך הקהילה וממש מאמינים שהם עושים טוב. זאת אומרת, הם באמת מאמינים שלילד רע מאוד שהוא יהיה שבת ככה שבת ככה, שהוא יראה דמויות שונות. הם באמת מאמינים שזה שהוא יחיה עם אבא שלא שומר מצוות זה יגרום לו לזעזוע עמוק ולא לשמור מצוות. מה שהם לא יודעים זה מה יכול לקרות לילד שאין לו אבא בחיים שלו, כן? שמנתקים אותו מאבא שלו. יכול להיות שאף אחד לא הסביר להם מעולם לאן זה יכול להגיע, מבינה.

היא מוסיפה ואומרת:

ברמת מדיניות ואסטרטגיה, אם מזהים בכל חסידות 4 - 3 מאכרים, כן שמתעסקים בנושא הזה, אולי מה שנכון הוא לחבר אותם בסופו של דבר עם אנשי מקצוע שמבינים בתחום מתוך הקהילה ומחוץ לקהילה, ולגרום להם להבין מה נכון ואיך נכון לעשות, כדי שהם יתחילו לדבר אחרת. עכשיו לא כולם יתחילו לדבר אחרת בבת אחת, אבל אני רואה, הנה אני אתן לך דוגמא, אפשר להתחיל מבעלז. בעלז הם כבר ממילא שם. קחו את העסקנים של בעלז, תתחילו איתם פיילוט סביב הסיפור הזה. תובילו את כל החסידויות, כי אחרי בעלז הולכות כל החסידויות הקטנות. אחרי בעלז ילכו גם הליטאים בסוף. ספרדים יהיה הרבה יותר קל. הם הרבה יותר זורמים, והחסידויות הקיצוניות יישארו לבסוף, נכון, אבל לפחות יהיה אפשר לפעול ולהוציא ולמנוע מפגיעה במי שאפשר. אז זו הגישה שלי.

אהרון ל' עובד סוציאלי בעיר חרדית, השייך בעצמו לחברה החרדית, מדבר גם הוא על חשיבות הקשר עם

העסקנים:

אני לא יכול לפעול בלי להיות בקשר עם העסקנים, זה כאילו שאני אגיד לך שאת לא יכולה לראות את הרופא לפני שתעברי דרך המזכירה, אם את עובדת איתם בשיתוף יש סיכוי להזיז דברים, אם לא, לא רק שלא יזוזו דברים אצל המשפחה אלא שגם יפיצו פשקווילים עליך ואפילו שאני לא גר בעיר, אני חרדי מעיר אחרת וזו חברה סגורה וגם הילדים שלי צריכים להשתדך וכל זה.

5.1. הכנת חומר מקצועי נגיש מבחינה תרבותית

פייני סוקניק מסבירה כיצד ניתן להנגיש חומר מקצועי לרבנים בנושא ניכור הורי, כמו שהיא נוהגת לעשת בהקשר של מיגור אלימות במשפחה:

אני יכולה להגיד לך שבעבודה שלי עם הרבנים אנחנו פשוט כתבנו חוברת, ואנחנו הולכים לפגישות עם רבנים ואחרי הפגישות אנחנו משאירים את החוברת. ובחוברת כתוב מה זה אלימות במשפחה, איך היא נראית, איך היא נראית בקהילה החרדית, מה התשובות האופייניות לה, מה זה מעגל האלימות, ולמי אתם יכולים לפנות כשאתם נתקלים, ומה התפקיד של רב. מה רב יכול לעשות במצבים כאלה. עכשיו, לא כל הרבנים יודעים. הם לא יודעים. מגיעה אליהם אישה ומספרת, הם לא יודעים. מה היא מספרת, את. יודעת מה, לא מגיע האישה, מגיעים השכנים של זוג, ומספרים לרב שהאישה מבקשת מהם כל שבוע כסף לקנות מטרנה לתינוק, וכנראה יש מצוקה כלכלית. אז הרב יכול להגיד טוב בסדר, קופת הקהל. בוא שהקופה תדאג להם לכסף ולסגור את זה ככה. אבל אם הוא יקרא את החוברת, ודיבר איתנו, הוא יכול להבין - רגע, איך יכול להיות? הוא עובד, למה צריך לתת להם כסף? בוא נקרא לשיחה, את מבינה, וזה שוב עניין של חוסר ידיעה. אותו דבר בסיפור הזה.

סוקניק מבהירה למה היא מתכוונת כשהיא אומרת נגיש:

נגיש ובשפה חרדית. את יודעת, את מדברת בשפה החרדית. את מסבירה. את גם יכולה סביב הנושא הזה, את יכולה להגיד שככל שילד גדל בפיצול ובניתוק יותר משמעותי, ככה הסיכוי שהוא יעזוב את הכל עוד כמה שנים הרבה יותר גדול. זאת אומרת יש מספיק חומר, וכבר יש מספיק פסיכולוגים חרדים שכבר יכולים לעשות את התרגום, כן.

אבי תפילינסקי מדבר על הסברה כללית לציבור החרדי:

אם הציבור החרדי יצא מהפחד הזה שהיציאה בשאלה הוא דבר לגיטימי, הוא דבר כמו היציאה מהארון. יש להם פתרון ליציאה מהארון? אין להם פתרון. אז מה אומרים - כן לצאת מהבית ולא לעשות את זה בבית.. אז גם ביציאה בשאלה צריך להבין את זה, אבל ברגע שייפול להם האסימון כל הדברים האלו לכאורה לא יהיו, כי זה היום חלק ממערכת הענישה, זה ענישה קולקטיבית. כל הדיינים משתפים פעולה עם זה, כל מחלקות הרווחה, כל מי שנקרא חרדי - משתף פעולה עם מערכת ענישה מאוד קשה. מאד מאד אכזרית גם.

תדעי לך שביום שהחברה החרדית, המנהיגות של הרבנים שעוברת שינוי, תקבל את היוצאים בשאלה כדרך, כמו שהאבא נהיה חב"דניק. בעבר היו מתגרשים בשביל זה, כן? היום אפילו לא מתגרשים אם האבא נהיה חב"דניק והאמא נשארת. אבל אם בעתיד הם יקבלו את הרעיון שבנאדם יכול לצאת בשאלה, לכאורה לא יהיה את כל ההתמודדויות האלה.

תפילינסקי מציע גם להכין חומר הסברה שיתאים באופן ספציפי לילדים והוא מסביר:

אולי סתם אני עכשיו סתם זורק מהמקום היצירתי שלי בקולנוע, שאולי אם היה לנו איזה ספר לילדים, זאת אומרת ספר ילדים מצויר עם קומיקס. על מה שקורה לאבא שיוצא בשאלה או לאמא, ושהוא לא עזב אותם, את יודעת, קצת מידע תעמולתי, שאבא יוכל להראות לילד שלו מה קורה לו, למרות שהוא חרדי, משהו כזה, אני יודע, מהתחום הזה... אני נתתי לבת שלי לקרוא ספר בתקופה ש, זה היה שנים על שנים שחשבתי לצאת. באחת הפעמים נתתי לה ספר של מנוחה פוקס בשם "אבא חזר". ספר, רומן חרדי על אבא שנהיה חילוני ובסוף חזר בתשובה וחזר הביתה, משהו כזה. ונתתי לה לקרוא את זה, שהיא תבין שיש אנשים שאבא הולך, אבא חוזר.. והחיים ממשיכים. והיא זוכרת את זה.

5. מה החשיבות של הכנסת גורמים חיצוניים?

גילה כהן תומכת בהכנסת גורמים חיצוניים למשפחה ולקהילה:

אני חושבת שככל שמכניסים, תמיד. קודם כל, ככה: שמכניסים מישהו מבחוץ, גורם משפטי, שיפוטי, עו"ד.. זה תמיד עוזר. כי הם יודעים שבת משפט לא ייתן... לא ייתן החלטה שבה הורה אחד לא יראה את הילדים שלו. עכשיו גם, נגיד כבר הלכו לבית הדין הרבני, אז לכאורה זה קהל שבוי. לא. גם בית הדין הרבני יודע שהיום אנשים מערערים. היום עורכי דין הם לא רואים ממטר. יש כל כך הרבה וכל אחד צריך כל כך להוכיח את עצמו. אין את הכבוד שהיה פעם למקצוע ולמה נהוג. בא דיין ואומר משהו, ההוא מערער לו בבית משפט הגדול. עכשיו אף אחד לא ימכור את ה.. עד שהוא הגיע לדיינות, הרי הוא הפעיל כל כך הרבה קשרים פוליטיים, לא רק כישורים, כישורים לימודיים ממש לא, יש עוד המון אנשים עם יכולת והסמכה לדיינות. אבל כדי להיות דיין אתה צריך להיות עם המון קשרים פוליטיים.

הכנסת גורמים חיצוניים, כמוה כהכרזת מלחמה. אבי תפילינסקי מציע לא להילחם כי אז משחקים לידיהם של

גורמי הכח בקהילה החרדית

אני הלכתי, שונה מהחברים שלי. כל חבר שלי, מדובר על מאות, מאות כן, שנוכרו, בנים בנות, והחזירו מלחמה שעה, באפשרויות שעומדות לרשותם. אם זה היה מול בית משפט או מול בית דין, מול הרב, מול העובדים הסוציאליים, קבוע מלחמה של שנתיים, עם הוצאה של אולי רבע מיליון שקל כל אחד שילם עד היום, לא יודע,

אבל זה היה חלק מהרשע. לגרום להם לבזבז כספים בזמן שהם צריכים לשלם מזונות ולסדר את כל הבעיות, גם האישיות שלהם. זה כדי לשבש, לא לאפשר לאנשים לצאת בשאלה. זאת הדרך שלהם. אני הלכתי אחרת, שמראש לא נלחמתי. ביקשתי כל פעם, אחת לחודש הייתי מרים טלפון, פה זה היה העוסי"ית, פה זה היה הרב, וכל פעם.. א פעם שלחו אותי למישהי בעיר אחרת. אחת לשנה הייתי מרים טלפון לבית, מבקש לדבר עם אמא, מתחיל לדבר איתה והיא מתחילה לדבר אליי לא יפה וממש צורח עליה וממש אומר לה – את עושה נזק לכל המשפחה, תני לי לראות את הילדים שלי. זה תלוי רק בך. כל מיני כאלה, אבל לא נלחמתי בכל ה. לא עו"ד ולא דברים, ממש לא נלחמתי.... הילדים שלי, יש כאן הרבה חברים וחברות, שכן, שגם ההורה יצא בשאלה וכן היה שמה מלחמות עולם. הם אומרים לי שזה כן היה נכון לא להילחם. כי כל אלו שנלחמו קיבלו הסתה הרבה יותר גדולה. למשל עליי סיפרו בבית שהשתגעתי. סיפרו בבית שאני נרקסיסט ולא מעניין אותי מהילדים שלי, ויש לי רק, רק אני יש לי בעולם שלי. זה ההמלצה היחידה שיש לי כאילו, לא להילחם חזרה. פשוט למסור את הדברים בהודעה, כאילו בצורה הכי ברורה, אבל אין מה לבזבז כספים. אין מה, אין בכלל סיכוי לקחת עורך דין או טוען רבני ולהתחיל עכשיו מלחמת עולם. כי כל מלחמת עולם מביאה אמוציות. אל תחזירו מלחמה. אל תפרנסו חזרה את מי שעומד שמה, הטוען הרבני שעומד שמה ומנסה להתנכל אליכם, אל תלכו חזרה במגרש הזה. הרבה הרבה יחלקו עלי.

1.5. הדרכה וידע ליוצאי הקהילה החרדית

1.1.5. ידע כללי

תרצה בלוך מדגישה שבמעבר בין העולמות צריך יוצא החברה החרדית ללמוד קודים חדשים

וכשאתה נחשף לעולמות אחרים, אתה צריך גם להפנים שלחברה החילונית יש לא פחות קודים וכללים, פשוט מאוד שונים. כי יש התחייבויות שאתה לא כל כך מודע להן. מי שלא לומד אזרחות לא תמיד מבין שיש חוקים, יש מס הכנסה, יש מחויבות.

אסתי להב שעובדת עם יוצאי החברה החרדית מדברת על בניית סולם ערכים חדש

זה הרבה הדרכה. הרבה פעמים אני נתקלת ביוצא שכאילו מהכל אסור יש את הכל מותר. משהו שהוא מאוד קיצוני, שהוא קיצוני גם בחברה החילונית. ואז קצת למתן את זה. למתן את האידך אני, איך מישהו אמר לי: אני עכשיו אין לי, אין לי סולם ערכים, נגמרו לי הערכים. עכשיו אני צריך לבנות סולם חדש איך אנחנו בונים סולם חדש? איך אתה, הלא תגנוב זה לא בגלל שאסור לגנוב מהתורה אלא לא תגנוב כי זה ערך שאני מאמץ לעצמי אז גם המקום הזה לצערי אין לזה מספיק מקום בתוך התהליך.

היא מדברת בנוסף על הקניית ידע בסיסי:

ההתערבות היא הרבה פעמים, איך אני מציגה את עצמי מול עו"ס לסדרי דין? איך אני, לפעמים גם בתוך ניכור זה קצת גם התמודדות עם הילדים. מה עושים כשילדים מגיעים עם אמירות מאוד ברורות של - אסור להיות איתך כי אתה טמא, או כל מיני דברים מהסוג הזה, אבל בעיקר בעיקר ההתנהלות מול הסדרי דין. זאת עיקר ההתמודדות.

היא מוסיפה ואומרת כיצד הידע והליווי יכולים לתרום להתמקמות של יוצא החברה החרדית מול הקהילה והמשפחה

ואין לו שום דבר, שום סנטר, וצריך לבנות אותו מחדש זה לא מספיק. עכשיו, אנחנו לא יכולים להתעלם מזה שהסנטר שלו הוא משפיע גם על ההורות שלו, והוא משפיע גם על ההתמקמות שלו מול התהליך ומול הגרוש. זה משפיע על הכל. אז באמת זה לדחוס הרבה במעט זמן. אז באמת אחד הדברים שאני נתקלת בהם הרבה זה העניין הזה של המאפס למאה ברגע, ואיך מאזנים את זה.

2.1.5. הדרכה וידע בקשר להורות וילדים

תרצה בלוך מסבירה כיצד לאחר מתן ידע על מיצוי זכויות היא מסבירה כיצד להתנהל מול הילדים

אז אותם אני דבר ראשון מפנה למסגרות, מסגרות של יוצאים לשינוי של הלל. עושה איתם מיצוי זכויות. ואז אנחנו חושבים באמת על לנהל את הקשר עם הילדים, שזה מבחינתי החלק הכי חשוב. אז צריך לעבוד איתם הרבה ברמה האמוציונאלית, לא לפעול מהבטן. לכבד את המקום של הילדים שלך זה קריטי. לא, זה לא מגניב להאכיל אותם לא כשר. הם יגלו את זה. הילדים לא סתומים, והם לא יסלחו וזה יכניס אותם לבלבלה. לא להיכנס לפינות. אתה לוקח אותם לשבת, תעשו תיאום ציפיות מראש. זה כמובן מאוד מאוד משתנה, את יודעת, משפחה, ילדים, גיל של ילדים, סטטוס של הילדים.

אסתי להב מדברת על אי הנוחות והבלבול של ההורים יוצאי החברה החרדית כאשר הם נפגשים עם ילדיהם

תעשה מה שאתה רוצה בחיים האישיים שלך, אבל איך אתה מציג את עצמך כשאתה מגיע, איך אתה לא עושה את השינוי מול כולם, מול המערכות, מול הילדים ומול הגרוש או הגרושה ברגע. איך אתה חותך את זה לפלחים, כדי שזה יהיה יותר קל לעיכול, ואיפה, איפה המקום האחרון שאתה מגיע אליו, ואיך אתה מציג את עצמך כיוצא בשאלה. לפעמים הם מציגים את עצמם כ - אני יוצא בשאלה, הילדים לא צריכים לדעת, לדוגמה. או הילדים לא יודעים מה אני עושה בשעות האחרות שלי.

אסתי להב מתמקדת גם בללמוד את יוצאי החברה החרדית מהי סמכות הורית

חלק מהתהליך שאני עושה איתם זה להמשיך להתעקש על סמכות הורית גם כשאתה מאוד, כאילו קיבלת את הילד לשעתיים והדבר האחרון שאתה רוצה זה להתעסק איתנו דברים מהסוג הזה. ואני, ואתה כל הזמן ככה מעלים עין, ככה לא רואה, לא מתייחס, ואני מאוד מאוד מתעקשת איתם על המקום של הסמכות ההורית,

כי אי אפשר לאבד אותה לגמרי. כבר הצד השני כל כך דואג שהיא תלך לאיבוד שאתה לא יכול להרשות לעצמך יותר מזה, וזה גם לא נכון בתור הורה לעשות. ואנחנו מדברים המון על העניין של הסמכות, ובכלל בניכור יש את הסוגייה הזאת. וזה מוכיח את עצמו. הם לא יודעים להיות בסמכות הורית, לא כולם, אבל הרבה מהם לא יודעים להיות בסמכות הורית שהיא, אין בה מגבלה חיצונית. והם צריכים ללמוד את זה, זה חלק מהבניית ערכים.

להב מדגישה עוד שאם תעשה העבודה הנכונה עם ההורים הטיפול בילדים הופך להיות פחות מרכזי:

אני חושבת שהעבודה עם הילדים עצמם זה לא השלב הראשוני שצריך לקרות. כי בסוף איך שההורים שלהם יעבירו להם את זה זה יעבור אליהם. אז נכון שיש להם הרבה התמודדויות מעצם זה שההורים שלהם מתגרשים, שההורה שלהם יצא בשאלה, יש להם המון התמודדויות, ואני חושבת שאם אנחנו מסתכלים על סדר העדיפויות, זה בסדר עדיפויות היותר נמוך. ובסוף כשהתיווך דרך ההורים עובר טוב אז הילד הוא במצב טוב, אנחנו יודעים את זה.

5.ז. טיפול ביוצאי החברה החרדית

המרוויינים הדגישו את חשיבות הטיפול הנפשי כחלק מהליווי לתהליך שעוברים יוצאי הקהילה החרדית.

אבי תפילינסקי אומר הן כמי שיצא בעצמו מהקהילה והן כמי שמלווה יוצאים מהקהילה:

לפחות שנת טיפול. אני אומר לכולם. מלא מלא, מלא שמעו בקולי. זה אגידה שלי לחברים שלי ברגע שיצאו בשאלה. אני מכיר בעצמי כמתמודד נפש, חברים אחרים רוצים להכיר בזה כגבורה. אני מכיר שזה ייפול. ואני מדרבן עם חברים שמתמודדים תלכו לטיפול. חברים שהלכו לטיפול עשו דברים אחרת לגמרי. מה זה לגמרי? כי אין בהלה, אין חרדה.

הוא מדגיש גם את ההיבט הכלכלי הקשור בטיפול ואומר:

מימון לטיפול לכאלה של, שהתחילו תהליכי יציאה וגירושין, אז לתת להם מימון, נגיד לשנה שלמה עם מטפלים. מהמחלקה הסוציאלית עדיף על המחלקה הפסיכולוגית, בגלל שזה סיפור סוציאלי יותר מאשר.. עוס"יות קליניות יותר מאשר פסיכולוגים מתואר גבוה, כי זה קצת שונה. הם מבינים יותר בגלל ההקשר, שהוא מאוד רחב. הוא הולך לעשות, הוא הולך לבצע פעולה של הגירה, של פליטות. זה לא פשוט. זה שבר, שמה שאבא אומר מה שאמא אומרת, זה הכל. אז בדבר הזה ללכת בריא, ללכת בריא. אחרי שנה שלמה, ישבת אצל עוס"ית אחת לשבוע, הרבה דברים, לדעתי, המון מלחמות יהיו מיותרים.

חני, עובדת סוציאלית חרדית העובדת בעיר חרדית מדגישה גם היא את חשיבות הטיפול עם ראיית ההקשר

הקהילתי - משפחתי:

הכי חשוב זה ללוות, מי שנשאר יש לו את הקהילה מי שיוצא הוא כמו מהגר שמגיע לארץ חדשה ואין לו אף אחד. יש את הארגונים שמלווים, אבל אני לא יודעת כמה זה מסודר וגם חשוב שילווה מישהו שמכיר את כל הקונטקסט זאת אומרת הלחץ של הקהילה והמשפחה והמסגרות חינוך זה תרבות שהמטפל חייב להכיר ואם הוא לא מכיר יהיה לו יותר קשה לעזור.

תרצה בלוך מדברת על הצורך לטפל במה שהיא מכנה ה"זעם הקדוש" של היוצאים בשאלה

כשאנחנו עוברים תהליך של התפכחות, גם אני עברתי אותו, יש המון זעם קדוש, זה זעם אידאליסטי כזה: איך גידלו אותי ככה? איך מנעו ממני לימודי ליבה? אני רציתי להיות רופאה, והייתי כנראה רופאה מצוינת. אמרו לי את לא תתחתני אם תהיי רופאה והאמנתי לזה. כמובן פגשתי מאז מספר רופאות נשואות וגיליתי שזה לא נכון, אבל את יודעת, איך לקחו ממני? איך סגרו אותי בפניה? איך? כל הערכים. יש מן רצון כזה לנתץ הכל, לפרוץ הכל. יש בזה הרבה מהצדק, אבל אתה גם חייב להישאר פרגמטי, במיוחד אם הילדים שלך עדיין שם. אם לא תכבד את המקום שלהם אתה לא תוכל לנהל איתם קשר תקין.

5.ח. הקמת גוף מקצועי והכשרות מקצועיות

המרוויינים הדגישו את חשיבות ההקמה של גוף מקצועי שיתן הכשרות יעודיות הן לעובדים סוציאליים שפוגשים את היוצאים מהחברה החרדית והן לדיינים.

תרצה בלוך מסכמת את ההמלצות שעלו גם מצד מרוויינים אחרים:

דבר ראשון, **עובדים סוציאליים קליניים**, אבל כאלה שיש להם היכרות עם הנושא. ממש לברור אותן בפינצטה. הם יכולים להיות חרדים, אבל כאלה שמסוגלים לכבד ולגמרי לקבל את האופציה של חיים אחרים. הם יכולים להיות חילוניים, אבל אם היכרות מאוד עמוקה של המגזר החרדי. יש כמה שכבר סימנתי לי. ואז, כל אחד לפי דרכו. אני חושבת ש, אני חושבת שגם הילל וגם יוצאים לשינוי מאוד מבינים היום שיציאה בשאלה זה לא בהכרח לשרוף את השטריימל שלך באמצע שבת וללכת לאכול חזיר. יש את האפקט של למתן. לאט לאט תמצא את הדרך שלך, בקצב שלך.

לרווחה אני הייתי מאוד מאוד רוצה להכניס הכשרה למקרים כאלה. זה מקרים שהולכים ונהיים נפוצים. אין כמעט עירייה שאין לה כאלה מקרים. לדעתי זה דורש קורס הכשרה.

תראי, מה שאני באמת הייתי רוצה זה **הכשרות לדיינים ולשופטים**. לשופטים, קודם כל, היכרות עם המגזר. הרבה פעמים השופטים נופלים בפחים. הם פשוט לא מבינים. מה יושב מאחורי הסיפור, או שלפעמים, אין להם אמפתיה לפעמים לצד החרדי. אין להם התאמות להכיל את הפחד. ואין להם כל כך כלים להתמודד, הם לא מספיק מכירים את הגוונים ואת ה, למשל בעניין של מוסדות חינוך או חוגים. הם לא תמיד יבינו את המשמעות של מריבה, אם יש

קושי לשלוח את הילד לחוג קפוארה או לימודי ליבה. אז באמת, הכשרה בהבנה של העולם, בצורך להפנות למישהו שכן מבין.

5.ט. מקום

בעוד שיוצאי החברה החרדית הדגישו את החסר במקום להיות בו, מבין אנשי המקצוע עימם דיברנו רק אסתי להב העלתה את הנושא בעקיפין ואף הציגה זווית מעט שונה שלו:

המגבלה היותר גדולה שאני רואה זה דווקא זה סביב המקומות שאומרים להם - לפארק הזה אסור לך ללכת, לפה אסור לך ללכת. אם אתה יוצא לפארק לאומי ברמת גן, שזה מקום מאוד מרכזי, אתה חייב להיות בלבוש חרדי, והאבא אומר לי - קיץ אני מת, כאילו למה אני צריך להתחפש לפינגווין ואני חייב ללכת לבוש ככה, אם אני לוקח את הילדים במקום כזה או אחר, כאילו יורדים לרזולוציות שהם לא ייאמנו.

כן נתקלתי, נגיד, בזה שהדודה יצאה מהזרם המרכזי והיא כבר לא יכולה להיות איש קשר, כל מיני דברים שהם ניואנסים בעולם החרדי. יותר נתקלתי במגבלה שאמרו לאבא - אתה לא יכול לארח בתל אביב. אתה יכול לארח רק ב, כי תל אביב היא לא מתאימה לאירוח.. ובאמת פה הורים שנתקלים בקושי מאוד מאוד משמעותי, עכשיו איך הם מארחים ואיך הם דואגים לקשר עם הילדים.

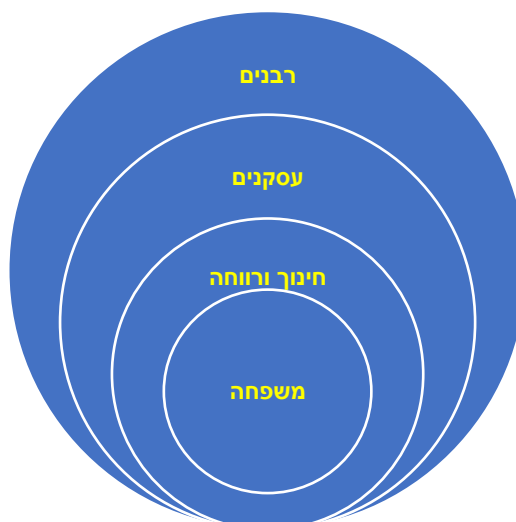
דיון פרשני בממצאים

השנים האחרונות הביאו להכרה הולכת וגוברת במושג של קשיים בקשר על רקע גירויים בעצימות גבוהה. קשיים אלה עלולים להוביל במקרים הקיצוניים גם לניכור הורי. הקשיים קשורים לא פעם למבנה האישיות של שני ההורים, או של אחד מהם - גורם המקשה עליהם להביא את נישואיהם לסיום בדרך של הסכמה ומתוך התחשבות בצורכי ילדיהם. הילדים הופכים להיות קורבן של הסכסוך בין ההורים, שצבוע בצבעים של אלימות, כאשר הילדים נעים כמטוטלת בין שניהם (כץ וקושר, 2020). במבוא למחקר זה הזכרנו את הביטוי השגור בספרות בקשר למתואר כאן - "אלימות באמצעות שליח" (Hararman, 2021).

הורים השייכים לחברה החילונית או לחברה הדתית לאומית מתמודדים עם הקונפליקט ביניהם ועם הקשיים בקשר עם ילדיהם בסיועם של גורמי רווחה, עורכי דין ובעזרתם של המוסדות המשפטיים של מדינת ישראל (בראון ומאז"ה, 2019). מציאות זו שונה לחלוטין כאשר מדובר בחברה החרדית. החברה החרדית מייצגת מערכת ערכים שמרנית ונוקשה, שמי שסוטה ממנה נאלץ להתמודד עם סנקציות קהילתיות קשות הכוללות: הפצת שמועות שווא, איומים ומחיקת הזהות. אחד המקרים המייצגים סטייה מהערכים של החברה החרדית וחוקיה הוא גירויים על רקע יציאה מהחברה החרדית, כאשר בן או בת הזוג והילדים נשארו בחברה. במקרים אלה אחת הסנקציות השכיחות של הקהילה החרדית היא הסתה של הילדים נגד ההורה יוצא החברה החרדית, במטרה שהם לא יושפעו לרעה מהערכים של החברה החילונית המודרנית (Ben-Shlomo & Oreg, 2022).

ממצאי המחקר מלמדים כי בעוד שבחברה החילונית הקשיים בקשר הם תוצר של מבנה האישיות של ההורים, בחברה החרדית הקשיים בקשר הם בעיקר תולדה של "מבנה האישיות" של הקהילה והניכור הוא מנגנון הגנה קהילתי. תרשים מס' 1 ממחיש את המבנה הסגור של הקהילה החרדית, המשפחה מוקפת במנגנונים קהילתיים שנועדו לשמור על הנורמות הדתיות והחברתיות.

תרשים מס' 1: הקהילה החרדית והמערכות המקיפות אותה

בשל המבנה של הקהילה כמערכת סגורה, מבוססת ערכים קולקטיביסטיים, גם מופעים של ניכור הורי נוגעים בכל אחת מהמערכות שלה. כל המרואיינים הדגישו את החוזק של המערכת הקהילתית ואת הקשרים בין מוסד המשפחה, מערכת החינוך, מערכת הרווחה, מערכת השפיטה הפנימית והעסקנים. הדרך של הקהילה החרדית לפתור את המאבק בין הזהות הדתית-החרדית לבין הזהות החילונית, שמייצגים יוצאי הקהילה היא על ידי פעולה משותפת של כל מנגנוני הקהילה נגד היוצאים ובמונחים של אלימות באמצעות שליח, ניתן לומר כי השליח הוא הקהילה והמנגנונים שלה. מחקר שנערך לפני כשלוש שנים בנוגע לסכסוכי גירושים בקהילה החרדית (Kats et al., 2021) מצא, באותו הקשר, כי הקהילה החרדית, כמו קהילות סגורות אחרות מנהלת סכסוכים תוך הדגשת תפקידם של מנהיגי קהילה, הערכים והנורמות שלה.

להלן נציג את המלצותינו בהתבסס על הספרות ועל הצעותיהם של המרואיינים, כאשר תחילה נתאר את העבודה המניעתית הנדרשת, בהמשך את כלי האבחון ולבסוף את המודל הטיפולי.

התערבות מניעתית בהקשר להיווצרות קשיים בקשר שבין הורים וילדים כאשר אחד ההורים יוצא מהחברה

החרדית

א. **הכשרות ייעודיות לאנשי מקצוע:** עובדים סוציאליים הנפגשים עם חברי הקהילה החרדית, חלקם באים מתוך הקהילה ואחרים באים מחוץ אליה. מורים ודיינים - כולם כאחד זקוקים להכשרות מתאימות כדי להפעיל התערבות מקצועית למניעת יצירה של קשיים בקשר על רקע יציאה של אחד מבני הזוג מתוך הקהילה החרדית. בהכשרתם יש להביא בחשבון כי העבודה מול אנשי הקהילה החרדית יכולה להיות רק של מי שקיבלו, כמו שאמרה אחת המרואיינות מבין נשות המקצוע "תו תקן של כשרות". כלומר אנשים שסומכים עליהם ועל מה שמניע אותם ומוכנים לשתף איתם פעולה. לפיכך רצוי שההכשרות שנתאר תהינה בתיאום עם מנהיגי הקהילה החרדית הרלוונטית.

הדגש בהכשרות אלה הוא על הנגשת הידע בקשר לתוצאות ההרסניות של קשיים בקשר בין ההורה לילד "בשפה חרדית". כלומר המסרים צריכים להיכתב ולהיאמר על ידי מומחי ידע בשפה של הקהילה. בעגה המקצועית מכונה הנגשה שפתית מסוג זה פיתוח מסוגלות תרבותית/Cultural Competence.

מבחינה מעשית, הרעיון מורכב משלושה אלמנטים. הראשון פיתוח מודעות תרבותית של המטפל לגבי מוצאו, ערכיו התרבותיים ועמדותיו כלפי האחר אותו הוא אמור לפגוש. השני, ידע תרבותי שעניינו ידע תאורטי כללי על מושגים כמו רב תרבותיות ויחסי הכוחות בין הקבוצות השונות בחברה. המושג השלישי מתייחס למיומנויות לטיפול במחסומי תקשורת בין תרבותיים (Yan & Wong, 2005). אנו ממליצות, בהקשר זה להשתמש בכלים

כמו סימולציות של מצבים קונפליקטואליים-מציאותיים, עימם אנשי המקצוע עשויים להיפגש. רולינג ובלקמר (Rawlings&Blackmer, 2018), מגדירים סימולציות כחיקוי או הדמיה של מציאות מורכבת באמצעות מודל של למידה. השימוש בסימולציות במקצועות העזרה, כמו עבודה סוציאלית כולל סטינג ברור של תרחיש מדמה מציאות שנכתב בקפידה, ע"י מומחים מתחום הידע, תוך קביעה מראש של המיומנויות שצריך לרכוש המתנסה, קביעת זהות המשתתפים בתרחיש, שאת אחד מהם מגלם שחקנית/ית מקצועית ואת האחר איש המקצוע. התהליך הלימודי מתקיים בתנאים דמויי מעבדה, לעיתים תוך שימוש במראה חד כיוונית ו/ או במצלמות שמתעדות את התהליך. כל אלו נעשים במסגרת של זמן קצוב, שכולל מתן משוב הן ע"י השחקנית והן ע"י הגורם המקצועי המלווה את הלמידה, כמו גם מתן מקום לתחושותיו ומחשבותיו של המתנסה. עמידה בתנאים אלו דורשת השקעה של משאבים פיסיים וכלכליים משמעותיים, אך בהינתן היכולת שלה לאמן במניעה של התפתחות מצבים קונפליקטואליים לכדי קשיים בקשר ההשקעה בה בעלת ערך רב (בן שלמה, 2022). כך למשל ניתן לבנות תרחיש בו בעל מודיע לרעייתו ואם ילדיו כי החליט לצאת מהחברה החרדית ולבקש מהמשתתפים לנסות להזדהות עם כל אחד מהצדדים מבחינה רגשית ומחשבתית. תרחיש אחר עשוי להיות של מפגש בין עובד/ת סוציאלית לבין אב או אם שמבקשים להמליץ על מניעת קשר של ההורה, יוצא החברה החרדית עם הילדים. כאן האימון יהיה על הדגשת החשיבות של הקשר של ההורה עם ילדיו, תוך הבנת הקושי שחוה ההורה שנשאר בחברה החרדית והקושי שחוה ההורה יוצא החברה החרדית. ניתן גם לבנות סימולציות של עבודה מול גורמי מפתח בחברה החרדית. זאת ועוד, חשוב להעביר הכשרות מסודרות לאנשי המקצוע בתחומים של התפתחות ילדים וחשיבות הקשר של הילד עם שני הוריו.

ב. **עבודה הסברתית מול העסקנים ובאמצעותם גם מול הרבנים** – המרואיינים הדגישו כי העסקנים נחלקים לאלה שפועלים ממניעים כלכליים ומשתמשים בשיטות של "ארגוני פשע", לבין עסקנים שפועלים מתוך רצון אמיתי לשמור על הזהות החרדית של הילדים והם סבורים שהרחקתם מההורה, יוצא החברה החרדית, היא לטובתם. לאור תפקידם המשמעותי בקהילה חובה לעבוד גם מולם. יחד עם זאת חשוב לזכור כי חלקם הגדול תופסים את תפקידם כשמירה על ערכי החברה החרדית והפעלת סנקציות נגד מי שבוחרים לצאת ממנה ולכן חשוב כאן להיפגש עם העסקנים ולחשוף אותם לידע רלוונטי. ידע זה צריך לכלול התייחסות למושגים כמו: זמן ילד לעומת זמן מבוגר. מושג זה מתייחס לעובדה כי ילדים נמצאים בתהליך התפתחות מתמשך, כל שנה בחייהם קשורה בשינויים קוגניטיביים, רגשיים וחברתיים לפיכך תהליכים של סכסוך מתמשך בין ההורים עלולים להטביע חותם שלילי על התפתחותם בטווח הקצר ובטווח הארוך.

מושג נוסף שחשוב לחשוף את העסקנים אליו הוא טובת הילד במקרים של שינוי במבנה המשפחה, או במקרים של גירושים. הדגש צריך להיות על כך שטובת הילד אינה שווה לטובת הקהילה. טובת הילד הינה שיגדל עם שני הוריו בן שלמה ואורג (Ben-Shlomo & Oreg, 2022), הציגו במאמרו על נשים לסביות בחברה החרדית מבנים משפחתיים

חלופיים שיצרו הנשים כדי לגשר בין הזהות החרדית לבין הזהות הדתית, נראה כי בפרפראזה למאמר זה כדאי לפתח בשיתוף פעולה עם רבני הקהילה ועם העסקנים מודל ייחודי לגישור על הפער בין הזהות החרדית לבין הזהות החילונית בחייהם של ילדים שאחד מהוריהם יצא מהחברה החרדית. מודל כזה יכול לכלול סט של עקרונות ערכיים כמו: שמירה על טובת הילד על ידי שמירה על אורח החיים אליו רגיל הילד ועל המסגרות החינוכיות בהן הוא לומד, אך בו בזמן שמירה על הקשר עם ההורה יוצא הקהילה החרדית, שנוכחותו בחיי הילד חיונית לשמירה על זהותו האישית והמשפחתית של הילד.

חשוב לציין כאן כי, לאור המבנה המסורתי של החברה החרדית העבודה ההסברתית יכולה להיעשות או במפגשים של פנים מול פנים או באמצעות עלונים. בכל מקרה חשוב מתן הכבוד לערכי החברה החרדית בהקשר של שפה, לבוש וכיו"ב.

אבחון

אבחון הוא המרכיב השני שנראה לנו משמעותי לאור ממצאי המחקר.

א. אחד הדברים המרכזיים שעלו מדברי המרואיינים הוא: חשיבות זיהוי הכוח שיש למשפחה של היוצא בתוך

הקהילה. המרואיינים הדגישו בהקשר זה, כי משפחות חזקות הן משפחות שפחות מושפעות ו/או מאויימות מהסנקציות של הקהילה החרדית, לעומת משפחות חלשות יותר שנענות לסנקציות הקהילתיות ומשתפות איתן פעולה, מהחשש לאבד את מעמדן בתוך הקהילה מול "התנהגות סוטה" של אחד מחברי המשפחה(היוצא/ת).

דורון(2013) אומר כי ההורים החרדים של היוצא מהחברה נמצאים בקונפליקט בין הלחץ החברתי הקורא להעניש את הילדים, לבין אהבתם לילדיהם הדוחפת אותם לשמירת הקשר. במחקר שלנו מצאנו בהקשר זה שני סוגים של תגובות משפחתיות מול עזיבת החברה החרדית. משפחות בעלות רמת דיפרנציאציה גבוהה ומשאבים כלכליים שמרגישות פחות תלויות בקהילה - שם במצב של יציאת אחד ההורים מהקהילה לא יהיה בדרך כלל נתק בין ההורים לבין היוצא/ת. לעומת משפחות עם רמת דיפרנציאציה נמוכה ופחות משאבים שם במצבים של יציאת אחד ההורים מהקהילה החרדית, המשפחה מתמזגת עם הקהילה וההורות של היוצא/ת נשאר זכות משפטית, אך נשללת ממנו הלכה למעשה. לאור זאת אנו ממליצות על שימוש של אנשי מקצוע בכלים אבחוניים לזיהוי המשפחה ומאפייניה.

דוגמא לשאלון לאבחון דיפרנציאציה משפחתית הוא השאלון של אנדרסון ושבתאי, שתורגם לעברית ומצורף.

(Anderson & Sabatelli, 1992).

שאלון זה מיועד לבחון את רמת המובחנות המשפחתית הכוללת אינטראקציות המאפשרות לפרט לשמר בו זמנית קשר לצד נפרדות. השאלון מתייחס לרמת המובחנות ביחסי דיאדה בתוך המערכת וכן כמשאב משפחתי כולל. השאלון מצורף כקובץ נפרד למסמך זה.

ב. עוד חשוב לאפיין את **הקהילה ממנה באים ההורים וכן האם שניהם חרדים מבית**. מיהם מנהיגי הקהילה, מה פרופיל האוכלוסייה שגרה בקהילה, מהם המוסדות המרכזיים של הקהילה, מהן התפיסות של הקהילה בקשר

לנושאים של דת ומשפחה וכיו"ב. מטרת האבחון היא להבין מול אלו גורמים אנו פועלים ולהתאים את "תפריט" ההתערבות הקהילתי המתאים לקהילה ממנה בא יוצא החברה החרדית.

אחד הכלים שיכולים להתאים לאבחון הקהילה החרדית הוא זה שפיתח ד"ר שי בן יוסף מהחברה למתנסים(ראו קובץ מצורף) ונקרא: אבחון קהילתי על פי מודל מעגלי הקהילה. המודל מאפשר להכיר את הקהילה ולפעול בתוכה הן ברמה מניעתית, הן ברמה אבחונית והן ברמה טיפולית בדרך שיטתית. המעגל הראשון הוא המעגל הפיזי שמתאר את מיקום הקהילה, זה המעגל הקל לזיהוי. המעגל השני כולל את המימד הארגוני של הקהילה והוא רלוונטי במיוחד לקהילה החרדית. ניתן לזהות באמצעותו את יחסי הכוחות בתוך הקהילה, מובילי הדעה, כוחן של המערכות השונות שתוארו לעיל ביניהן מערכת העסקנים, מערכת בתי הדין, מערכת החינוך ומערכת הרווחה. מעגל שלישי הוא מעגל היחסים שיש בין חברי הקהילה והתלות ההדדית ביניהם ולבסוף מעגל המשמעות שנותנת הקהילה לחבריה. זה כולל בתוכו גם את התפיסה הערכית של הקהילה. נקודת המוצא של המודל הינה כי למעט המעגל הפיזי שאר המעגלים נעים על רצף שבין הגלוי לסמוי.

חשוב לציין כי עבודת מיפוי קהילות, היא פעולה שגרתית שעושים עובדים סוציאליים קהילתיים וניתן לגייס לטובת הפרויקט עובדים סוציאליים קהילתיים בערים החרדיות בישראל.

ג. חשוב בהקשר האבחוני להבין גם **מי האדם שמולו אנו עומדים**. בהקשר זה חשוב אבחון הן של יוצא הקהילה והן של בן או בת הזוג.

מדברי המרואיינים ראינו כי יש משמעות רבה לכוחות האגו של האדם, למשאבים הכלכליים העומדים לרשותו. כאן ניתן להשתמש במגוון שאלונים רלוונטיים לצד ראיונות עומק שצריכים לכלול שאלות אבחנתיות לגבי האדם והיכולת שלו להיות בקשר עם הסביבה, להתמודד עם מצבי עמימות ותפיסת הלחץ שלו בהורות.

שאלונים אפשריים הם:

רמת הדיפרנציאציה של העצמי(ראה קובץ מצורף מתוך אתר קרן שלם).

Haber (1984)

ערך עצמי (ראה קובץ מצורף מתוך אתר קרן שלם).

Rosenberg (1965)

שליטה עצמית נתפסת(ראה קובץ מצורף מתוך אתר קרן שלם).

Pearlin & Schooler (1978)

בריאות נפשית(ראה קובץ מצורף מתוך אתר מכון שלם).

Veit & Ware (1983)

שאלונים אלה מאפשרים מיפוי של חוזקות ההורה מול חולשותיו – מאפיינים חשובים בהתמודדות עם היציאה מהחברה החרדית ועם ניהול ההורות של הילדים שנשארו בקהילה

ד. חשוב בהקשר האבחוני להבין מה מאפיין את ילדיהם של בני הזוג. למשל, האם יש ילדים עם צרכים מיוחדים. הלחץ הקשור בעזיבת החברה החרדית יהיה עוצמתי יותר בקרבם של ילדים אלה. בנוסף, אנחנו ממליצים להשתמש בתצפית על משחק של הילד/ה דרכה ניתן ללמוד על התכנים המעסיקים אותו. ניתן לשקול גם התערבות דיאדית עם ההורה והילד. דרך תצפית על הדיאדה יוכל המטפל להתרשם מאיכות ההתקשרות בין ההורה והילד, יכולת הילד לפנות אל ההורה לשם קבלת עזרה, עד כמה ההורה מכבד את העדפותיו התרבותיות-דתיות של הילד וכיו"ב. לאור העובדה כי המענים האבחוניים והטיפוליים בתחום זה רבים מומלץ להשתמש ביועצ/ת מומחים לטיפול בילדים ובהורים.

ה. לבסוף חשוב להבין בהקשר האבחוני מה מקור הניכור הפוטנציאלי או האקטואלי בין ההורה לילד. האם הגורם שהניע את הניכור היה סכסוך גירושים בעצימות גבוהה שהוביל לניכור הורי, כמו זה שמוכר בחברה החילונית, ובהמשך עם היציאה מהקהילה כלל גם ניכור קהילתי או שהגורם המניע היה בכלל היציאה מהקהילה החרדית שהובילה לגירושים ובהמשך לניכור קהילתי משולב בניכור הורי. כדי לדייק אבחנה זאת אנו ממליצים שתי המשגות. הראשונה - **ניכור הורי נתמך קהילה** שמאפיין את המקרה הראשון שתיארנו, השנייה - **ניכור של זהות משותפת בין המשפחה והקהילה**, המאפיין את המקרה השני. המקרה השני, כפי שתיארנו קודם קשור להורות כזכות משפטית, אך לא כזכות הלכה למעשה. ההורות נתפסת במקרה זה כמנותנת בשייכות לקהילה ולא כזכות עצמאית של האדם.

התערבות טיפולית עם יוצאי החברה החרדית ובני/בנות זוגם

בהקשר לעבודה הטיפולית כל המרואיינים הדגישו אותם עקרונות, אם כי היה נראה כי אנשי המקצוע שהגיעו מהחברה החרדית ידעו לסמן בצורה טובה יותר את חשיבות העבודה בתוך הקהילה, בעוד שאנשי מקצוע שהגיעו מחוץ לקהילה הדגישו את חשיבות המפגש עם גורמים חיצוניים. העבודה הטיפולית יכולה להתחלק באופן גס לשתי קטגוריות עבודה טיפולית מניעתית ועבודה טיפולית כאשר קיימים זה מכבר קשיים בקשר.

התערבות מניעתית

1. עיקרון יסוד שהודגש על ידי כל המרואיינים הן בהקשר המניעתי והן כאשר קיימים כבר קשיים בקשר הוא: עבודה עם שני ההורים(ההורה שיצא מהקהילה וההורה שנשאר בתוכה) – אנשי המקצוע הדגישו את חשיבות העבודה עם שני ההורים. מצד אחד ההורה יוצא הקהילה שלומד עולם מושגים חדש ומנסה לאזן בין העולם הזה לבין העולם בו נשאר ילדיו ומצד שני ההורה שנשאר בחברה החרדית. ההורה שנשאר בחברה החרדית מתמודד עם כאב אישי של התנפצות החלום המשפחתי יחד עם לחצים קהילתיים לנתק קשר עם ההורה היוצא ולהינשא מחדש.

1.א. **עבודה טיפולית מניעתית עם ההורה שנשאר חרדי** - אחת המרואיינות מקרב אנשי המקצוע הדגישה את החשיבות של זיהוי מקור הכאב של ההורה החרדי, כדי להיות אמפתי אליו ולצרכיו. האם הכאב קשור באובדן הזוגיות? אובדן החלום של בן או בת זוג שיהיו הורים לפי המודל החרדי השמרני? האם הכאב קשור בחשש לחינוך הילדים? האם הוא קשור בצורת הלבוש של ההורה שחי חיים חילוניים? זיהוי מקור הכאב יאפשר לסייע לגשר בין ההורים, שאורח החיים שלהם שונה, אך ההורות שלהם משותפת ולטובת ילדיהם עדיף שימצאו פתרונות שיאפשרו להם לגדל את הילדים עם שתי דמויות הוריות, שכל אחת מהן עושה פשרה מסוימת, כדי לאפשר את קיומה של הדמות האחרת בחיי הילדים.

אחד המושגים שניתן לאמץ כאן הוא המושג שטבעה באום (2021) אובדנים שאינם מוות. המתאר חוויות אובדן שאינן מוות, אך הכאב הכרוך בהן לא פחות קשה והן דורשות תהליך של עיבוד אבל.

1.ב. **עבודה טיפולית מניעתית עם יוצאי החברה החרדית** – כל המרואיינים הדגישו את חשיבות העבודה הטיפולית

עם יוצאי החברה, כאשר עלו שני מוקדים של עבודה: עבודה טיפולית פרטנית והדרכת הורים טיפולית.

עבודה טיפולית מניעתית פרטנית – יוצאי החברה החרדית יודעים את המחיר האישי שישלמו מראש, זו הסיבה

שחלק מהם מתעכבים שנים רבות עד שהם מחליטים לעזוב את החברה החרדית לתוכה נולדו. הקונפליקט

המשמעותי ביותר עמו הם מתמודדים וצריך להיות מעובד בתוך הטיפול הוא **הקונפליקט בין הזהות החילונית**

לבין הזהות החרדית. תיאוריית הייצוגים החברתיים (Social representations) גורסת כי ההשתייכות לקבוצה,

דרך הזהות מאפשרת לאדם להרגיש שייכות וביטחון בקשר לאופן בו עליו לפעול (Turner, 1991). התיאוריה

קובעת כי הייצוגים החברתיים של היחיד כוללים את זהותו האישית ואת השתייכותו החברתית באמצעות מערכת

של אמונות תפיסות ורגשות שמשותפים ליחידים בתוך הקבוצה. הייצוגים החברתיים נבנים תוך שיח בלתי פוסק

בין חברי הקבוצה (Wagner et al., 1999) ומשמשים מדריך לפעולה (A guide for action). בליבת מערכת הייצוגים

החברתיים נמצאים הערכים והם יוצרים ומגדירים את המטרות הרצויות המוסכמות על חברי הקבוצה

(Moscovici, 1984). מצב בו יש ליחיד ריבוי של ייצוגים נקרא פוליפזיה והוא מאפיין בעיקר את החברה המודרנית.

המכירה בכך שאדם יכול להחזיק במספר זהויות, שלא תמיד מתיישבות אחת עם השנייה. בחברות מסורתיות

לעומת זאת ריבוי זהויות מתאפשר רק בתנאי שיש עקיבות פנימית ביניהן. בחברות אלו כאשר יש מפגש

קונפליקטואלי בין שתי זהויות נוצרת בעיה במערכת היחסים שבין היחיד לקבוצה החברתית אליה הוא שייך וכדי

להמשיך להשתייך לקבוצה היחיד צריך לבחור אלו מבין הזהויות גוברת על האחרת. בחירה בזהות אחת על חשבון

האחרת, משמעה מחיקת חלקים משמעותיים בהגדרת העצמי, שעלולה להוביל למצוקה רגשית. על רקע זה **אנו**

מאמינות כי הטיפול הפרטני צריך לתת מקום לעיבוד האבל על אובדן הזהות הישנה, אך בו בזמן לאפשר

הסתגלות לריבוי הזהויות המתאפשר בחברה המערבית החילונית ועלול לבלבל. משמע בחברה החילונית אתה

יכול גם להאמין באל וגם לא לשמור שבת וכן הלאה דוגמאות. זאת ועוד, ריבוי הזהויות גורם לא פעם ליוצאי

החברה החרדית להחצין את זהותם החדשה כשהם באים לבקר את ילדיהם(למשל אם שמגיעה עם מכנסיים), כאן צריכה להיות עבודה שתאפשר את התנועה בין הזהות המרובה לבין הזהות החד ממדית.

אחת המרוויינות הדגישה את החשיבות לטפל בכעס המבעבע בקרבם של יוצאי החברה החרדית על הדברים שלא קיבלו כמו למשל לימודי ליבה או הזדמנויות מקצועיות שתואמות לכישוריהם. גם כאן נדרשת עבודה של עיבוד אבל על מה שאבד, מתוך ניסיון לבנות את העתיד בהתאם לכישוריו של היוצא.

עוד נושאים שצריכים להיות כלולים בטיפול האישי ואתם הדגישו המרוויינים הם: **חיזוק משאבים אישיים** כמו תקווה, ערך עצמי ואמונה עצמית, כמו גם **חיזוק המשאבים הסביבתיים**: מערכות תמיכה פורמליות ובלתי פורמליות שעשויות לתרום לרווחה הנפשית.

עבודה טיפולית כאשר הטיפול האישי צריך לכלול גם את **ההתמודדות עם המאבק היומיומי של יוצאי החברה החרדית**: מאבק שחלקו פנימי, כפי שתואר בפרק הממצאים וחלקו חיצוני וכולל מאבק מול הקהילה על מוסדותיה, מאבק מול ההורה שנשאר בקהילה ומאבק כלכלי. הרטוריקה של מאבק ומלחמה בה השתמשו המרוויינים מסמנת את המצב הנפשי המורכב בו הם נמצאים שדורש מהם להילחם בחזרה, להתגונן ו/או לוותר. **מומלץ לחשוב יחד איתם על אסטרטגיות התמודדות מועילות בתוך המרחב הקונפליקטואלי.**

2. **הזרכת הורים טיפולית מניעתית עם יוצאי החברה החרדית** – גם המרוויינים יוצאי החברה החרדית וגם אנשי המקצוע הדגישו את חשיבות ההזרכה להורים עם דגש על הזרכה טיפולית. הזרכה טיפולית, בשונה מהזרכה רגילה מתייחסת לרגשותיו של ההורה ולמחשבותיו, אך מתמקדת בחיבור של אלו לצרכיו של ילדיו, בנוגע להזרכת הורים רגילה שיכולה להיות בעלת אופי קונקרטי. הזרכת ההורים הטיפולית צריכה לכלול את המרכיבים הבאים: * **כיצד להחזיק את הזיאלקטיקה שבין העולם החילוני לבין העולם החרדי מול הילדים**. כך למשל: כיצד אני יכול, אם בכלל, להשתמש בטלפון בשבת ובו בזמן לארח את ילדיי במרחב החילוני בו אני חי. **ההזרכה צריכה להיות ממוקדת בגיל של הילד ובצרכיו האישיים(זמן ילד/טובת הילד)**. אחד המרוויינים הציע גם להוציא **חוברת הזרכה** מיוחדת שתתמקד בלהסביר לילדים על "אבא שיצא" או "אמא שיצאה" ומה המשמעות.

כאן עולה השאלה של טיפול פרטני לילדים על פי צורכיהם, נושא שפחות עלה במחקר הנוכחי, אך אין ספק שהוא נדרש בחלק מהמקרים.

* נושא נוסף שהודגש על ידי המרוויינים הוא **שיקום הסמכות ההורית**. היציאה מהחברה החרדית פוגעת בסמכות שהיה להורה וצריך ללמוד מחדש כיצד להפעיל סמכות הורית שמצד אחד תאפשר הצבת גבולות לילדים ומצד שני תהיה אמפתית לצורכיהם- סגנון הורות המכונה בספרות המקצועית - סגנון הורות סמכותי(בשונה מסגנון הורות שתלטיני, או מתירני). מי שקבעה מושג זה היא באומרינד (Baumrind, 1971, 1991) שפיתחה את אחד המודלים המרכזיים המשמש להערכת ההורות ומאפייניה, שנקרא סגנונות הורות (Parenting Styles). סגנון הורות מוגדר

כמכלול עמדות ההורה כלפי הילד, אשר משפיעות על ההתנהגות ההורית ועל האקלים הרגשי של היחסים בין ההורה לילד, כמו גם על התפתחותו של הילד (Darling & Steinberg, 1993). מיפוי סגנון ההורות של ההורה יוצא החברה החרדית, כמו גם של ההורה שנשאר בחברה יכול לסייע בשיקום הסמכות ההורית של שניהם.

*לבסוף, חשוב שהטיפול בהורות יכול גם **מתן תוקף לקשיים בקשר הורה-ילד**, אם קיימים כאלה, התוקף על ידי גורם חיצוני מאפשר תחושה של מסוגלות.

3. **בניית מסגרת קהילתית של תמיכה ושייכות ליוצאי החברה החרדית** – כל המרואיינים הזכירו את **אובדן הקהילה אליה השתייכו**, שמצד אחד כפתה עליהם אורח חיים סגפני ונוקשה, אך מצד שני היתה מסגרת שקיימה בתוכה את כל הפונקציות הנדרשות לתפקוד היומיומי. יוצאי הקהילה החרדית מחפשים אחר מסגרת השתייכות חדשה. הם נוטים להתחבר למי שדומים להם בהקשר של יציאה מהחברה החרדית, אך לא תמיד יש התאמה מבחינת מאפיינים אישיותיים ותחומי עניין ולכן **צריך לחשוב על בניית מסגרות השתייכות סביב תחומי עניין**.

תחושת השייכות היא אחד הצרכים הפסיכולוגיים החיוניים להתפתחות האדם ולצמיחתו (Baumeister & Leary, 1995; Gabriel, 2021), במטא-אנליזה שערכו באומייסטר ולירי (Baumeister & Leary, 1995) נבחנה השערת השייכות, הרואה בתחושת השייכות צורך אנושי בסיסי ליצור ולשמר כמות מינימלית של מערכות יחסים בין-אישיות מתמשכות, חיוביות ומשמעותיות. החוקרים מצאו, כי לצורך בתחושת שייכות השפעה מכרעת על דפוסים רגשיים, קוגניטיביים, התנהגותיים ומוטיבציוניים, וכי היעדרה קשור לרווחה נפשית נמוכה ולפתולוגיות התנהגותיות, כדוגמת סטייה ועבריינות. לאור זאת יש חשיבות רבה לטפל בתחושת השייכות של יוצאי החברה החרדית, שהעדרה עלולה להיות בעלות השלכות מורכבות לאדם ולסביבתו.

4. **גורם מתווך מול העולם החילוני** – יוצאי החברה החרדית הם "מהגרים" בחברה החילונית הם צריכים ללמוד מערכת ערכים חדשה וכללים שלא הכירו, חסרים להם ידע ומידע. חלקם הביעו משאלה שתהיה חוברת הדרכה על העולם החילוני. אנשי המקצוע הדגישו שני נושאים שצריכים לקבל מענה. הראשון: **החלפת מערכת ערכים תלוית קהילה חרדית במערכת ערכים חילונית**. כך למשל התמודדות עם העובדה כי הציווי אל תגנוב לא חייב להיות קשור לתורה, הוא יכול להיות קשור לעמדה מוסרית של הפרט מול החברה. השני: **לימוד כללים בסיסיים של עבודה מול רשויות המדינה**. חלק גדול מיוצאי החברה לא למדו אזרחות ולכן אין להם מושג על נושאים כמו תשלומי מיסים.

בהקשר זה הביע אחד המרואיינים כמיהה שתהיה ליוצאי החברה החרדית **דמות מלווה**. כמו שיש בחברה החרדית את העסקן שמטפל בכל העניינים של מי שנשאר בחברה החרדית, כך צריך לבנות דמות מקבילה בעולם של יוצאי החברה החרדית.

5. **מקום להיות בו** – חלק גדול מהמרואיינים דיברו על הקושי של **העדר מקום בו הם יכולים לפגוש את ילדיהם**.

הם מוצאים עצמם נסמכים על טוב לבם של בני משפחתם שמוכנים לארח אותם לטובת מפגש עם ילדיהם(זאת בתנאי שהם בקשר איתם), או משפחות חרדיות מודרניות שמוכנות לתת את ביתם למספר שעות. אחרים מוצאים עצמם משוטטים בגינות ובפארקים. לשיטתם של המרואיינים קיומו של מרכז שיכיל בתוכו חדרים המותאמים למפגש עם הילדים מבחינת משחקים וספרים ויאפשר פתרון לימים חמים או קרים בהם לא ניתן להיות מחוץ לבית. מרכז כזה יכול לדמות בית כך שיאפשר גם פינות של מנוחה להורים וילדים ומטבח כשר שיאפשר הכנת ארוחות.

התערבות טיפולית כאשר קיימים קשיים בקשר

1. כמו בכל המקרים של קשיים בקשר חשוב לפעול במהירות, ככל שחולף הזמן כך הסיכון להתפתחות קשיים גדולים יותר בקשר בין ההורה לילד עד כדי ניכור הורי גדלים.
2. אנו ממליצים לאמץ את עקרונות מודל הכח המניע שפותח על ידי קלימי (2021) ביחידה הייעוצית טיפולית במרכז האקסטרני "נווה מיכאל". עיקרו הבנת מאפייני ההורים והדינמיקה ביניהם, אשר מהווים יסוד חשוב באבחון ובהבנה המשפחתית בטיפול. המודל מתאים לכל קשת הנתקים בדרגות שונות ועוזר להרחיב את ההסתכלות על הדינמיקה של המשפחה, הניכור עצמו ותוכנית הטיפול שמתאימה למשפחה. לפי המודל, קיימת חשיבות רבה לאבחון "הכוח המניע" את הניכור והנתק, תוך הבנת הרקע לקונפליקט והבנת המסרים הגלויים והסמויים של כל הורה. המודל אינו מדבר על הקהילה החרדית, אך בפראפרזה להמשגה של הכח המניע חשוב להבין מה הוא הכח המניע בקהילה. האם הניכור הוא מהסוג שהגדרנו נתמך בקהילה, או האם הניכור הוא כזה שמאופיין בזהות משותפת בין המשפחה לקהילה.
3. אנו ממליצים להתייחס להמלצותיהן של כץ וקושר (2020) שכתבו על קשיים בקשר וניכור הורי בחברה הכללית, אך הצעותיהן מתאימות גם לחברה החרדית. המלצתן העיקרית היא הקמת מרכז רב תחומי להתערבויות במקרים אלה. הן ממליצות על יצירת תחום מומחיות בטיפול בתחום, תוך הובלת התחום על ידי עובדים סוציאליים לסדרי דין, שלהם יש את הידע הרחב ביותר בתחום זה. המומחיות בתחום צריכה להתבסס על שלושה עולמות תוכן: טיפול משפחתי, התעללות בילדים וטראומה. קידום המומחיות תצריך השקעה ייעודית לפיתוח והטמעת תוכניות הכשרה והדרכה מלווה ושוטפת בנושא. בהקשר של החברה החרדית חשוב שההכשרות תינתנה על ידי מי שמעורים בחברה החרדית ובמאפייניה ומקובלים על הכוחות המניעים את הקהילה כמו רבנים ועסקנים.
4. בהקשר לילדיהם של בני הזוג אנו ממליצות לאמץ את המלצותיהם של כץ ואחרים (2021) ולהתייחס לקונפליקט הנאמנות בו מצויים הילדים שהוריהם שייכים לעולמות שונים. הרצון שלהם בקשר עם ההורה היוצא מול תחושת הסכנה הדתית והחברתית בקיומו של הקשר. בנוסף חשוב להתייחס להתפתחות

האישית של הילדים לאור המבנה המשפחתי המורכב שכולל נורמות סותרות אליהן הם נחשפים. עוד חשוב לשים לב לכך שיש לפרש את מה שקורה לילדים ולהורים במונחים של החברה החרדית ולא במונחים של החברה המערבית ממנה באים העובדים הסוציאליים שפוגשים את ההורים. נושא זה מתקשר להתערבות שרגישה לקונטקסט החברתי והדתי של המשפחה והקהילה.

5. חשיבות האכיפה – יש נטייה של הצד החרדי לא לשתף פעולה עם החלטות שיפוטיות כמו גם עם החלטות של מערכת הרווחה, כאשר אלה אינן תואמות את הנורמות של הקהילה החרדית. במקרים רבים מעדיפים ראשי הקהילה לנתק בין הילד/ה לבין ההורה יוצא הקהילה, כדי למנוע השפעות "רעות", לפיכך מומלץ כפי שצוין לעיל לנסות לשכנע את ראשי הקהילה בחשיבות הקשר בין ההורה לילדיו, אך במידה שהדבר לא יצליח מומלץ ליצור מנגנון של סנקציות במקרים של אי שיתוף פעולה עם החלטות שיפוטיות או החלטות של מערכת הרווחה.

סיכום ומסקנות

המודל המומלץ על ידינו צריך לכלול מרכיבים של מניעה, אבחון וטיפול. על פי הכללים ששרטטנו. בהיבט המניעתי חשוב להגדיל את המודעות של החברה הישראלית בכלל ושל החברה החרדית בפרט למחירים שעשויים לשלם ילדים בטווח הקצר ובטווח הארוך על רקע ניתוק הקשר עם הוריהם. יצירת הקשר עם הקהילה החרדית צריך להיות מתוך מקום של אמון הדדי ולכלול הדרכה לכל המערכות הכלולות בקהילה. חשוב לבנות תהליכי הכשרה לאנשי מקצוע על דרכי עבודה מותאמות לקהילה החרדית. לא כל שיטות הטיפול המתאימות לעבודה עם קשיים בקשר בחברה החילונית מתאימות כאן. כאשר באופן ספציפי הדגשנו בהקשר זה סוג ייחודי של ניכור קהילתי, בעל אופי ערכי הקשור לכך שהאדם יצא מהחברה החרדית ולא בהכרח קשור לקשיים בקשר עם ילדו. כאן הדגשנו גם את החשיבות של אבחון של מידת החוזק של המשפחה כדי לסמן עד כמה היא מושפעת מהקהילה ומזדהה עם ערכיה, לעומת מצב בו היא מרגישה חזקה מספיק כדי לקבל את יוצא החברה החרדית, למרות הדרך בה בחר. יוצאי החברה החרדית עצמם צריכים על פי המלצתנו, לקבל טיפול אישי וטיפול סביב סוגיות הקשורות בזהות האישית ובהזדהות ההורית, בקשיים הכלכליים ובמעבר מחברה שמדגישה זהות חד מימדית לחברה המדגישה ריבוי זהויות. במקביל חשוב להתייחס גם לצרכים של ההורה שנשאר בקהילה החרדית, כדי לאפשר ככל שניתן את ניהול ההורות המשותפת. זאת לטובת הילדים שהופכים להיות נפגעים עיקריים מהסנקציות שמפעילה הקהילה במטרה לשמור על זהותם החרדית. הפעולה הקהילתית שמקדמת זהות הומוגנית וכופה על ההורה יוצא הקהילה החרדית להיפגש עם ילדיו כשהוא מחופש יוצרת הלכה למעשה בלבול זהות אצל הילדים, שיודעים שההורה כבר אינו חלק מהחברה החרדית.

לבסוף, אנו ממליצות לאור המתואר על הקמת מרכז טיפולי שיעסוק במניעה, אבחון וטיפול ויכיל בתוכו צוות רב מקצועי של אנשי טיפול, משפט ודת, בעלי הכשר לעבודה מול מנהיגי הקהילות החרדיות. אלו יוכלו לתת מענה לכל הגורמים המעורבים עם דגש על עבודה משותפת עם שני ההורים ולא עבודה מפוצלת כפי שנהוגה כיום.

רשימת מקורות

באום, נ. (2021). *אובדנים שאינם מוות*. רסלינג.

בראון, ב. (2021). *חברה בתמורה : מבנים ותהליכים ביהדות החרדית*. המכון הישראלי לדמוקרטיה ע"ר.

בר-און ע, ומאז"ה י. (2019). *ניכור הורי*, סקירת ספרות.

גוטליב, ד. (2004) תסמונת הניכור ההורי, *רפואה ומשפט גיליון 37*.

דורון, ש. (2013). עזיבת העולם החרדי כמפגש בין מודלים חברתיים-דתיים. סוציולוגיה ישראלית, יד (2) 373–390

הורוביץ, נ. (2018). יציאה בשאלה : סיכון, סיכוי ומדיניות חברתית. יוצאים לשינוי.

הכהן אבנר (הרצאה במסגרת מכון חרוב אפריל 2020)

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לפי נתוני 2019-2021

הועדה לזכויות הילד שהתקיימה בינואר 2021 הכנסת ה-24 מושב שני .

<https://www.knesset.tv/committees/rights-of-the-child/video/51667>

ויסקופף, ד. (2022) ניתוח כמותי של ניכור הורי בתיקי בית המשפט הישראלי, דיסרטציה. תורגם מאנגלית לעברית ע"י דייב גוטמן.

ישיבת הועדה לזכויות הילד בנושא תסמונת "ניכור הורי" - מאפייניה והתמודדות עמה, פרוטוקול מס' 205. 2018.

כץ, כ. (2020) סכסוכי גירושין בעצימות גבוהה בקרב יוצאים בשאלה והקהילה החרדית. דו"ח מחקר, אוני' ת"א.

כץ-יקותיאל, ר. (2019). *פגיעה בקשר הורה – ילד במצבים של סכסוך גירושין בעצימות גבוהה, ובכלל זה ניכור*

הורי. עבודת גמר לתואר שני ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל אביב.

כהן, ד. (2016). צמיחה פוסט-טראומטית של ילדים בעקבות גירושי הוריהם : מודל להתערבות ייעוצית קבוצתית

הייעוץ החינוכי.

מרכוס, פ. (2017). ניכור הורי וסרבנות קשר : כיצד למנוע כישלון קשר בין ילד להורה. נדלה מהאינטרנט

<http://isc=157&ArticleID=157haruv.org/?Category-ID=236>

נבות, מ., פאס, ה. וצדקה, ה. (2014). מרכזי קשר הורים-ילדים : מחקר הערכה ארצי. דמ-663-14. מכון מאיירס-גיוינט-ברוקדייל.

פרילונג, ש. (2019). ניכור הורי. תל אביב : הוצאת בורסי.

קושר, ח וכץ, כ. (2022) ילדים בתווך: פגיעה בקשר הורה-ילד בסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה נקודת מפגש 22, 8-13.

קלימי, ד' (25 ביולי 2021). מודל הכוח המניע לטיפול במצבי ניכור ונתקים בקשר: שלושה סוגים של "מנועים" ודגשים לתכנון ההתערבות. פסיכולוגיה עברית <https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=4171>

Anderson, S. A., & Sabatelli, R. M. (1992). The Differentiation in the Family System Scale (DIFS). *American Journal of Family Therapy*, 20(1), 77–

89. <https://doi.org/10.1080/01926189208250878>

Baker, A. J., & Brassard, M. R. (2013). Adolescents caught in parental loyalty • conflicts. *Journal of Divorce & Remarriage*, 54(5), 393-413.

<https://doi.org/10.1080/10502556.2013.800398>

Baker, A. J., Fine, P. R., & LaCheen-Baker, A. (2020). *Restoring Family Connections: Helping targeted parents and adult alienated children work through conflict, improve communication, and enhance relationships*. Rowman & Littlefield Publishers.

Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4, 1-103. <https://doi.org/10.1037/h0030372>

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>

Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95. <https://doi.org/10.1177/0272431691111004>

Ben-Ami, N., & Baker, A. (2012). The long-term correlates of childhood exposure to parental alienation on adult self-sufficiency and well-being. *American Journal of Family Therapy*, 40, 169–183. doi:10.1080/01926187.2011.601206

Ben-Shlomo, S. (2022) Theoretical and Practical Aspects of Using Simulation to Impose Social Work Skills with Abusive and Neglecting Parents. The MOFET Institute.

Ben-Shlomo, S.; Oreg, A. (2022). Ultra-Orthodox Lesbian Women in Israel: Alternative Family Structures as a Bridge between Religious and Sexual Identities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 7575. doi: [10.3390/ijerph19137575](https://doi.org/10.3390/ijerph19137575).

- Caplan, K., & Stadler, N. (2012). From survival to consolidation: Changes in Israeli Haredi Society and its scholarly study (Hebrew). The Van Leer Jerusalem Institute and Hakibbutz Hameuchad. Retrieved from <http://www.vanleer.org.il/en/node/1568>
- Chester, S. (2022). Reunification, alienation, or re-traumatization? Let's start listening to the child. *Journal of Family Trauma, Child Custody and Child Development*, 19(3–4), 359–382–382. <https://doi.org/10.1080/26904586.2021.1957059>
- Childress, D. E. (2015). Escaping Federal Law in Transnational Cases: The Brave New World of Transnational Litigation. *North Carolina Law Review*, 93(4), 995–1048
- Coleman-Brueckheimer, K., Dein, S. Health Care Behaviours and Beliefs in Hasidic Jewish Populations: A Systematic Review of the Literature (2011). *Journal of Religion and Health*, 50 422–436 <https://doi.org/10.1007/s10943-010-9448-2>
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487–496. https://www.researchgate.net/publication/232493813_Parenting_Style_as_Context_An_Integrative_Model
- Darnall, D. (2011). The psychosocial treatment of parental alienation. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 20(3), 479–494. <https://doi.org/10.1016/j.chc.2011.03.006>
- Efron, N. (2003). Real Jews: Secular versus ultra-orthodox and the struggle for Jewish identity in Israel. New York, NY: Basic Books
- Finkelman Y. (2011) Ultra-Orthodox/Haredi Education. In: Miller H., Grant L., Pomson A. (eds) International Handbook of Jewish Education. International Handbooks of Religion and Education, vol 5. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0354-4_58
- Finlay, L. (2012). Unfolding the phenomenological research process. *Journal of Humanistic Psychology*, 53, 172–201. <https://doi.org/10.1177/0022167812453877>
- Freund, A., & Band-Winterstein, T. (2013). Between tradition and modernity: Social work-related change processes in the Jewish ultra-orthodox society in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(4), 422–433. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2012.10.003>
- Freeman, R., Abel, D., Cowper-Smith, M., & Stein, L. (2004). Reconnecting Children with Absent Parents. *Family Court Review*, 42(3), 439–459. <https://doi.org/10.1177/153124450404200305>

- Friedlander, S., & Walters, M. G. (2010). When a Child Rejects a Parent: Tailoring the Intervention to Fit the Problem. *Family Court Review*, 48(1), 98–111. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2009.01291.x>
- Gabriel, S. (2021). Reflections on the 25th anniversary of Baumeister & Leary's seminal paper on the need to belong. *Self and Identity*, 20(1), 1-5. <https://doi.org/10.1080/15298868.2020.1850518>
- Garber, B. D. (2011). Parental alienation and the dynamics of the enmeshed parent-child dyad: Adulthood, parentification, and infantilization. *Family Court Review*, 49, 322–335. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2011.01374.x>
- Garber, B. D. (2015). Cognitive-Behavioral Methods in High-Conflict Divorce: Systematic Desensitization Adapted to Parent-Child Reunification Interventions. *Family Court Review*, 53(1), 96–112. <https://doi.org/10.1111/fcre.12133>
- Gardner, R. A. (1985). Recent trends in divorce and custody litigation. *Academy Forum*, 29, 3–7.
- Gardner, R. A. (1987). *The parental alienation syndrome and the differentiation between fabricated and genuine child sex abuse*. Cresskill, NJ: Creative Therapeutics.
- Gardner, R. A. (2002). The parental alienation syndrome: Past, present, and future. <http://richardagardner.com/ar22>.
- Geurts, T., & Gutterswijk, R. V. (2021). Doing justice to your child: A Dutch pilot intervention for parents in high-conflict divorces. *Journal of Family Therapy*, 43(4), 621–641. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12317>
- Goodman, Y., & Witztum, E. (2002). Cross-cultural encounters between care providers: Rabbis' referral letters to a psychiatric clinic in Israel. *Social Science and Medicine*, 55, 1309–1323.
- Gottlieb, L. J. (2012). *The parental alienation syndrome: A family therapy and collaborative systems approach to amelioration*. Charles C Thomas Publisher.
- Gottlieb, L. J. (2013). The application of structural family therapy to the treatment of parental alienation syndrome. In *Working with alienated children and families* (pp. 209-231). Routledge.
- Greenberg, L. R., Doi Fick, L., & Schnider, H. R. A. (2016). Catching Them Before Too Much Damage is Done: Early Intervention with Resistance-Refusal Dynamics. *Family Court Review*, 54(4), 548–563. <https://doi.org/10.1111/fcre.12242>

- Greenberg, E. (2019). Group Therapy with Borderline, Narcissistic, and Schizoid Adaptations. *Gestalt Review*, 23(2), 129–150. <https://doi.org/10.5325/gestaltreview.23.2.0129>
- Haber, J. (1984). An investigation of the relationship between differentiation of self, complementary psychological need patterns and marital conflict (Doctoral dissertation, New York University). *Dissertation Abstracts International*, 45, 2102B.
- Hakak, Y. (2011). Psychology and democracy in the name of God? The invocation of modern and secular discourses on parenting in the service of conservative religious aims. *Mental Health, Religion and Culture*, 14, 433–458. <http://dx.doi.org/10.1080/13674671003793698>
- Harman, J. J., Maniotes, C. R., & Grubb, C. (2021). Power dynamics in families affected by parental alienation. *Personal Relationships*, 28(4), 883–906. . <https://doi.org/10.1111/per.12392>
- Harman, J. J., Saunders, L., & Afifi, T. (2021). Evaluation of the Turning Points for Families (TPFF) program for severely alienated children. *Journal of Family Therapy ; Volume 44, Issue 2, Page 279-298 ; ISSN 0163-4445 1467-6427*. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12366>
- Heilman, S. C., & Friedman, M. (1991). Religious fundamentalism and religious Jews: The case of the Haredim. In M. E. Marty, & R. S. Appleby (Eds.), *Fundamentalisms observed* (pp. 197–264). Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Høigilt, A. M., & Bøe, T. D. (2021a). Doubt, Hope, Pain, and New Discoveries: Parents' Experiences of the High-Conflict Program 'No Kids in the Middle.' *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 42(2), 188–200. <https://doi.org/10.1002/anzf.1451>
- Høigilt, A. M., & Bøe, T. D. (2021b). Doubt, Hope, Pain, and New Discoveries: Parents' Experiences of the High-Conflict Program 'No Kids in the Middle.' *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 42(2), 188–200. <https://doi.org/10.1002/anzf.1451>
- Isicoff, J. (2015). Reunification in parental alienation cases. *Family Lawyer Magazine*. <https://familylawyermagazine.com/articles/reunification-in-parental-alienation-cases>.
- Judge, A. M., Bailey, R., Behrman, L. J., Bailey, E., Psaila, C., & Dickel, J. (2016). The Transitioning Families Therapeutic Reunification Model in Nonfamilial Abductions. *Family Court Review*, 54(2), 232–249. <https://doi.org/10.1111/fcre.12215>
- Kalagy, T., & Braun-Lewensohn, O. (2019) Agency of preservation or change: ultra-Orthodox educated women in the field of employment, *Community, Work & Family*, 22:2, 229-250, DOI: 10.1080/13668803.2018.1428175.

- Katz, C., Nadan, Y., & Zion, T. (2021). "Torn between Two Worlds": Practitioners' Perceptions of Children in Situations of High Intensity Parental Dispute in the Jewish Ultra-Orthodox Community in Israel. *Child Indicators Research*, 14(4), 1617-1634. <https://doi.org/10.1007/s12187-021-09814-3>
- Kelly, J. B., & Johnston, J. R. (2001). The alienated child: A reformulation of parental alienation syndrome. *Family Court Review*, 39(3), 249-266
- Lipinsky, A. S., & Goldner, L. (2021). "God, why?": The experience of mothers from the Israeli Ultra-Orthodox sector after their child's disclosure of sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 8862605211021982. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/08862605211021982>.
- Lorandos, D. (2020). *Parental Alienation, Traditional Therapy, and Family Bridges: What Works, What Doesn't, and Why: Part II of II HISTORY OF FAMILY BRIDGES*.
- Mansfeld, Y., Jonas, A., & Cahaner, L. (2016). Between tourists' faith and perceptions of travel risk. *Journal of Travel Research*, 55(3), 395–413. [doi.org /10.1177/0047287514550099](https://doi.org/10.1177/0047287514550099).
- Mercer, J. (2019). Examining Parental Alienation Treatments: Problems of Principles and Practices. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 36(4), 351–363. <https://doi.org/10.1007/s10560-019-00625-8>
- Mortimer, R., Morris, E., Pursch, B., Roe, A. & Slead, M. (2023) Multi-family therapy for separated parents in conflict and their children: intervention development and pilot evaluation. *Journal of Family Therapy*, 45, 94–117. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12373>
- Moscovici, S. (1984). *The phenomenon of social representations*. In R. Farr & S. Moscovici (Eds.), *Social representations* (pp. 3-69). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nadan, Y., & Roer-Strier, D. (2020). A context-informed perspective of child risk and protection: Deconstructing myths in the risk discourse. *Journal of Family Theory & Review*, 12(4), 464-477. <https://doi.org/10.1111/jftr.12393>
- Pearlin, L. I., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of health and social behavior*, 2-21. DOI: PMID: 893732

Polak, S. (2020). Mental Health Professionals' Practice of Reintegration Therapy for Parent–Child Contact Problems Post-separation: A Phenomenological Study. *Journal of Divorce and Remarriage*, 61(3), 225–248. <https://doi.org/10.1080/10502556.2019.1699370>

Polak, S., Altobelli, T., & Popielarczyk, L. (2020). Responding to Severe Parent–Child Rejection Cases Without a Parentectomy: A Blended Sequential Intervention Model and the Role of the Courts. *Family Court Review*, 58(2), 507–524. <https://doi.org/10.1111/fcre.12496>

Polak, S., Altobelli, T., & Popielarczyk, L. (2020). Responding to Severe Parent–Child Rejection Cases Without a Parentectomy: A Blended Sequential Intervention Model and the Role of the Courts. *Family Court Review*, 58(2), 507–524. <https://doi.org/10.1111/fcre.12496>

Polak, S., & Moran, J. (2017). The current status of outpatient approaches to parent-child contact problems. *Overcoming parent-child contact problems: Family-based interventions for resistance, rejection and alienation*, 63-90.

Rauh, S., Irwin, P., & Vath, N. (2016). Giving Children Hope: A Treatment Model for High-Conflict Separation Families. *Canadian Journal of Counselling & Psychotherapy / Revue Canadienne de Counseling et de Psychothérapie*, 50, S93–S108.

Reay, K. M. (2015). Family Reflections: A Promising Therapeutic Program Designed to Treat Severely Alienated Children and Their Family System. *American Journal of Family Therapy*, 43(2), 197-207–207. <https://doi.org/10.1080/01926187.2015.1007769>

Rawlings, M.A.& Blackmer,E.R. (2018): Assessing engagement skills in public child welfare using OSCE: a pilot study, *Journal of Public Child Welfare*, DOI:10.1080/15548732.2018.1509760

Rosenberg, M. (1965). *R Self-Esteem Scale (RSES)* [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t01038-000>

Saini, M. (2019). Strengthening coparenting relationships to improve strained parent–child relationships: A follow-up study of parents' experiences of attending the overcoming barriers program. *Family Court Review*, 57(2), 217–230. <https://doi.org/10.1111/fcre.12405>

Sawrikar, P., & Katz, I. (2017a). Barriers to disclosing child sexual abuse (CSA) in ethnic minority communities: A review of the literature and implications for practice in Australia. *Children and Youth Services Review*, 83, 302–315. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.11.011>

Silman Committee. (2014). Report examining the ministry's policy on out-of-home placement of children and the issue of visitation rights (Hebrew). Retrieved from <http://www.molsa.gov.il>.

- Shoham, E. (2014). Between ultra-Orthodox and secular Jewish society: Cultural conflicts and stigma contest in the mass media. *International Review of Social Sciences and Humanities*, 6(2), 33–47. ISSN 2248-9010 (Online), ISSN 2250-0715.
- Smith, H. (2016). Parental Alienation Syndrome: Fact or Fiction - The Problem with Its Use in Child Custody Cases. *UMass Law Review / University of Massachusetts Law Review*, 11(1), 64–99.
- Sullivan, M. J., Ward, P. A., & Deutsch, R. M. (2010). OVERCOMING BARRIERS FAMILY CAMP: A PROGRAM FOR HIGH-CONFLICT DIVORCED FAMILIES WHERE A CHILD IS RESISTING CONTACT WITH A PARENT. *Family Court Review*, 48(1), 116-135.
- Templer, K., Matthewson, M., Haines, J., & Cox, G. (2017). Recommendations for best practice in response to parental alienation: Findings from a systematic review. *Journal of Family Therapy*, 39(1), 103–122. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12137>
- Toren, P., Bregman, B. L., Zohar-Reich, E., Ben-Amitay, G., Wolmer, L., & Laor, N. (2013). Sixteen-session group treatment for children and adolescents with parental alienation and their parents. *The American Journal of Family Therapy*, 41(3), 187-197.
- Torun, F., Torun, S. D., & Matthewson, M. (2022). Parental alienation: Targeted parent experience in Turkey. *The American Journal of Family Therapy*, 50(2), 195-204.
- Trane, S. T., Champion, K. M., & Hupp, S. D. A. (2021). *Comparison of parental alienation treatments and evidence-based treatments for children and families*. Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003095927-9>
- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.
- Vassiliou, Despina, Cartwright, Glenn F., The lost parents' perspective on parental alienation syndrome. *American Journal of Family Therapy*, 01926187, May/June 2001.
- Veit, C. T., & Ware, J. E. (1983). The structure of psychological distress and well-being in general populations. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 51(5), 730–742. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.51.5.730>
- Verrocchio, M. C., Marchetti, D., Carrozzino, D., Compare, A., & Fulcheri, M. (2019). Depression and quality of life in adults perceiving exposure to parental alienation behaviors. *Health and Quality of Life Outcomes*, 17, 14 <https://doi.org/10.1186/s12955-019-1080-1086>.

Visser, M., & Lawick, J. van. (2021). Group Therapy for High-Conflict Divorce. In *Group Therapy for High-Conflict Divorce: The "No Kids in the Middle" Intervention Programme*. Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9780429023910>

Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Marková, I. and Rose, D. (1999), Theory and Method of Social Representations. *Asian Journal of Social Psychology*, 2: 95-125. doi.org/10.1111/1467-839X.00028.

Warshak, R. A., & Otis, M. R. (2010). Helping Alienated Children with Family Bridges: Practice, Research, and the Pursuit of "Humbition." *Family Court Review*, 48(1), 91–97.

<https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2009.01290.x>

Yan, M. C., & Wong, Y. R. (2005). Rethinking self-awareness in cultural competence: Toward a dialogic self in cross-cultural social work. *Families in Society*, 86, 181–188. <https://doi.org/10.1606/1044-3894.2453>

[/10.1606/1044-3894.2453](https://doi.org/10.1606/1044-3894.2453)

Zalberg, S., & Zalberg, S. (2012). Body and sexuality constructs among youth of the ultra-Orthodox Jewish community. In A. Kam-Tuck Yip, & P. Nynäs (Eds.), *Religion, gender and sexuality in everyday life* (pp. 124–140). Ashgate Publishing Ltd. doi:10.1353/Ijji .2012.0023.

נספח 1:

מדריך ראיון

*המדריך נכתב בלשון זכר ומתייחס באופן שווה לגברים ולנשים.

- ❖ **הצגת מטרת הראיון:** הסכמת להתראיין למחקר שבודק את חווית היותך הורה גרוש שיצא מהקהילה החרדית, וחווה קשיים בקשר מול ילדיו, שנשארו עם ההורה השני. באמצעות הבנה של החוויה האישית שלך, ננסה לשרטט את הצרכים הייחודיים לאוכלוסייה ואת המענים הטיפוליים שעשויים להתאים לה.
- ❖ **הבטחת חסיון ואנונימיות** – הראיון מוקלט לשימוש לצורכי המחקר בלבד. כל מה שיעלה בראיון יישאר חסוי ללא פרטים מזהים.
- ❖ **חזרה מהסכמה להשתתף בכל שלב** – בכל שלב של הראיון, אתה יכול לחזור בדך מהסכמתך להשתתף במחקר, מבלי לחוש אי נעימות או לחץ.

❖ **שאלות:**

למראיינים מקב. א (יוצאי החברה החרדית):

היסטוריה ומצב משפחתי

ספר על הקהילה והשכונה מהן באת?

ספר על מסגרת הלימודים שלך עד שיצאת מהחברה החרדית

מתי נישאת

כמה ילדים יש לכם

בני כמה הם היום

האם גרתם קרוב למשפחותיכם?

במה עסקת

היציאה מהחברה

בן כמה היית כשהחלטת לצאת מהחברה החרדית

מה הוביל אותך לצאת מהחברה החרדית

האם הגירושין היו תוצאה של היציאה מהחברה או ללא קשר?

מה הייתה תגובת הקהילה? מה הייתה תגובת המשפחה?

הגירושים ו/או הפרידה

של מי הייתה היוזמה להתגרש?

מי היה מעורב(משפחה, קהילה) ובאיזה אופן

על היחסים עם הילדים לפני במהלך ואחרי

מה הם יודעים על הגירושים

מה הם יודעים על היציאה מהחברה

עם מי דיברת/התייעצת באותה תקופה

האם אתה בקשר עם משפחתך

האם אתה בקשר עם גורמים בקהילה

הקשיים בקשר

מתי התחילו הקשיים בקשר

ספר מה היו הקשיים העיקריים בכל שלב

לאיזה עזרה היית זקוק

אם היית צריך לדרג את חומרת הקשיים בקשר עם ילדיך או חלק מהם, כיצד היית מתאר זאת
מה סייע לך בתהליך(מאפיינים אישיים של המרואייין, מאפיינים משפחתיים, מאפיינים קהילתיים)
האם יש משהו נוסף שלא נגענו בו שהיית רוצה לשתף בהקשר לחוויה שלך ?

למרואיינים מקב. ב (נציגי הקהילה, מובילי דעת ומטפלים):

מה עמדתך לגבי פרידה וגירושין ?

מה ידוע לך על התופעה של ניכור הורי בעקבות גירושין?

מה עמדתך לגבי יוצאים מהחברה החרדית?

כאשר אדם מתמודד עם פרידה כפולה (מבן/בת זוג ומהקהילה החרדית), איך נכון לטפל במצב ?

מה תהיה תוצאה מוצלחת להתערבות שכזו ?

איך אתה רואה את תפקיד הקהילה בהקשר לטיפול ומניעת התופעה ?
האם יש משהו נוסף שלא נגענו בו שהיית רוצה להביע דעה לגביו בהקשר לנושא ?

אנו מעריכים את רצונך לקחת חלק ולסייע בהפקת תובנות לשם סיוע עתידי לילדים ולמשפחות ומודים על שהסכמת להשתתף במחקר.

במידה ותחוש מצוקה נפשית סביב שאלות שיעלו בראיון, אתה מוזמן לפנות ל"יוצאים בשאלה" ו/או לער"ן(טלפונים יסופקו על פי הצורך).

אבחון קהילתי שי בן-יוסף

מבוסס על גישה שפותחה עם ענבר סינגל ונעמי קהת – במסגרת עבודתנו בחברה למתנ"סים.

מהו אבחון קהילתי?

אבחון קהילתי הוא **מסגרת שיטתית** לאיסוף מידע ולעיבודו במסגרת תהליך מכוון לקראת שינוי בקהילה. המידע שנאסף נחוץ לכל הגורמים המעורבים בתהליך השינוי כדי לתכנן את הפעילות, לקבל את החלטות המתאימות לקהילה ולבצען לטובת הקהילה. יתרונו של האבחון הקהילתי בהיותו **כלי עבודה גמיש**, המאפשר למפות את הנתונים המשמעותיים ביותר שנאספו בקהילה לשם **קבלת החלטות** בהתאם לצורכי הקהילה. אבחון קהילתי הוא חלק מן ההתערבות עצמה משום שהוא מסייע להנעת תהליכים בקהילה.

הקהילה שותפה לתהליך האבחון ואינה משמשת מושא למחקר בלבד. גישה מעצימה מחייבת שחברי הקהילה, ובפרט אלו המושפעים ישירות מתהליך ההתערבות, יהיו בעלי אחריות רבה יותר לתהליך ובעלי **נגישות** רבה יותר למידע שנאסף ומופק במהלכו. זאת משני טעמים, האחד כי אנשי הקהילה הם המומחים ביותר למצבם והם ה'לקוח' העיקרי שיזדקק לתוצרי האבחון; הנימוק השני כרוך בעובדה כי האבחון הוא חלק מהתערבות המבקשת לאפשר לחברי הקהילה לקחת אחריות לגורלם (העצמה) ועצם שתפוחם מהווה צעד בכיוון הזה.

אבחון קהילתי הוא ראי המשקף את דמות הקהילה. הוא נועד בראש ובראשונה לשמש כלי בידי אנשי הקהילה להבין את קהילתם ולשפר את מודעותם אליה. בטרם יחלו העובדים המקצועיים בתהליך האבחון עליהם לברר את הסוגיות הבאות:

- כיצד אפשר לעורר עניין בקרב הקהילה לתהליך האבחון ולחשיבותו עבור התושבים?
- מי יהיה שותף לביצוע האבחון?
- כיצד להתייחס לדפוסים התרבותיים השונים הקיימים בקהילה?
- כיצד יוצג תהליך האבחון לפני הציבור?
- מי יהיה שותף למידע הנאסף בתהליך האבחון?

שאלות מנחות לתהליך אבחון קהילתי

1. מהן מטרות האבחון ויעדיו?
2. מי הם השותפים לאבחון ובאיזו דרך ישתפו?
3. מהו המידע הנדרש ומהם מקורותיו?
4. כיצד נשיג את המידע (שיטות האיסוף)?
5. כיצד נעבד את המידע לידע שימושי?
6. מה השימוש שיעשה בידע זה, על-ידי מי ומתי?

מתי מיותר לערוך אבחון קהילתי?

קשה למצוא סיבות מדוע להימנע מביצוע תהליך של אבחון קהילתי, ובכל זאת ישנם מצבים שבהם מיותר לערוך אבחון קהילתי:

- אם **אינכם פועלים עם הקהילה** ולמענה, אינכם צריכים להכירה.
- אם **אינכם מוכנים לשנות דבר**, אל תאבחנו. האבחון עלול לחשוף צרכים ואוכלוסיות שלא הכרתם.
- אם כבר **החלטתם על דרכי הטיפול** (תכנית הפעולה), הימנעו מאבחון. המידע עלול לבלבל אתכם.
- אם אתם **יודעים הכול** – אינכם צריכים לאבחון.

שלבי התהליך

1. קביעת **המטרות של תהליך האבחון** והתפוקות הרצויות מן התהליך.
2. **איתור שותפים** לתהליך האבחון ושילובם בו.
3. הגדרת **המידע הנדרש** וזיהוי **מקורותיו**.
4. בחירת **שיטות לאיסוף** המידע וביצוע האיסוף על-פי השיטות שנבחרו.
5. **ניתוח המידע**, **גיבוש המלצות והצעת חלופות**.
6. **שימוש במידע** שנאסף לביצוע החלטות, להנעת תהליכים וליישום תכניות פעולה.

להלן פירוט של כל אחד משלבי התהליך, אשר צוינו לעיל.

1. קביעת המטרות של תהליך האבחון והתפוקות הרצויות מן התהליך

מטרות האבחון

מטרתו הראשונה של תהליך האבחון הקהילתי היא, כאמור, **לאסוף מידע לצורך קבלת החלטות**. ראשית כול, הקבוצה צריכה לקבוע מיהי **אוכלוסיית היעד** של תכנית ההתערבות, ומהם **כיווני הפעילות** הצפויים.

לדוגמה: קבוצה התארגנה לשיפור חזות השכונה. הקבוצה צריכה להחליט מה יהיה הפרויקט הראשון שלה ולאחר שותפים לפעולה. לשם כך עליה לבדוק מידע, כגון: אתרים הפוגמים בחזות השכונה; המשאבים הנדרשים לשיפוצם; דעות התושבים לגבי הטעון שיפור; נכונות התושבים לסייע בשיפור חזות השכונה.

לתהליך האבחון יש שלוש מטרות נלוות:

- **השפעה על התדמית ועל המיצוע של הקבוצה או של הארגון בקהילה**: עריכת האבחון היא השלב הפותח את פעילות הקבוצה בקהילה, ואחריו מתבצע המשך ההתערבות. השלב הזה מאפשר להרחיב את מעגלי התמיכה בפעילות הקבוצה. אבחון קהילתי עלול ליצור לקבוצה תדמית שלילית, למשל אם יוצרים ציפיות שווא במהלך האבחון.

לדוגמה: קבוצה המבקשת לשמש כתובת לתלונות על מפגעים סביבתיים, יכולה להפיץ מידע על פעילותה באמצעות תהליך האבחון.

- **גיוס שותפים ומניעת התנגדות**: בעת תהליך האבחון הקהילתי אפשר ליצור מערכת יחסים חיובית עם שותפים קיימים או עם שותפים פוטנציאליים. כדי להקטין התנגדות אפשרית לפעילות הקבוצה, מומלץ לשתף מתנגדים פוטנציאליים בתהליך האבחון ובמידע המופק ממנו. לדוגמה: הקבוצה בוחרת לשתף באבחון הקהילתי את מחלקת הגינון העירונית, את קבוצת המד"צים ואת ועד השכונה.

- **הנעת תהליכים בקבוצת הפעילים ובקהילה**: האבחון הקהילתי מאפשר לחשוף בעיות, להקנות תודעה קהילתית וליצור הנעה לפעולה בקרב פעילים קהילתיים ותושבי הקהילה. לדוגמה: בעת האבחון, הקבוצה מאתרת תושבים המוכנים להשתתף בפעילות, מקנה תחושת מחויבות בבני הנוער, ומגבירה את אחריותם לסביבה.

2. איתור שותפים לתהליך האבחון ושילובם בו

תהליך האבחון הקהילתי יוצר מערכת יחסים בין מאבחנים למאובחנים. למערכת הזאת השפעה רבה על המשך תהליך ההתערבות בקהילה. בשלב זה חשוב להגדיר מי הם הגורמים המשפיעים על תהליך ההתערבות או הגורמים המושפעים ממנו (בעלי עניין ושחקנים במערכת), ולהחליט מה יהיה תפקידם בתהליך האבחון.

לדוגמה: הקבוצה מבקשת ממחלקת הגינון העירונית לבדוק את תכניות הגינון הקיימות ולהציע הצעות לשיפור הגינון; הקבוצה מבקשת מקבוצת המד"צים לבדוק איזה שימוש בני הנוער היו רוצים לעשות בגינה הציבורית; הקבוצה מבקשת מוועד השכונה לקיים דיון בנושא הגינון הציבורי בשכונה ולגבש עמדה בנוגע אליו.

מי יהיו השותפים לתהליך?

א. מי שיכול לעזור בהמשך הדרך.

ב. מי ששיתופו ימנע התנגדות בהמשך הדרך.

ג. מי שיושפע מתהליך השינוי.

כיצד נשתף?

ישנן ארבע רמות שיתוף אפשריות:

א. **ידיעה**: העברת מידע על תהליך האבחון הקהילתי.

ב. **משוב**: קבלת תגובות לתכנית האבחון או לתוצאותיו.

ג. **החלטה**: שיתוף בתהליך קבלת ההחלטות של תהליך האבחון.

ד. **ביצוע**: שיתוף בביצוע האבחון הקהילתי.

על הקבוצה להחליט באיזו רמה לשתף את כל אחד מבעלי העניין באבחון הקהילתי.

3. הגדרת המידע הנדרש וזיהוי מקורותיו

ניסוח שאלות והשערות

לאחר הבהרת מטרות האבחון ושילוב השותפים בתהליך, רצוי לנסח רשימה ארוכה ככל האפשר של שאלות והשערות.

שאלות: השאלות צריכות לגעת במידע הנדרש לשם קבלת החלטות ולהתמקד בפערי המידע הקיימים. מתן תשובות לשאלות האלה מאפשר לתכנן את הפעילות.

דוגמאות לשאלות: מה המפגע המטריד ביותר בשכונה? אילו שיפורים תציע לחולל בגן הציבורי?
השערות: אלו הן הערכות לגבי קיומו של קשר אפשרי בין כמה משתנים. יש להעלות השערות ביחס לתופעות בקהילה כדי לבנות תהליך אבחון שיאשר או ישלול את ההשערות האלה.

דוגמאות להשערות: אם הגן הציבורי יסופץ וינוקה, האם הורים יבואו עם ילדיהם לבלות בו?; אם התושבים ישתתפו בשיפור חזות השכונה, האם הם ישמרו על חזות השכונה טוב יותר בעתיד?

אבחון על פי מודל 'מעגלי הקהילה' (מפורט בנספח בהמשך)

מודל מעגלי הקהילה מתייחס לארבעה מימדים אותם רצוי לקחת בחשבון בניסוח שאלות האיבחון:

1. המימד הפיזי – מה חשוב לנו לדעת על מבנים / ציוד / שימושי קרקע לצורך התכנון?
2. המימד הארגוני – מהם הארגונים וההתארגנויות אשר יקדמו או עלולים לעכב ביצוע התכנית?
3. המימד הרגשי – מהן מערכות היחסים / דפוסי היחסים המשפיעים על הצלחת התכנית?
4. המימד הערכי – כיצד תשתלב התכנית בליבה הערכית של הקהילה?

פערי המידע

קבוצת הפעילים מגדירה את מטרות האבחון ומנסחת שאלות והשערות. כעת על הפעילים לאתר מידע אשר ייתן מענה לשאלותיהם, ואשר יפריך או יאמת את השערותיהם. לשם כך יש לבחון את השאלות האלה:

- א. מהו המידע הדרוש לשם קבלת החלטות ולשם ביצוע תכנית הפעולה?
- ב. איזה מידע יאפשר לקבוצת הפעילים לענות על שאלותיהם ולאמת את השערותיהם?
- ג. איזה מידע ידוע לנו?
- ד. איזה מידע חסר? כלומר, מהו פער המידע שתהליך האבחון צריך להתמקד בו? דוגמאות לפערי מידע:

- האם הגן הציבורי הוא המטרד המשמעותי ביותר?
- מי מופקד בעירייה על שיפוץ הגן הציבורי, וכיצד מתקבלות בעירייה החלטות לגבי שיפוץ הגן?
- האם ניסו בעבר לשתף תושבים בשיפור חזות השכונה, והאם כתוצאה מכך האתרים ששופצו נשמרו יותר ולטווח ארוך?

מקורות המידע

יש להגדיר לא רק את פערי המידע, אלא גם את מקורות המידע ששיבו על שאלותינו. דוגמאות למקורות מידע: בקשר לשאלה – האם הגן הציבורי הוא המטרד המשמעותי ביותר, אפשר לפנות שאלות לגורמים שונים, למשל: לתושבים, למחלקת התלונות בעירייה, לשוטר הקהילתי; אפשר לשאול גורמים שונים בעירייה מי מופקד על שיפוץ הגן הציבורי, וכיצד מתקבלות בעירייה החלטות לגבי שיפוץ הגן. נוכל להפנות את תשומת לבם של אנשי העירייה לתשובות הפורמליות שהתקבלו לשאלותינו ולפער הקיים בין ההלכה למעשה; נוכל לשאול תושבים ועמיתים - האם התושבים היו מעורבים בעבר בשיפור פני השכונה.

שימו-לב:

- אל תתאמצו להשיג מידע לא-רלוונטי, שיקשה עליכם לקבל החלטות.
- אל תנסו להשיג מידע הידוע לכם.
- שאלו את השאלות הנכונות כדי לקבל תשובות לבעיות המטרידות אתכם באמת.

4. בחירת שיטות לאיסוף מידע וביצוע האיסוף על-פי השיטות שנבחרו¹

שיטות לאיסוף מידע

א. משוב

המשוב הוא קבלת חוות דעת מלקוחות, בכתב או בעל-פה, על שירות שקיבלו ועל תכניות שהוצגו לפנייהם.

יתרונות המשוב

- המידע מתבסס על התנסות אישית.
- במידע משולבות המלצות לשיפור.
- המידע ממוקד ונוגע ישירות לנושא הנבדק.

חסרונות המשוב

- המשיבים אינם מהווים מדגם מייצג של הלקוחות.
- לא נבדקת דעתם של האנשים שנמנעו מצריכת השירותים.
- מבצעים את המשוב בתום קבלת השירות.
- אין יכולת לאסוף מידע על שירותים שממלאי השאלון לא צרכו אותם.

¹ נכתב בשיתוף עם ענבר סינגל, מנהלת היחידה לשיווק בחברה למתנ"סים.

ב. קבוצת מיקוד

על-פי שיטה זו אוספים קבוצה קטנה של אנשים (בדרך כלל 8-12 איש) לדיון ספונטני על נושאים המוצגים על-ידי המנחה. זו היא שיטה המאפיינת מחקר איכותי – מחקר שנועד לאסוף מידע לצורך הבנה כללית של תופעות. איסוף מידע באמצעות קבוצות מיקוד דומה לעבודתו של בלש, המחפש רמזים והסברים להבנת העבר וההווה. קבוצות המיקוד מאפשרות ליוזמי המחקר להקשיב לאנשים וללמוד מהם. משום כך קבוצות מיקוד מתאימות מאוד למצבים שבהם יוזמי המחקר מעוניינים לדעת כיצד קבוצת יעד כלשהי תופסת נושא מסוים ומדוע היא מתנהגת בדרך מסוימת.

יתרונות קבוצת המיקוד

- המידע המתקבל הוא עשיר ומגוון. הוא מאפשר להעלות רעיונות חדשים והשערות חדשות ולבחון נושאים לעומק.
- הפעלת קבוצות מיקוד זולה יותר משימוש בסקרים ובשאלונים.
- קבוצת מיקוד יוצרת תקשורת ישירה בין קבוצת הפעילים לאוכלוסיית היעד.
- קבוצת מיקוד מחזקת את הקשר עם התושבים ולא פעם מצליחה לשנות עמדות של פעילים.

חסרונות קבוצת המיקוד

- המשתתפים אינם מהווים מדגם מייצג של האוכלוסייה הנחקרת.
- ביצוע המחקר וניתוח המידע הם תהליכים מורכבים יותר מאשר שימוש בשאלונים.

מומלץ להשתמש בקבוצות מיקוד כשמטרות התהליך הן

- דיון מעמיק בשאלות ובהשערות.
- העלאת רעיונות, השערות ובעיות חדשות.
- הבנת מידע שנאסף בדרכים אחרות, כגון ממצאי סקר ונתונים סטטיסטיים.
- גיוס פעילים נוספים לפעילות מקרב אנשי קבוצת המיקוד.

ג. תצפיות

שימוש בשיטה זו מומלץ כאשר רוצים לאסוף מידע על התנהגותם של הנצפים, על הרגליהם ומאפייניהם החיצוניים, וכאשר רוצים להבין את התקשורת והדינמיקה הקיימת בין אנשים. תצפית היא כלי מרכזי להכרת המרחב הפיזי של הקהילה. היתרון המרכזי של התצפית הוא בכך שהמידע נאסף ישירות בשטח, בלי שהנחקרים יפרשו את התנהגותם או יביאו להטיות הנוצרות עקב רצייה חברתית, פערי זמן וכדומה.

לעתים, הנצפים יודעים שצופים בהם ולעתים הם אינם יודעים זאת. יש יתרון ברור לכך שהנצפה אינו יודע שצופים בו – במצב כזה הנצפה אינו מנסה לשנות את התנהגותו ומתנהג בטבעיות. עם זאת, לעתים לא ניתן לצפות באדם ללא ידיעתו, למשל כאשר מעורבותו בתצפית חיונית למטרות המחקר. כמו כן, תצפית על אנשים ללא ידיעתם מעוררת שאלות אתיות, ולכן כדאי לא לעשות זאת, אלא אם כן חשיפת התצפית עלולה לפגוע בתוצאות המחקר.

תצפית חיצונית: מאפשרת תיאור מדויק של ההתרחשות, אך עלולה להטות את התנהגות הנצפים.

תצפית משתתפת: הצופה נוטל חלק פעיל בהתרחשות, ולכן מטה פחות את ההתנהגות הנצפית. מצד שני, מעורבותו של הצופה בתהליך מקטינה את אמינות דיווחיו.

ד. שאלונים וסקרים

שאלונים וסקרים משמשים בדרך כלל למחקר כמותי או למחקר תיאורי. בניגוד לקבוצות מיקוד, זוהי שיטה מובנית לאיסוף מידע, והיא מחייבת ידע מוקדם והחלטות ברורות לגבי: אוכלוסיית היעד של המחקר; הנושאים לבדיקה; ניסוח השאלות באופן שיתאים לנשאלים. שיטת המחקר הזאת מתמקדת בבחינת השערות קיימות ואינה עוסקת ביצירת השערות ורעיונות חדשים. מחקר מסוג זה מאפשר לקבל תשובות כמותיות, מספריות ומילוליות.

היתרונות של שאלונים וסקרים

- השימוש במדגם מייצג מאפשר להכליל את הממצאים על כלל אוכלוסיית היעד.
- קל לאסוף את המידע ולנתחו.
- ההשפעה התדמיתית של המחקר גדולה יותר מאשר בשיטות אחרות, בגלל מספרם הרב של המרואיינים.

החסרונות של שאלונים וסקרים

- המידע שנאסף מוגבל לשאלות שהוצגו. מידע חדש, שלא חשבנו עליו מראש, כמעט שאינו עולה.
- נדרש שיתוף פעולה מצד מספר רב של אנשים, דבר המקשה על ביצוע המחקר.
- ברוב המקרים ביצוע המחקר מורכב ודורש כוח-אדם רב יחסית.

ה. ראיונות אישיים

אפשר להשתמש בראיונות אישיים לצרכים שונים: לצורך איסוף מידע, בדומה לשימוש בסקרים טלפוניים או בשאלוני דואר; להבנה לעומק של תופעות, בדומה לשימוש בקבוצות מיקוד; להבהרת עמדות שונות מזוויות אישיות. המרואיינים יכולים להיות: אוכלוסיית היעד של התכנית; מומחים מקצועיים; בעלי תפקידים בקהילה; עמיתים שהתמודדו עם הנושא בעבר; מנהיגים מקומיים; תושבי הקהילה. בראיון אישי פעמים רבות המראיין משפיע על תשובות המרואיין באופן ניכר ולאווך דווקא באופן מודע.

היתרון המרכזי של ראיונות אישיים

- ראיונות אישיים הם מקור מידע מקיף ומגוון. המראיין יכול לאסוף באמצעותם מידע על התנהגות המרואיין, על הופעתו, על זהותו התרבותית וכדומה. מראיין מיומן יכול לפרש את שפת גופו של המרואיין ואת הבעות פניו במהלך הראיון.

החסרונות של ראיונות אישיים

- עלותם גבוהה.
- הם נמשכים זמן רב יותר מסקרים טלפוניים.
- ישנה סכנה להטיית המרואיין.

ו. שיטות המשלבות בין איסוף מידע לעיבוד מידע

קיימות כמה שיטות המאפשרות לאסוף מידע ולעבדו בו-זמנית, למשל: חקר עתיד (Futur serch), קפה עולם (World cafe), תהליך U, קבוצה נומינלית, ועידת אזרחים, טכניקת דלפי, תחקיר מוקיר וטכניקת המרחב הפתוח. השיטות האלה מופעלות בקבוצות המורכבות מתושבים, ממומחים מקצועיים ומבעלי עניין נוספים. בקבוצות מתנהלים תהליכים שתכליתם לאסוף מידע ולעבדו. מידע על חקר מוקיר ומרחב פתוח והפניות נוספות, תוכלו למצוא באתר שלי (www.shayby.co.il) תחת הכותרת שיטות פעולה.

ז. איסוף מידע מסוכני מידע

מידע רב על מאפיינים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים של הקהילה מצוי בידי מערכות ציבוריות ופרטיות, כגון רשויות מקומיות ומשרדי ממשלה, ארגונים של המגזר השלישי, משרדי פרסום ועיתונים. גישה למידע הזה והכרתו עשויות לסייע לאתר שינויים דמוגרפיים, חברתיים וכלכליים, המשפיעים על צורכי האוכלוסייה. להלן כמה דוגמאות לסוכני מידע:

- **רשויות מקומיות:** לרשויות המקומיות נתונים מעודכנים על מספר התושבים בקהילה, מספר הילדים, הגילאים, המצב הכלכלי של התושבים, אזורי מגורים, רישום לבתי-ספר ולגני ילדים, ועוד. לא בכל רשות מקומית המידע הזה נאסף ונשמר בצורה מסודרת, אך אם אפשר כדאי מאוד לעשות בו שימוש.
- **גופים האוספים ומעבדים מידע:** ארגונים ומוסדות רבים, בקהילה ומחוצה לה, מתמחים באיסוף מידע ובניתוחו או מבצעים מחקרים. למשל, משרדי פרסום ואוניברסיטאות.
- **משרדי ממשלה:** משרדי הממשלה בכלל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בפרט אוספים ואוגרים מידע בתחומי עיסוקם.
- **מקומונים:** מכילים מידע רב על הקהילה.
- **מקורות מידע ממוחשבים:** אתרי אינטרנט.

עד כאן תארנו שיטות מקובלות לאיסוף מידע. השלב הבא הוא לדעת לבחור את השיטה המתאימה לקהילה שעליה נערך האבחון.

בחירת השיטה המתאימה

יש לבחור בשיטה המתאימה בהתאם לשיקולים הבאים:

- התייחסות למטרה של תהליך האבחון.
- סוג המידע הנדרש, מקורות המידע והאם קיימים פערי מידע רבים.
- משאבים של זמן, כוח-אדם ותקציב העומדים לרשות המאבחנים.
- ההשפעות הצפויות של האבחון על הקהילה ועל תהליך ההתערבות.
- סוגיות אתיות, כגון צנעת הפרט, סודיות והימנעות מכשלי העצמה.
- התאמת השיטה לדפוסים התרבותיים של חברי הקהילה.

5. ניתוח המידע, גיבוש המלצות והצעת חלופות

המידע שנצבר בכלי האיסוף השונים הוא חומר גלם הדורש עיבוד. גבי סלומון² מבהיר כי ההבדל בין מידע לידע הוא "ההבדל בין שק קמח לכריך". ניתוח המידע ועיבודו נועדו להפוך את המידע לידע שימושי לפעולה. סלומון מציין שלושה גורמים האחראים להפיכת מידע לידע: **מפגשי פנים אל פנים, הנחיה אישית וקהילה לומדת**. כלומר, היפגשו עם חבריכם, היו מוכנים לקבל הנחיה אישית וצרו קבוצה לומדת³ אפקטיבית. השימוש הראשון במידע הוא לגיבוש המלצות לבניית תכנית התערבות ולהצעת חלופות לפעולה.

שיטות לעיבוד מידע

להלן מספר שיטות לעיבוד מידע אשר עשויות לסייע בתהליך קבלת ההחלטות:

- **שדה כוחות:** שיטה הבוחנת את זהות השחקנים המשפיעים על תכנית ההתערבות או המושפעים ממנה ומתמקדת ביחסי הכוחות שביניהם – המקדמים או הבולמים את שיפור המצב החברתי. מומלץ להשתמש בשיטה זו כאשר מעוניינים לגייס תמיכה לתכנית ולהקטין את ההתנגדות לה. לעיון נוסף: יורק ואדר, 1988: עמ' 49-53.
- **S.W.O.T (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats):** שיטה הבוחנת את נקודות החוזק והחולשה של תופעות שונות בקהילה, את ההזדמנויות ואת האיומים שהם מזמנים לעורכי התכנית. מומלץ להשתמש בשיטה זו כאשר יש לבחור בין חלופות שונות לפעולה. כל חלופה מוערכת על-פי ארבעה מדדים: נקודת החוזק; נקודת החולשה; האיומים שבה; ההזדמנויות שהיא מזמנת. לעיון נוסף: בהם, 1998: עמ' 55-62.
- **ניתוח כשלי הנגשה:** מומלץ להשתמש בשיטה זו כאשר מבקשים לשפר את נגישותה של האוכלוסייה לשירותים הקיימים בקהילה. בשיטה זו בוחנים עד כמה השירות נגיש לאוכלוסייה. הבחינה מתייחסת לממדים הבאים: נגישות פיזית, נגישות למידע, נגישות טכנולוגית, נגישות תרבותית, נגישות כלכלית, נגישות לקבלת החלטות.
- **ניתוח סביבה:** שיטה זו מתאימה כאשר מנסים להפעיל שירות בסביבה לא מוכרת, לקדם יוזמה חדשה או לפעול בשוק רווי תחרות, יש משמעות רבה להבנת יחסי הגומלין עם הסביבה. על-פי שמיד, קיימות שתי רמות של סביבה, שאליהן יש להתייחס: הסביבה התפקודית-משימתית והסביבה הכללית. הסביבה התפקודית-משימתית מתייחסת אל: **הלקוחות; הספקים; המתחרים; התרבות, החוקים והנורמות** הקיימות. הסביבה הכללית מתייחסת אל: **הדמוגרפיה; החברה; התרבות; הכלכלה; הפוליטיקה; הדת והטכנולוגיה**. לעיון נוסף: שמיד, 1997: עמ' 235-265.

² בהרצאתו "לא על הטכנולוגיה לבדה", עדן, גליון מס' 35, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, עמ' 35. עיין עוד ב: <http://construct.haifa.ac.il/~gsalomon/salomon.htm>

³ על למידה קבוצתית עיינו בפרק על הערכה ולמידה קבוצתית.

- **ניתוח שירות:** שיטה זו מתאימה כאשר מטרת האבחון היא להקים שירות חדש בקהילה. לשם כך יש לברר את:
 - א. הצורך:** עד כמה הקהילה זקוקה לשירות הזה?
 - ב. העלות:** כמה משאבים נדרשים להקמת השירות ולהפעלתו?
 - ג. הערך:** האם הקהילה תהיה מוכנה לשלם בכסף ובשווה-כסף עבור השירות?
 - ד. החלופות:** האם ישנם שירותים חליפיים, המציעים אלטרנטיבה טובה לשירות או זולה ממנו?
- לעיון נוסף: בהם, 1998: עמ' 23-28.
- **שאלות ותשובות:** מעבדים את המידע שהתקבל, בהתאם לשאלות ולהשערות שהועלו בשלב השלישי של הגדרת המידע הנדרש וזיהוי מקורותיו.

6. שימוש במידע שנאסף לביצוע החלטות, להנעת תהליכים וליישום תכניות פעולה

- לאחר עיבוד המידע, יש להעמידו לרשות הגורמים העתידיים להשתמש בו, כגון:
- הפורום המתכנן את הפעילות
 - מקבלי ההחלטות
 - מבצעי תכנית ההתערבות
 - הגורמים המממנים
 - הסביבה הארגונית
 - מתכנני תכניות אחרות בעתיד
- חשוב להגיש את המידע לגורמים הנ"ל בדרך שתשרת את הצרכים הייחודיים של כל אחד מהם. לכן, מומלץ להגיש למשתמשים מידע לא-מעובד מדי שעלול להקשות עליהם לבחור בין מספר חלופות ולא-גדוש מדי בפרטים שיקשה על הבנת הממצאים. על המידע להיות אמין, תמציתי וברור.

עפרה 90627 טל. 02-9973874 נייד 054-2112383 shayby1@gmail.com

www.shayby.co.il

נספח – אבחון קהילתי על פי מודל מעגלי הקהילה

כוון התנועה במעגל

מודל מעגלי הקהילה מסייע לפעילים ולעובדים להכיר את הקהילה ולפעול בה בדרך שיטתית. הכרת הקהילה ובמיוחד כאשר היא מתנהגת כמערכת מורכבת היא אתגר משמעותי ונדבך חיוני בדרך לפעולה חברתית מוצלחת. אין מרשם שיטתי לפעולה קהילתית; נסיבות שונות מחייבות הערכות גמישה ומותאמת.

מומלץ להכיר את הקהילה **מבחוץ פנימה**. מן המרחב הפיזי בו מתרחשת הקהילה דרך תודעת הקהילה ומערכות היחסים שבתשתיתה ועד לליבת המשמעות הזוהרת, הערכים והאמונות. פעולה מוצלחת לפיתוח קהילה תתבצע בכיוון ההפוך, **מבפנים החוצה**. ראשית נחבר את מטרות הפעולה אל הערכים והאמונות המשותפות, אחר כך נבנה מערכת יחסים המאפשרת למרבית בעלי העניין לתרום להצלחת היוזמה מכאן קצרה הדרך לפיתוח מנגנונים ותהליכים לתכנון. רצוי לפעול בכל ארבעת המרחבים במקביל, לנצל הצלחה במרחב אחד על מנת לחזק את הקשיים שנוצרים באחר.

הבה נדגים את השיטה בשתי יוזמות:

האחת - שיפור איכות הסביבה בשכונה עירונית, השניה - שיפור ההון החברתי בקיבוץ שעבר הפרטה.

אבחון קהילתי

שלב א' - אבחון מקום הקהילה: ניתן לאתר בקלות יחסית את המרחב הפיזי בו נרקמת הקהילה, את שימושי הסביבה, את ערוצי התקשורת, אתרי המפגש וכו'.

- פעילי איכות הסביבה ימפו את המפגעים, את פינות החמד לשימור, תכניות הפיתוח וכו'
- בקיבוץ נלמד ממצב שטחי הציבור ומשימושי הקרקע על היחס לרכוש המשותף, על הזדמנויות המפגש ומקומות המפגש שעדיין קיימים ואפשריים לפיתוח ועל הפוטנציאל שקיים ברכוש המשותף כמוקד עניין לפיתוח יחסי אמון, אחריות ומחויבות לקהילה.

שלב ב' - לימוד הממד הארגוני: הקבוצות, המשפחות, הארגונים וההתארגנויות. מלאכה זו דורשת מאמץ אך עדיין פשוטה יחסית.

- פעילי איכות הסביבה יכירו את ההתארגנויות על בסיס מקומי כגון ועדי בתים ושכונות. ימפו את הארגונים וההתארגנויות שעשויים לקדם או לבלום פעילות לשיפור איכות הסביבה בקהילה ובסביבתה. יאתרו את נבחרי הציבור, המומחים המקצועיים והאזרחים שאכפת להם וכו'.
- בקיבוץ יש לאתר את הקבוצות, התארגנויות והארגונים הפועלים בו ובסביבתו הארגונית, את ערוצי התקשורת הקיימים והאפשריים ולהגדיר את הנושאים בעלי העניין המשותף.

שלב ג' - הכרת מערכות היחסים: מלאכה זו אינה כה קלה משום שמערכות היחסים סבוכות וחמקמקות. לעיתים מדובר על היסטוריה ארוכה של יריבות או תחרות הבולמים כל התארגנות, לעיתים על קשרי חברות אישיים המאפשרים שיתוף פעולה בין ארגונים יריבים. פעולות קהילתיות רבות המתבצעות לכאורה במישור הארגוני מתפתחות או נבלמות בזכות או בגלל טיבן של מערכות היחסים הבין אישיות, הבין קבוצתיות או הבין ארגוניות.

- פעילי איכות הסביבה יבנו מערכת יחסים הדוקה ומחויבת בין כל הפועלים לאיכות הסביבה (Bonding). ימפו את כל הקשרים החברתיים המאפשרים להם להרחיב את השפעתם ואף להרחיב את מעגלי השותפים המחויבים (Bridging). יצרו קשר עם מערכות תומכות ברמה הארצית והמקומית ועם קבוצות הזקוקות לתמיכתם (Linking).

- בקיבוץ יש להכיר את מערכות היחסים המקדמות ובולמות את הקשרים בין פרטים, משפחות, קבוצות, התארגנויות וארגונים, למפות את מערך היחסים הבין דורי, לזהות את מערכות היחסים עם הסביבה כגון קיבוצים שכנים, מוקדי תעסוקה משותפים וכו' שיכולות להוות משאב לפיתוח הון אנושי.

שלב ד' - בירור משמעות הקהילה: נעשה דרך הבנת הערכים, הכוונות והאמונות המיוחסים למעשים בקהילה. לצורך כך יש לאבחן את המשמעות התרבותית שמעניקה הקהילה לחבריה ולסביבתה. לעיתים קרובות מדי נכשלים פרויקטים לפיתוח פיזי וארגוני בקהילה בשל ייחוס משמעויות שונות על ידי גורמים שונים בקהילה. אם נצליח ליצור משמעות מתאימה לפעולה קהילתית נוכל להתגבר על מכשולים רבים בתחום הרגשי והארגוני. פעילי איכות הסביבה יזהו את הערכים והאמונות בקהילה העשויים לתמוך או עלולים לעכב את פעילותם. לדוגמא: בקהילה מסורתית נחפש ערכים מסורתיים הנקשרים לאיכות הסביבה ובקהילה חדשנית נעניק לאיכות הסביבה ניחוח חדשני.

קיבוץ שהופרט עשה דרך ארוכה מהאידיאלים הקומוניסטיים בהם לחברה יש ערך גבוהה מערכם של הפרטים ועד לחברה השואפת לפרטיות מקסימלית. המעונונים לבנות הון חברתי בקיבוץ מחפשים נתיב צר שבו לא יצטיירו כמי שמטיפים לשוב לשיתופיות מצד אחד ולא יהפכו לחברה בה 'אדם לאדם זאב' מצד שני. אפשר לקרוא לזה סולידריות וולונטרית, חברות לשמה.

שלב ה' - פעולה לפיתוח קהילה: תהיה יעילה יותר אם תתפתח ממרכז המעגל החוצה:

קבוצת הפעילים לאיכות הסביבה תיצור לגיטימציה ציבורית להערכות תוך השענות על ערכי הקהילה; תנצל את מערכות היחסים התומכות ליצירת קואליציה רחבה ככל האפשר לקידום הנושא; תפעל לבלימת השפעת הכוחות המתנגדים. לאחר הכנת השטח קל יהיה להתארגן לפעולה ואפילו לפעול במקביל במערכות שונות כמו ארגונים ירוקים, מערכות חינוך, רשות מקומית ומנהיגות דתית וחברתית. יעדי הפעולה יהיו לטפל במפגעים שאותרו, להתמודד עם השפעות הפיתוח הפוגעות בסביבה, לחנך למודעות סביבתית, לשימור ולטיפוח אתרים **בעלי משמעות.**

בקיבוץ תתחיל הפעולה בחשיפה והבלטה של אותם הערכים הקהילתיים שעדיין חשובים לחברים, רגעי נחת מן העבר היכולים לשמש השראה לעתיד. פיתוח ההון החברתי מאפשר לשמר את המשמעות החברתית העמוקה של קהילה תומכת ומחויבת, מבלי לפגוע במרחב הפרטיות המשמעותי לחברים. הצעד הבא יהיה לחזק את תשתית היחסים הקיימת בקיבוץ, תוך מתן תשומת לב להתמודדות עם קונפליקטים החוסמים את התפתחות הרשתות החברתיות; טיפוח המרחב הציבורי כמקום למפגש חברים יעניק חוויית ביחד חיובית ויעודד את תחושת האחריות והמחויבות החברתית.

אבקש להזכיר כאן שני צירי אבחון נוספים: ציר פנים קהילה – סביבה חיצונית: בצדו האחד של הציר בוחנים את השפעת ארבעת מרחבי הקהילה אל תוכה ובצדו השני בוחנים את אותם ארבעת המרחבים בהקשר לסביבה הפיזית, התודעתית, הרגשית והרוחנית בה מצויה הקהילה.

ציר גלוי - סמוי⁴ - האזור הגלוי של הקהילה הוא אותן קבוצות, התארגנויות וארגונים הפעילים בה בחיי היומיום. האזור הסמוי הוא התשתיות החברתיות המאפשרות את התארגנות 'אד הוק' בעת הצורך.

הכרת הקהילה

סביבה חיצונית	פנים קהילה	
<p>ב</p> <p>אבחון מקום הקהילה לימוד הממד הארגוני הכרת מערכות היחסים בירור משמעות הקהילה</p>	<p>א</p> <p>אבחון מקום הקהילה לימוד הממד הארגוני הכרת מערכות היחסים בירור משמעות הקהילה</p>	גלוי
<p>ד</p> <p>אבחון מקום הקהילה לימוד הממד הארגוני הכרת מערכות היחסים בירור משמעות הקהילה</p>	<p>ג</p> <p>אבחון מקום הקהילה לימוד הממד הארגוני הכרת מערכות היחסים בירור משמעות הקהילה</p>	סמוי

פעולה לפתוח הקהילה יכולה להתבצע בסדר שונה, כגון: א-ב-ג-ד - יוזמה חיצונית לפתוח קהילה מתוך תודעה 'גלויה' (כגון שיקום שכונות), בתהליך ההתערבות נחשף הרובד הקהילתי הסמוי (שימוש בפרויקט לצרכי 'תן וקח' פוליטי) ומטופל מול הרובד החיצוני הסמוי (כגון שני הצדדים מטפל-מטופל מרוויחים מהתמשכות הטיפול).

או

א - ג - א - ב - ד - יוזמה קהילתית 'גלויה' (לטיפוח גן ציבורי) הכרת התשתית הסמויה (נח לכל הגורמים שהגן מנקז אליו סוחרי ומשתמשי סמים) העלאתה לרובד גלוי ומודע ופניה לשיתוף גורמים חיצוניים ברובד גלוי ומתוך דיאלוג עימם חשיפת הרובד הסמוי ביחסי סביבה-קהילה (לעירייה ולמשטרה נח שמוקד הסמים נמצא בפניה ידועה).

⁴ על המימד הסמוי (Latent Community) ראה אצל:

Mann H. Peter, *The concept of neighborliness*, *The American J O Sociology*, LX 2: 163-168.

מובחנות משפחתית

תיאור השאלון:

נבדקה בעזרת "The Differentiation in the Family System Scale" (DIFS) (Anderson & Sabatelli, 1992). השאלון תורגם לעברית עפ"י הכללים המקובלים וכפי שמפורט לעיל. שאלון זה מיועד לבחון את רמת המובחנות המשפחתית הכוללת אינטראקציות המאפשרות לפרט לשמר בו זמנית תחושה של קשר (אינטמיות) ונפרדות (אינדיוודואליות). שאלון זה מתייחס לרמת המובחנות ביחסי דיאדה בתוך המערכת וכן כמשאב משפחתי כולל. השאלון כולל 11 היגדים בסולם ליקארט הבוחנים את רמת המובחנות עבור כל דיאדה. במחקר זה נעשה שימוש בשני יחסי דיאדה: אב – מתבגר ויחסי אם – מתבגר. כל משתתף קיבל שלושה ציונים: רמת מובחנות ביחסים עם האב, רמת מובחנות ביחסים עם האם ורמת מובחנות משפחתית (המבוססת על חישוב הציונים ברמת המובחנות עם כל אחד מהורים). ככל שהציון במדד זה גבוה יותר כך רמת המובחנות טובה יותר, קרי פונקציונלית יותר.

השאלון עבר מבחני תוקף במחקרים שונים ונמצא בעל תוקף תוכן, מבנה ו מבחין. נבדקה מהימנות השאלון במחקר זה ונמצאה כנעה בין 86-87. עבור מובחנות עם האב ומובחנות עם האם ו- 90. עבור מובחנות כללית (אלפא של קרונברך) בהשוואה לשאלון המקורי בו המהימנות נעה בין 84-94. (אלפא של קרונברך).

מובחנות משפחתית

ברשימה זו מופיעות תגובות של הורים כלפי רגשות ומחשבות של ילדיהם. אנא סמן/י עד כמה קורים הדברים הללו ביחסים בינך לבין אביך ואימך.

1 אף פעם
2 כמעט אף פעם
3 לפעמים
4 כמעט תמיד
5 תמיד

1. אבא שלי מראה כבוד להשקפתי גם כשהן שונות משלו.	5	4	3	2	1
2. אבא שלי מגיב לרגשותי כאילו הן חסרות ערך.	5	4	3	2	1
3. אבא שלי מפגין כבוד לפרטיות שלי.	5	4	3	2	1
4. אבא שלי אומר לי מה עליי לחשוב.	5	4	3	2	1
5. אבא שלי מגיב לרגשותי באופן מבין.	5	4	3	2	1
6. אבא שלי אומר לי שאני לא מתכוון למה שאני אומר.	5	4	3	2	1
7. אבא שלי מפגין חוסר אכפתיות כלפי רגשותיי.	5	4	3	2	1
8. אבא שלי מעודד אותי להביע את רגשותיי, בן אם טובים או רעים.	5	4	3	2	1
9. אבא שלי שולל את מחשבותיי ודעותיי.	5	4	3	2	1
10. אבא שלי מראה הבנה כשאני לא רוצה לשתף ברגשותי.	5	4	3	2	1
11. אבא שלי מרשה לי לדבר בשם עצמי.	5	4	3	2	1

1. אמא שלי מראה כבוד להשקפתי גם כשהן שונות משלה.	5	4	3	2	1
2. אמא שלי מגיבה לרגשותי כאילו הן חסרות ערך.	5	4	3	2	1
3. אמא שלי מפגינה כבוד לפרטיות שלי.	5	4	3	2	1
4. אמא שלי אומרת לי מה עלי לחשוב.	5	4	3	2	1
5. אמא שלי מגיבה לרגשותי באופן מבין.	5	4	3	2	1
6. אמא שלי אומרת לי שאני לא מתכוון למה שאני אומר.	5	4	3	2	1
7. אמא שלי מפגינה חוסר אכפתיות כלפי רגשותיי.	5	4	3	2	1
8. אמא שלי מעודדת אותי להביע את רגשותי, בין אם טובים או רעים.	5	4	3	2	1
9. אמא שלי שוללת את מחשבותי ודעותיי.	5	4	3	2	1
10. אמא שלי מראה הבנה כשאני לא רוצה לשתף ברגשות שלי.	5	4	3	2	1
11. אמא שלי מרשה לי לדבר בשם עצמי.	5	4	3	2	1

שם הכלי: שאלון רמת הדיפרנציאציה של העצמי LSDD (Level of Self Differentiation) ☸

פותח בשנת: 1984, על ידי: Haber (1984) ☸

תורגם לעברית בשנת: 2000 על ידי: באום ☸

1	מטרת הכלי	השאלון נועד לבדוק את רמת הדיפרנציאציה של העצמי, כלומר את המידה שבה האדם (האח) משלב בין התפקוד האינטלקטואלי לבין הכוחות האמוציונליים במערכת יחסים
2	סוג כלי המחקר	שאלון
3	אוכלוסיית היעד	אחים לילדים עם פיגור שכלי
4	אופי הדיווח	דיווח עצמי
5	מבנה הכלי	מורכב משני תחומים: 1. בגרות רגשית (Emotional Maturity) של הנבדק כפי שבאה לידי ביטוי בערכים, האמונות, המטרות, התהליכים הקוגניטיביים אל מול התהליכים האמוציונליים, עמדות האני, הערכה של עצמי וציפיות האחרים ממני (19 היגדים). 2. תלות רגשית (Emotional Dependency) כפי שבאה לידי ביטוי באופן קבלת החלטות, הצורך באישור, הצורך בביטחון, התגובה ללחץ קבוצתי, רגשות כלפי עצמי ויכולת פתרון בעיות (13 היגדים).
6	סוג סולם המדידה	הנבדקים התבקשו לציין עד כמה הם מסכימים עם ההיגדים המוצגים בסולם ליקרט הנע בין 1 ("מאוד לא מסכים") לבין 4 ("מסכים מאוד"). ציון רמת הדיפרנציאציה הכללית חושב על ידי מיצוע 32 ההיגדים בשאלון. ככל שהציון גבוה כך רמת הדיפרנציאציה של העצמי גבוהה.
7	סוג הפריטים בכלי	דירוג
8	אורך הכלי	32 היגדים
9	מהימנות	במחקר של ורדי (2006) נמצאה עקיבות פנימית של 84. (אלפא של קרונברך).
10	תקיפות	ורדי (2006): "במחקרה של באום, העוסק בקשר בין הדיפרנציאציה של העצמי ומאפייני אישיות נרקסיסטיים לבין תפקודם המשותף של הורים גרושים, נמצא קשר בין הדיפרנציאציה של העצמי לבין תפקודם המשותף של הורים גרושים. ככל שהדיפרנציאציה של העצמי בקרב אבות גרושים הייתה גבוהה, כך הרגשות השליליים של האבות פחתו, מעורבות האב בחיי ילדיו הייתה גבוהה ושיתוף הפעולה בין ההורים היה טוב. בקרב האימהות, ככל שהדיפרנציאציה של העצמי הייתה גבוהה, כך נעשה יותר שימוש בדפוס של פשרה ופחות שימוש בדפוס של התקפה. ממצאים אלו תומכים בהשערת המחקר לפיהן ככל שהדיפרנציאציה של העצמי גבוהה כך היחסים בין ההורים טובים (באום, 2000) ומעידים כאמור, על תוקפו של השאלון".

רשימת מחקרי קרן של"ם אשר עשו שימוש בכלי:

שם המחקר	מק"ט
ורדי איה (2006). תרומתם של הערכה עצמית, רמת הדיפרנציאציה של העצמי, תפיסת הדחק במשפחה ותפיסת הטיפול הדיפרנציאלי של ההורים לצמיחה אישית בקרב אחים לילדים עם/ללא פיגור שכלי. אונ' בר-אילן. תואר שני. מנחה: ד"ר פינדלר ליאורה.	<u>532</u>
פינדלר ליאורה (2009). חווית הסבות בקרב סבים וסבתות לילדים עם/וללא נכות אינטלקטואלית.	<u>31</u>

שאלון רמת הדיפרנציאציה של העצמי

Haber (1984)

לפניך משפטים המתארים את התפיסה שלך לגבי עצמך.

אנא סמן/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם המשפטים המוצגים:

1 = מאוד לא מסכים/ה, 2 = לא מסכים/ה; 3 = מסכים/ה; 4 = מסכים/ה מאוד.

מסכים/ה מאוד	מסכים/ה	לא מסכים/ה	מאוד לא מסכים/ה		
4	3	2	1	הערכתם ואהבתם של אחרים אינה משפיעה בצורה משמעותית על מה שאני מרגיש.	1
4	3	2	1	אני משנה את דעתי על פי ידע חדש יותר מאשר על פי דעותיהם של אחרים.	2
4	3	2	1	אני מסוגלת/ל לעזור לעצמי כאשר אני במשבר.	3
4	3	2	1	כאשר בעיה מטרידה אותי, אני מסוגלת/ל לשקול דעות שונות על מנת לפתור את הבעיה.	4
4	3	2	1	אני לא מתקשה להתנגד לדעותיהם של אחרים.	5
4	3	2	1	יותר משאני זקוקה/ה לאנשים אחרים אני זקוקה/ה לתחושת ביטחון ביחסים קרובים.	6
4	3	2	1	חיי מכוונים על פי כמה מטרות שהגדרתי לעצמי.	7
4	3	2	1	כאשר אני נתקלת/ל בבעיה, אני בדרך כלל סומך/ת על עצמי שאמצא פתרון.	8
4	3	2	1	אני יכולה/ה להתנגד ללחץ קבוצתי.	9
4	3	2	1	אני יכולה/ה להרגיש טוב בלי שיהיו לי יחסים רגשיים קרובים.	10
4	3	2	1	קשה לי להציב לעצמי מטרות ארוכות טווח.	11
4	3	2	1	אני יכולה/ה להחליט בעצמי, אם עבודה שעשיתי הינה טובה.	12
4	3	2	1	יש לי כמה ערכים ואמונות שהם רק שלי.	13
4	3	2	1	אני לא מוטרדת/ל במיוחד אם החלטותיי אינן מוצאות חן בעיני אחרים.	14

4	3	2	1	אני מקדיש/ה הרבה אנרגיה להיות מה שאחרים מצפים ממני שאהיה.	15
4	3	2	1	אני מעדיף/ה לשמור ולהגן על עמדתי מאשר לעשות דברים על פי הרוב.	16
4	3	2	1	אני בוגר/ת מבחינה רגשית.	17
4	3	2	1	יכולתי לקבל החלטות אינה מושפעת מאוד מהתנגדותם של אחרים.	18
4	3	2	1	הידיעה שלי שהצלחתי חשובה לי יותר משבחיהם של אחרים.	19
4	3	2	1	אני מסוגלת/ת להרגיש בטוח/ה מבלי להסתמך על יחסים רגשיים קרובים.	20
4	3	2	1	אני מקבלת/ת החלטות המבוססות על פי ערכים ואמונות שהלי בלבד.	21
4	3	2	1	אני מבחין/ה היטב בין רגשותיי למחשבותיי.	22
4	3	2	1	החלטותיי ופעולותיי מבוססות על הסכמתם של אחרים.	23
4	3	2	1	אני מסוגלת/ת לפתור בעיות גם כאשר אני מוטרד/ת רגשית.	24
4	3	2	1	ההערכה והאהבה מאחרים הינם בעלי משמעות רבה עבורי.	25
4	3	2	1	החלטותיי אינן מושפעות בקלות מלחץ קבוצתי.	26
4	3	2	1	אני לא מתנהג/ת בצורה בוגרת.	27
4	3	2	1	אני מרגיש/ה נוח עם אמונותיי וערכיי גם כאשר אחרים מערערים עליהם.	28
4	3	2	1	מה שאני מצפה מעצמי חשוב יותר ממה שאחרים מצפים ממני.	29
4	3	2	1	אני משנה את דעותיי על מנת להימנע מויכוחים עם אחרים.	30
4	3	2	1	כאשר עליי לקבל החלטות חשובות, אני שוקלת/ת את כל האפשרויות הקיימות.	31
4	3	2	1	הערכתי לגבי עבודה שעשיתי חשובה יותר מהערכתם של אחרים.	32

שם הכלי: שאלון שליטה (MASTERY) נתפסת

פותח בשנת: 1978 על ידי: Pearlin & Schooler (1978)

תורגם בשנת: לא צויין על ידי: לא צויין

1	מטרת הכלי	לבדוק את מידת השליטה העצמית הנתפסת על ידי הנחקרים.
2	סוג כלי המחקר	שאלון
3	אוכלוסיית יעד	בוגרים עם פיגור שכלי
4	אופי הדיווח	דיווח עצמי
5	מבנה הכלי	חד מימדי
6	סולם המדידה	בשאלון המקורי הנבדק נדרש לדרג כל היגד על סולם מ-1 (לא מתאים) עד 5 (מתאים מאוד). בגרסתה של חן (2003) יש 3 דרגות בלבד. ממוצע התשובות משבעת ההיגדים מהווה את ציון הנבדק, כאשר ציון גבוה, מעיד על תחושת שליטה גבוהה.
7	סוג הפריטים	דירוג
8	אורך הכלי	7 פריטים
9	מהימנות ותקיפות	חן(2003): "השאלון המקורי (נספח ב) הועבר לאנשים עם ליקויי ראייה במחקרה של לוי קדמן (2000), ונמצאה עקיבות פנימית של 0.787 במבחן אלפא קרוונברך. אוכלוסיית המחקר, בהגדרתה מתקשה להתמודד עם ניסוחים מורכבים בנושאים מופשטים כגון שליטה ולכן יש סיכון גדול מהרגיל לחוסר הבנת השאלות, בעיות ריכוז ואינטרפטציה שונה של השאלות. כל אלו גורמים המאיימים על מהימנות הנחקר וכתוצאה על מהימנות הכלי. אי לכך, נדרשתי לתהליך התאמת השאלון לאוכלוסייה הנחקרת.
10		תהליך שינוי והתאמת שאלון השליטה כלל 3 שלבים. השלב הראשון – Pre Test לשאלון המקורי – בשלב הראשון העברתי את השאלון המקורי כפי שהוא ל-4 נבדקים ונוכחתי כי השאלון המקורי לא מתאים לאוכלוסיית היעד של המחקר, הן מבחינת הניסוחים והן בהיבט היכולת להשתמש בסולמות. לאור התוצאות, השאלון הועבר לבדיקה של שישה שופטים, אנשי מקצוע מהתחום, אשר כל אחד מהם העיר מסר בנפרד את הערותיו והצעה לניסוח מחודש המותאם לאוכלוסיית היעד. השלב השני – הכנת נוסח חדש לשאלון ותיקופו. בשלב השני, בוצעה אינטגרציה בין הערות השופטים השונים וכן הופקו לקחים מבעיות שנצפו אצל הנבדקים (בשאלון המקורי). הוכן נוסח חדש לשאלון (נספח ד). יש לציין כי בוצע תיקוף הנוסח החדש של השאלון, תוך מציאת רמת המתאם בין זוגות של ניסוחים לאותו היגד (נספח ג), על ידי העברתו ל-10 נבדקים באוכלוסייה הרגילה ונמצא כי רמת המתאם גבוהה. השלב השלישי – Pre Test לשאלון המותאם (גרסת השאלון בנספח ד). השאלון החדש הועבר ל 3 נבדקים אחרים והתגלה כמובן הרבה יותר. ברם, הנבדקים התקשו לסמן את עמדתם על הרצף בטווח של 5 אפשרויות. לאור בעיה זו ומתוך ידיעה ששינוי זה בוצע בשאלון גם במחקרים אחרים, נבנה מדד אחד כללי, על פי ממוצע ההערכות בשבעת הפריטים, כך שטווח הציון יהיה מ-1 ועד-3. ככל שהציון גבוה יותר השליטה רבה יותר. בבדיקת העקיבות הפנימית של שאלון השליטה במחקר, נמצאה תחילה עקיבות פנימית נמוכה: $\alpha = 0.58$, אולם התברר שלפריט מספר 6 מתאם נמוך עם הציון הכללי $r = 0.06$. לאחר הורדתו של פריט זה, נתקבלה עקיבות פנימית גבוהה יותר: $r = 0.64$

רשימת מחקרי קרן של"ם אשר עשו שימוש בכלי:

שם המחקר	מק"ט
חן אירית (2003). הקשר בין מסגרת מגורים, סוג תעסוקה ותפיסת שליטה לבין דפוסי פעילות פנאי של בוגרים עם פיגור שכלי בקהילה. תואר שני. אונ' תל אביב. מנחה: ד"ר ברזון מרים	<u>531</u>

שאלון שליטה (MASTERY) – לאחר התאמה לאוכלוסיית המחקר

Pearlin & Schooler (1978)

לפניך רשימת הרגשות ופעולות של אנשים.

ציין/ני עד כמה האפיונים מתאימים או לא מתאימים עבורך

לא מתאים		מתאים מאוד	
1	2	3	1. אני קובע מעט מהדברים שקורים לי
1	2	3	2. אני לא יכול/ה לטפל בכמה מהבעיות שמפריעות לי
1	2	3	3. אני יכול לשנות רק קצת מהדברים שחשובים לי בחיים
1	2	3	4. לעיתים קרובות אני מרגיש/ה שאני לא יכול להתמודד עם הבעיות שלי בחיים
1	2	3	5. לעיתים קרובות אני מרגיש/ה שאחרים קובעים בשבילי
1	2	3	6. מה שיקרה לי בעתיד תלוי בעיקר בי
1	2	3	7. אני יכול/ה לעשות כמעט כל דבר שאני מחליט/ה

כלי מחקר זה נלקח מתוך **מאגר כלי המחקר** של קרן שלם התומכת במחקר שמטרתו שיפור איכות החיים של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית והסובבים אותם.

כל המעוניין להשתמש באחד מכלי מחקר מתבקש לפנות לחוקר שערך את המחקר הרלבנטי ולוודא את אישור השימוש בכלי מבחינת זכויות יוצרים.

שם הכלי: שאלון בריאות הנפש – **Mental Health Inventory (MHI)**.

פותח בשנת: 1983 על ידי: Viet & Ware

תורגם לעברית בשנת: 1990 על ידי: פלוריאן ודרורי

1	מטרת הכלי	השאלון בודק תחושת רווחה או מצוקה שהאדם חווה בחודש האחרון.
2	סוג כלי המחקר	שאלון.
3	אוכלוסיית היעד	במחקר של למיס (2014), אימהות לילדים עם/וללא מש"ה. במחקר של סונדוס (2017), סבתות לילדים עם וללא מש"ה. במחקר של פינדלר ועמיתים (2017) אימהות וסבתות לילדים עם וללא מש"ה.
4	אופי הדיווח	דיווח עצמי.
5	מבנה הכלי	בשאלון זה יש התייחסות להיבטים החיוביים והשליליים של הבריאות הנפשית. פריטים 2, 3, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 19, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 33, ו-34 מתייחסים למצוקה נפשית. פריטים 1, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 14, 17, 18, 21, 22, 25, 29, 32, 35 ו-36 מתייחסים לרווחה נפשית.
6	סוג סולם המדידה	התשובות ניתנות על גבי סולם ליקרט בין 6 דרגות. לשאלון זה חושב מדד של רווחה נפשית, כאשר ציון גבוה משמעו רווחה נפשית גובהה, וציון נמוך משמעו רווחה נפשית נמוכה.
7	סוג הפריטים בכלי	פריטי דירוג.
8	אורך הכלי	38 פריטים בשאלון המלא. במחקר של סונדוס (2017) נעשה שימוש בגרסה מקוצרת בעלת 13 פריטים מסולם הרווחה הנפשית (פריטים אלו מסומנים Bold בשאלון).
9	מהימנות	מדד אלפא קרונבך היה 0.91 לגבי גורם הרווחה הנפשית ו-0.95 לגבי גורם המצוקה הנפשית (פלוריאן ודרורי, 1990). במחקר של סונדוס (2017) נמצאה עקיבות פנימית 0.91 עבור 13 הפריטים בהם נעשה שימוש מסולם הרווחה הנפשית. במחקר של פינדלר ועמיתים (2017) נמצאה עקיבות פנימית גבוהה עבור האימהות של $\alpha = .97$ ועבור הסבתות $\alpha = .91$.
10	תקיפות	העקיבות הפנימית לפי Viet & Ware (1983) הייתה 0.92 לגבי מדדי הרווחה הנפשית ו-0.94 לגבי המצוקה הנפשית. השאלון תורגם לעברית על-ידי פלוריאן ודרורי (1990) ותוקף על אוכלוסייה נורמטיבית של 605 אנשים בישראל.

רשימת מחקרי קרן שלם אשר עשו שימוש בכלי:

שם המחקר	מק"ט
למיס עודה (2014) צמיחה אישית של אימהות ערביות המגדלות ילד עם וללא נכות אינטלקטואלית. החוג לחינוך מיוחד, אוניברסיטת חיפה	589 למחקר המלא
סונדוס פאטמה זבידאת (2017), צמיחתן האישית ורווחתן הנפשית של סבתות ערביות במשפחות לילדים עם/וללא מוגבלות שכלית: תרומתם של מאפיינים אישיים ובין אישיים. בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר אילן	633 למחקר המלא
פרופ' פינדלר ליאורה, זבידאת סונדוס פאטמה, רכבי נטלי וסקבירסקי נטלי (2017). אימהות וסבתות במשפחות לילדים עם/וללא מוגבלות שכלית התפתחותית בחברה הערבית. בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש לואיס וגבי וייספלד, אוניברסיטת בר אילן.	114 למחקר המלא

[למאגר המחקרים של קרן שלם](#)

שאלון רווחה נפשית

Mental Health Inventory (MHI)

Viet & Ware (1983)

השאלות הבאות מתייחסות להרגשתך ולאופן שבו התנהלו הדברים לגבייך בעיקר במשך החודש האחרון. לגבי כל שאלה הקיפי בעיגול את הספרה ליד התשובה הקרובה ביותר לדרך בה את מרגישה.

- עד כמה היית מאושרת או שבעת רצון מחייך האישיים במשך החודש האחרון?
 - מאושרת ביותר, לא יכולתי להיות יותר שבעת רצון או מרוצה
 - מאושרת מאוד רוב הזמן
 - בדרך כלל שבעת רצון ומרוצה
 - לעתים די שבעת רצון, לעתים די מאושרת
 - בדרך כלל לא שבעת רצון ולא מאושרת
 - מאוד לא שבעת רצון, לא מאושרת רוב הזמן
- איזה חלק מהזמן הרגשת בודדה במשך החודש האחרון?
 - כל הזמן.
 - רוב הזמן
 - חלק ניכר מהזמן
 - חלק מהזמן
 - חלק קטן מהזמן
 - אף פעם
- באיזה תדירות נעשית עצבנית או חסרת מנוחה, כאשר הועמדת בפני התרגשות או בפני מצבים בלתי צפויים במשך החודש האחרון?
 - תמיד.
 - לעתים קרובות מאוד.
 - לעתים די קרובות.
 - לפעמים.
 - כמעט אף פעם
 - אף פעם לא
- במשך החודש האחרון, באיזה מידה הרגשת שהעתיד מלא תקווה ומבטיח?
 - כל הזמן
 - רוב הזמן.
 - חלק ניכר מהזמן.
 - חלק מהזמן.
 - חלק קטן מהזמן.
 - אף פעם.
- באיזה חלק מהזמן בחודש האחרון היו חיי היום-יום שלך מלאים באירועים מעניינים עבורך?
 - כל הזמן.
 - רוב הזמן
 - חלק ניכר מהזמן.
 - חלק מהזמן.
 - חלק קטן מהזמן.
 - אף פעם

6. באיזה חלק מהחודש האחרון הרגשת רגועה ומשוחררת ממתח?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן.
- ד. חלק מהזמן.
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

7. באיזה חלק מהחודש האחרון נהנית באופן כללי מדברים שאת עושה?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן.
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן.
- ו. אף פעם

8. במשך החודש האחרון, האם הייתה לך סיבה כלשהי לתהות אם יצאת מדעתך או אם את מאבדת שליטה על הדרך בה את פועלת, מדברת, חושבת, מרגישה?

- א. כלל לא.
- ב. אולי קצת
- ג. כן, אך לא עד כדי כך שאני מוטרדת או מודאגת מכך
- ד. כן, והייתי מעט מוטרדת
- ה. כן, והייתי די מודאגת.
- ו. כן, ואני מאוד מוטרדת בקשר לכך

9. האם הרגשת מדוכאת בחודש האחרון?

- א. כן, עד כדי כך שלא היה אכפת לי משום דבר במשך ימים רצופים.
- ב. כן, מאוד מדוכאת, כמעט כל יום.
- ג. כן, די מדוכאת מספר פעמים
- ד. כן, כמעט מדוכאת מדי פעם
- ה. לא, אף פעם לא הרגשתי מדוכאת 11 .

10. במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן הרגשת אהובה או רצויה?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן.
- ג. חלק ניכר מהזמן.
- ד. חלק מהזמן.
- ה. חלק קטן מהזמן.
- ו. אף פעם

11. באיזה חלק מהזמן במשך החודש האחרון היית עצבנית מאוד?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן.
- ד. חלק מהזמן.
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

12. כאשר קמת בבוקר במשך החודש האחרון, באיזו מידה ציפית שיהיה לך יום מעניין?

- א. תמיד.
- ב. לעתים קרובות מאוד.
- ג. לעתים די קרובות.
- ד. לפעמים.
- ה. כמעט אף פעם.
- ו. אף פעם לא.

13. במשך החודש האחרון באיזו מידה הרגשת מתוחה או נוחה לכעוס?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן.
- ג. חלק ניכר מהזמן.
- ד. חלק מהזמן.
- ה. חלק קטן מהזמן.
- ו. אף פעם .

14. במשך החודש האחרון האם הייתה לך שליטה על התנהגותך, מחשבותייך, רגשותייך ותחושותייך?

- א. כן, באופן מוחלט מאוד.
- ב. כן, לרוב.
- ג. כן אני מניחה כך.
- ד. לא, לא כל כך.
- ה. לא, ואני מודאגת.
- ו. לא, ואני מודאגת מאוד .

15. במשך החודש האחרון, באיזו תדירות ידיך רעדו כאשר ניסית לעשות משהו?

- א. תמיד.
- ב. לעתים קרובות מאוד.
- ג. לעתים די קרובות.
- ד. לפעמים.
- ה. כמעט אף פעם.
- ו. אף פעם לא.

16. במשך החודש האחרון באיזו מידה הרגשת שאין לך למה לצפות?

- א. תמיד.
- ב. לעתים קרובות מאוד.
- ג. לעתים די קרובות .
- ד. לפעמים.
- ה. כמעט אף פעם.
- ו. אף פעם לא .

17. באיזה חלק מהזמן במשך החודש האחרון הרגשת נינוחה ושלווה?

- א. כל הזמן .
- ב. רוב הזמן .
- ג. חלק ניכר מהזמן .
- ד. חלק מהזמן .
- ה. חלק קטן מהזמן.
- ו. אף פעם

18. באיזה חלק מהזמן במשך החודש האחרון הרגשת יציבה מבחינה רגשית?

- א. כל הזמן
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן .
- ד. חלק מהזמן.
- ה. חלק קטן מהזמן.
- ו. אף פעם

19. באיזה חלק מהזמן במשך החודש האחרון הרגשת עצובה ועגומה?

- א. כל הזמן
- ב. רוב הזמן.
- ג. חלק ניכר מהזמן .
- ד. חלק מהזמן.
- ה. חלק קטן מהזמן.
- ו. אף פעם

20. באיזו תדירות הרגשת שאת נוטה לבכות במשך החודש האחרון?

- א. תמיד.
- ב. לעתים קרובות מאוד.
- ג. לעתים די קרובות.
- ד. לפעמים.
- ה. כמעט אף פעם
- ו. אף פעם לא

21. במשך החודש האחרון באיזו תדירות הרגשת שיהיה טוב לו היית מתה?

- א. תמיד
- ב. לעתים קרובות מאוד .
- ג. לעתים די קרובות .
- ד. לפעמים
- ה. כמעט אף פעם
- ו. אף פעם לא

22. באיזה חלק מהזמן במשך החודש האחרון היית מסוגלת להירגע ללא קושי?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם .

23. במשך החודש האחרון באיזה חלק מהזמן הרגשת, שיחסי האהבה שלך – לאהוב ולהיות נאהבת – היו מלאים ושלמים?

- א. כל הזמן
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

24. באיזה תדירות במשך החודש האחרון הרגשת, ששום דבר לא הסתדר בדרך בה רצית?

- א. תמיד
- ב. לעתים קרובות מאוד
- ג. לעתים די קרובות
- ד. לפעמים
- ה. כמעט אף פעם
- ו. אף פעם לא

25. עד כמה היית מוטרדת על-ידי עצבנות או עצבים במשך החודש האחרון?

- א. באופן קיצוני, עד לנקודה שבה לא יכולתי לטפל בדברים
- ב. מאוד מוטרדת
- ג. די מוטרדת על-ידי עצב י.
- ד. קצת מוטרדת, מספיק כדי לשים לב לכך.
- ה. מוטרדת רק מעט על-ידי עצבי
- ו. לחלוטין לא מוטרדת מזה

26. במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן היו החיים עבורך הרפתקה נפלאה?

- א. כל הזמן
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

27. באיזו תדירות במשך החודש האחרון הרגשת שאת נתונה במרה שחורה עד כדי כך שדבר לא היה יכול לעודד אותך?

- א. תמיד
- ב. לעתים קרובות מאוד
- ג. לעתים די קרובות
- ד. לפעמים
- ה. כמעט אף פעם
- ו. אף פעם לא

28. במשך החודש האחרון, האם אי פעם חשבת לשים קץ לחיידך?

- א. כן, לעתים קרובות מאוד.
- ב. כן, לעתים די קרובות
- ג. כן, מספר פעמים .
- ד. כן, פעם אחת
- ה. לא, אף פעם

29. במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן הרגשת חסרת מנוחה, חסרת שלוה או חסרת סבלנות?

- א. כל הזמן
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

30. במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן היית מצוברחת או שקועה בהרהורים?

- א. כל הזמן
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

31. באיזה חלק מהזמן במשך החודש האחרון הרגשת מעודדת?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

32. במשך החודש האחרון, באיזו תדירות נעשית מבולבלת, חסרת שקט או מעוצבנת?

- א. תמיד
- ב. לעתים קרובות מאוד.
- ג. לעתים די קרובות
- ד. לפעמים
- ה. כמעט אף פעם.
- ו. אף פעם לא

33. במשך החודש האחרון, האם היית חרדה או מודאגת?

- א. כן, מאוד, עד כדי כך שהייתי חולה או כמעט חולה.
- ב. כן, במידה רבה מאוד
- ג. כן, במידה מה
- ד. כן, במידה מסוימת, מספיק על מנת להטריד אותי
- ה. כן, קצת
- ו. לא, בכלל לא

34. במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן היית אדם מאושר?

- א. כל הזמן
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

35. באיזו תדירות במשך החודש האחרון מצאת את עצמך מתקשה לנסות ולהירגע?

- א. תמיד
- ב. לעתים קרובות מאוד
- ג. לעתים די קרובות
- ד. לפעמים
- ה. כמעט אף פעם
- ו. אף פעם לא

36. במשך החודש האחרון, באיזה חלק מהזמן היית במצב רוח מדוכדך?

- א. כל הזמן.
- ב. רוב הזמן
- ג. חלק ניכר מהזמן
- ד. חלק מהזמן
- ה. חלק קטן מהזמן
- ו. אף פעם

37. באיזה תדירות במשך החודש האחרון התעוררת כאשר את מרגישה רעננה ונינוחה?

- א. תמיד, כל יום
- ב. כמעט כל יום
- ג. רוב הימים
- ד. מספר ימים, אבל בדרך כלל לא
- ה. כמעט אף פעם לא
- ו. אף פעם לא

38. במשך החודש האחרון, האם היית או הרגשת שהיית תחת איזה שהוא מאמץ יתר, מתח או לחץ?

- א. כן, כמעט מעבר למה שאני יכולה לעמוד בו או לשאת
- ב. כן יש לי הרבה לחץ
- ג. כן, במידה מסוימת יותר מהרגיל
- ד. כן, קצת
- ה. לא, בכלל לא.